

Studi e ricerche 15

e-ISSN 2610-9123
ISSN 2610-993X

Teaching Modern Languages on Ancient Roots

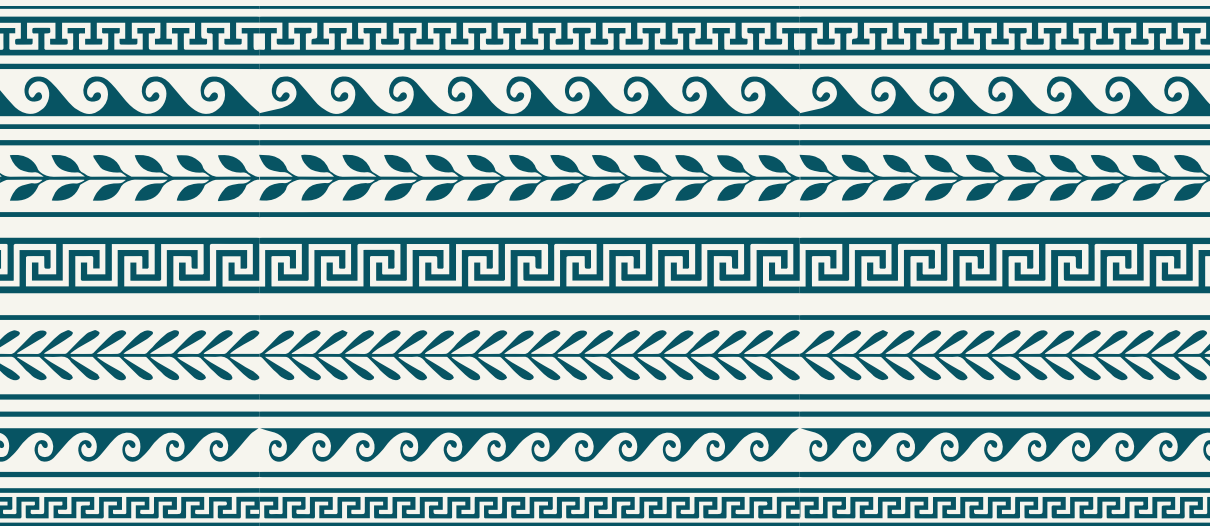
Anche le pietre parlano

Caterina Carpinato

con la collaborazione di
Tatiana Bovo, Eleni Galani, Eugenia Liosatou,
Ariadna Carbó Molven, Eliana Mescalchin,
Kyriakì Tsoumaka

Edizioni
Ca' Foscari

Studi e ricerche

15

Edizioni
Ca' Foscari

Studi e ricerche

Direttore | General Editor

prof. Eugenio Burgio (Università Ca' Foscari Venezia, Italia)

Comitato scientifico | Advisory Board

Vincenzo Arsillo (Università Ca' Foscari Venezia, Italia)

Agar Brugiavini (Università Ca' Foscari Venezia, Italia)

Giovanni Colavizza (École Polytechnique Fédérale de Lausanne, Suisse)

Giulio Giorello (Università degli Studi di Milano, Italia)

e-ISSN 2610-9123

ISSN 2610-993X

URL <http://edizionicafoscari.unive.it/it/edizioni/collane/studi-e-ricerche/>

Teaching Modern Languages on Ancient Roots

Archaeoschool for the Future:
a Sustainability Approach

Anche le pietre parlano
També les pedres parlen
También las piedras hablan
Και οι πέτρες μιλάνε

Caterina Carpinato

con la collaborazione di

Tatiana Bovo, Eleni Galani, Eugenia Liosatou,
Ariadna Carbó Molven, Eliana Mescalchin,
Kyriakì Tsoumaka

Venezia

Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing

2018

Teaching Modern Languages on Ancient Roots. Archaeoschool for the Future: a Sustainability Approach
Caterina Carpinato

© 2018 Caterina Carpinato per il testo

© 2018 Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing per la presente edizione

Quest'opera è distribuita con Licenza Creative Commons Attribuzione 4.0 Internazionale
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

Qualunque parte di questa pubblicazione può essere riprodotta, memorizzata in un sistema di recupero dati o trasmessa in qualsiasi forma o con qualsiasi mezzo, elettronico o meccanico, senza autorizzazione, a condizione che se ne citi la fonte.

Any part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means without permission provided that the source is fully credited.

Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing

Università Ca' Foscari Venezia

Dorsoduro 3246 | 30123 Venezia

<http://edizionicafoscari.unive.it/>

ecf@unive.it

1a edizione dicembre 2018

ISBN 978-88-6969-307-6 [ebook]

ISBN 978-88-6969-308-3 [print]

Teaching Modern Languages on Ancient Roots. Archaeoschool for the Future: a Sustainability Approach / Caterina Carpinato — 1. ed. — Venezia: Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing, 2018. — 186 p.; 23 cm. — (Studi e ricerche; 15). — ISBN 978-88-6969-308-3.

URL <http://ecf.unive.it/it/edizioni/libri/978-88-6969-308-3/>

DOI 10.30687/978-88-6969-307-6

Teaching Modern Languages on Ancient Roots
Archaeoschool for the Future: a Sustainability Approach

Sommario

Archaeoschool for the Future: Teaching Modern Languages on Ancient Roots Caterina Carpinato	9
Introduction	19
Archaeoschool for the Future Un triennio di sperimentazione pedagogica e didattica condivisa	23
Avvertenze prima della partenza	35
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ – PRIMA PARTE ATTIVITÀ DIDATTICHE A1/A2	
KAI OI PETRES MILANE Anche le pietre parlano	43
PRIMA UNITÀ Tarragona	47
SECONDA UNITÀ Reus	49
TERZA UNITÀ Kalamata	51
QUARTA UNITÀ Verona	55
Approfondimento	57
KAI OI PETRES MILANE També les pedres parlen	61

PRIMERA UNITAT Tarragona	63
SEGONA UNITAT Reus	67
TERCERA UNITAT Kalamata	69
QUARTA UNITAT Verona	73
Aprofundiment	75
ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΤΡΕΣ ΜΙΛΑΝΕ También las piedras hablan	79
PRIMERA UNIDAD Tarragona	83
SEGUNDA UNIDAD Reus	87
TERCERA UNIDAD Kalamata	89
CUARTA UNIDAD Verona	93
Profundización	95
ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΤΡΕΣ ΜΙΛΑΝΕ	99
ΠΡΩΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ Ταραγόνα	103
ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΝΟΤΗΤΑ Ρέους	105
ΤΡΙΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ Καλαμάτα	107
ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ Βερόνα	111
Πιό αναλυτικά	113

Dialogo fra le lingue e le culture 1 Saffo (Lesbo, VII secolo a.C.) fragm. 31 V; Catullo (Verona, I a.C.) carmen 51	117
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ – SECONDA PARTE ATTIVITÀ DIDATTICHE A2/B1 NEOGRECO	
Εισαγωγή – Introduzione Κυριακή Τσουμάκα – Kyriakì Tsoumaka	121
Γιά αρχή – Per iniziare	125
ΕΝΟΤΗΤΑ 1 – Unità 1 ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΤΡΕΣ ΜΙΛΑΝΕ – Anche le pietre parlano Tatiana Bovo	129
ΕΝΟΤΗΤΑ 2 – Unità 2 ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΕΙΝΑΙ ΠΕΤΡΕΣ – Le parole sono pietre Ελένη Γαλάνη	135
ΕΝΟΤΗΤΑ 3 – Unità 3 ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΗΜΕΡΑ – Il teatro antico oggi Ευγενία Λιοσάτου	143
ΕΝΟΤΗΤΑ 4 – Unità 4 ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ – Conservazione dei monumenti antichi Ευγενία Λιοσάτου	151
ΕΝΟΤΗΤΑ 5 – Unità 5 ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ – Sightseeing Caterina Carpinato, Tatiana Bovo, Ελένη Γαλάνη, Ευγενία Λιοσάτου	157
Dialogo fra le lingue e le culture 2 Luigi Pirandello (1867-1936) Το μαύρο κατσικάκι – Il capretto nero Απόδοση Ευγενία Λιοσάτου	165
Bibliografia	177
Βιβλιογραφία	181
Appendice	183

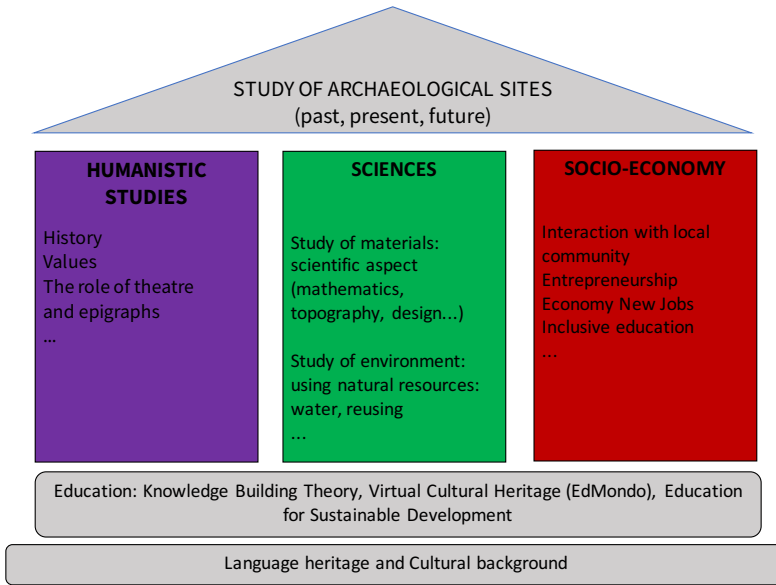
Archaeoschool for the Future: Teaching Modern Languages on Ancient Roots

Caterina Carpinato
(Università Ca' Foscari Venezia, Italia)

1 Archaeoschool for the Future: a Sustainable Approach. A General Overview

'Archaeoschool for the future: a sustainable approach' is a European project (ERASMUS+ KA2 Strategic Partnership 2015-1-EL01-KA201-013937) (2015-2018). It aims to connect six secondary schools and four other institutions from three different countries (Spain, Greece and Italy) within an archaeological context. It uses ICTs and spoken languages to bring Greek and Roman sites to life, in order to understand the present and build the future. The project uses archaeological sites from Greco-Roman times in three closely linked areas of Europe as a basis for developing a strategic approach to strengthening the links between the schools and their local environments, deepening concepts of local and European identity and improving the employment opportunities of young people. The project uses the spoken languages of the three countries involved as tools for understanding our common roots and the role of Greek and Latin in both the ancient Mediterranean and in modern times.

Our project can be represented by this image that reproduces a Greek temple on two solid bases: the first consists of linguistic heritage and cultural background; the second provides the teaching methodologies that develop the knowledge and study of the ancient and modern world through knowledge building theory, virtual cultural heritage (EdMondo) and education for sustainable development. The three main pillars of research and learning experiences developed during the three years of the project (humanities and linguistic studies, sciences and socio-environmental analyses) aim at the realisation of a wide and structured knowledge of archaeological and linguistic heritage, valued not only as documentation of the past but also as a concrete testimony of the present and a prospect for the future.

The ‘temple’ of the project

The Principal Issues

For generations a classical education was considered a privilege for the few, not the many, but its revival in schools is underway. In the past (and also in our own time) classical education was often synonymous with elitism, and could be represented as a pure, shining white (the light, perhaps, of cold reason). Nowadays every museum tries to tell a different story: the classical world was multicolour. This chromatically different approach can allow us to make contact with our Greek and Latin cultural heritage in a different way. The use of colours and everyday words can be used to support a new teaching experience of the European classical past.

It is well known that classical subjects and classical languages equip pupils with critical thinking and language skills: we need different tools to read and examine them. Our project tries to illustrate our archaeological and cultural-linguistic heritage for the new generation, with its differing impacts on the past, the present of our everyday life and the future. Our students and ourselves study the meaning of the past in our lives and its conscious application in the present. The past, or the application of the past in the present, is a guarantee for our future, and an uninterrupted line which connects our lives with our entire history. It is the discovery of our cultural DNA.

During the three years of our project the Venetian team has worked with words and stones, dipping not only into linguistic heritage but working also on ancient theatre and on Greek and Latin epigraphic texts. We offer analysis and lessons of four spoken languages (Italian, Catalan/Spanish, Modern Greek) and a reflection on the role of ancient Greek and Latin as vehicular languages in the past.

2 Archaeological Heritage / Cultural-linguistic Heritage

Many of the marbles, stones and archaeological ruins are now so fragmentary, or so distant from their place of origin, that it is hard to imagine they once had an active role, function and life. Many literary texts are now damaged, or so complicated and distant from our sensibility that we have no instruments (linguistic or theoretical) with which to analyse them. Inscriptions on stones, ancient ruins and archaeological sites stand in front of our eyes but we are unable to properly see and understand them. As a consequence, we are unable to properly appreciate them and to use them without abusing them. We have, in short, become unable to *love* them.

The gap between classical languages and modern languages in European countries has, in recent decades (even in Italy where the situation is somewhat different), become ever wider.

Something similar has happened to the words that we use to communicate in our everyday life. We are unable to reconnect them with the long histories of languages, with words that have endured from the past of our Mediterranean cultural heritage. Stones are heavy, and words may be heavier still, but we are losing our ability to understand the weight of these words.

Given these assumptions, I decided – together with my students – to begin with the analysis of the areas surrounding the partners of the project (Venice-Verona, Barcelona-Tarragona, Kalamata-Ancient Messene).

Our aims were to open our eyes to see how the past is both concrete and in front of us, and to open our ears to hear how our words are in direct continuity with the classical languages that we are unable to understand. We aimed to use our bodies, our senses, our feelings in a multimedial way, using our skills to reveal the knowledge of a cultural and linguistic heritage that has become hidden from us.

Using our eyes and ears we wished to understand the archaeological remains *in situ* (historical analysis, historical archaeology, environmental impact assessment, relief and reconstruction of the monuments) and to find deeper meanings in our everyday language. We also wanted to study the assessment of the state of conservation or degradation; to push forward proposals for conservation and the reuse (where possible) of the archaeological environment.

Too many purposes, perhaps, but so many testimonies of the past are in front of our eyes and so many of the echoes and sounds that surround us come from the ancient oral tradition. It is time to start to look and listen to them again.

3 Ancient Theatres of Messini, Tarragona and Verona: Words and Stones

To better define our focus we decided to investigate three ancient Roman theatres in depth, located in ancient Messini, Tarragona and Verona : areas where people involved with the project live, work and spend their time. After antiquity, these theatres fell silent and lost their function for many centuries. Archaeological research in modern times gave them back their identity and role. Their new aspect, however, is far away from that of ancient times. It was a challenge for both our students and those of us in charge of the project, to reflect on the different lives of the ruins of the ancient Roman theatres, and at the same time to analyse how they are used and perceived in the modern day. We also tried to study our spoken language in the context of the lines of continuity from Ancient Greek and Latin, to reflect on our linguistic and cultural heritage.

During the three year project, students and teachers reproduced these archaeological sites in 3D, on a virtual platform using the EDMONDO method (<https://www.edmodo.com/>). They also had the opportunity to study some Modern Greek, Italian, Catalan and Spanish, and to encounter some literary texts from Ancient Greek and Latin.

Words and stones had, and continue to have, a powerful function in the areas around the ancient theatres; as we can see from the languages spoken today which have evolved from the spoken languages of the past.

The analyses of archaeological and linguistic terminology are useful tools to understand the present *status* of the ancient context, and to interpret how and why the past is ideologically connected with the present. All these ideological and theoretical assumptions are focused on the attempt to build our future on stones and words.

4 Handbook: Working on Words

We prepared a specific handbook for the students of our project and language MOOC, beginning with a digital version which was then printed in 2016. The present text represents a new revised edition. The intention was to create a didactic tool, a useful instrument for the classroom but also for self-study of languages and cultures.

The so-called *ARCHAEOBOOK 'The stones also speak'* aims to improve basic competencies in archaeology and linguistics. It is a simple text which proposes a different way of looking at and listening to our surrounding world. The ancient theatres utilized were and are located in real spaces. In ancient theatres, as in modern ones, speech is based on written texts. Their stones, their physical presence, their architectural dimensions help words and thoughts to circulate around and to provoke reactions.

Our efforts were connected with the understanding of language structures at different linguistic levels, environmental impact assessment, examination of the internal elements of the languages, and specific lexicology in an archaeological context. We analysed the use, the evolution and transformation of the languages; and put forward proposals for conscious use of modern languages and their conservation and development within a general context of forced Anglicisation. Every small didactic linguistic unit is also connected with the themes of sustainability and respect for the environment.

Not Only English

Basic knowledge of other languages beyond English (even ancient Greek and Latin) and a deep understanding of the mother tongue are necessary to:

- Understand our language and our history;
- Reconsider the importance of the study of the evolution of national languages;
- Comprehend other languages and the nature of 'the other'.

The *Archaeobook* aims to explore why and when 'ancient Greek' and 'Latin' had the same function as contemporary English, and to be a useful instrument for:

- The reading and understanding of ancient and modern monuments in our country and in the partner countries;
- A deeper comprehension of the great similarities but also great differences between the ancient Greeks and the Romans and ourselves.

This book aims to help students to reflect on themselves, their language knowledge and their cultural background; and to offer a flavour of foreign lives, languages and cultural heritage. In our multicultural society, we consider this to be the basic requirement for the social sharing of common goods such as historical and cultural heritage, linguistic and literary testimonies, territories and monuments.

5 **It is Never Too Late.** ***Archaeobook* for Multilinguistic Competencies**

The team I directed compiled this handbook in order to improve language and cultural learning during the three year programme (2015-18). It aims to help us to properly look at those monuments which are part of our everyday life, to analyse and understand their history; and to give value to their present aspect and respect to their whole context.

We wish to preserve our languages, and to learn others (beyond English) including historical Greek and Latin. We want to develop language skills.

- This handbook is for those students from the three different countries involved in the programme: at the end of the course each student should be better able to use his/her own language (whilst also studying some ancient Greek and Latin) and to understand and speak, at a basic level, the languages of the other countries. At the end of this learning experience pupils should be able to introduce themselves in each others' language, the better to understand each other, with at least an A1-A2 level of competency.
- Studying a foreign language, like Italian, Spanish, Catalan and Modern Greek is not only useful for achieving linguistic competence in a second language: it is also a historical journey within our language.

6 **MOOC: not Only Face to Face Lessons, not Only Paper and Books**

Given that it was impossible to teach languages in the traditional way (with face to face lessons and supporting textbooks), we took the opportunity to register a MOOC on the www.edupen.org platform. The course aims to provide the basic elements of four European languages (Italian, Spanish, Catalan and Modern Greek). The MOOC consists of three different steps: an introductory section (with 5 lessons on multilingualism, Ancient Greek and Latin), an intermediate section (in modern Greek, which is the presentation of the complete handbook) and a language section with the same materials in the four different languages (Carpinato's edited text is recorded by Italian Ca' Foscari students in the 2016 e-book *The stones also speak*).

Our MOOC aims to enhance European multilingualism and to raise students' awareness of the historical importance of languages and their evolution. The course provides some reflections on the role of language and the historical and cultural function of Ancient Greek and Latin in the Mediterranean, which were languages of culture, trade, power and exchange.

The main objective is to determine a conscious linguistic sensitivity: multilingualism is a precious resource and not a barrier.

7 I Know My Land and Yours; I Learn My Language and Yours; I Respect Myself and Yourself; I Build Our Future with You.

Four simple steps:

1. I know my land and yours: I open my eyes and I look around me to see how my environment is speaking to me. I see the monuments of the past in my land (Verona and Veneto) in a dynamic way and I try to see and understand their unity. I open my eyes to see other towns and archaeological environments (in Tarragona-Catalonia and in Kalamata-Peloponnese).
2. I learn my language and yours: I know that my spoken language (Italian) came mostly from Latin; I know that your spoken languages (Catalan, Spanish and Modern Greek) are the natural evolution of Latin and Ancient Greek; I know that Ancient Greek and Latin were languages equivalent to contemporary English in the past; I know that by using your language I can speak to you in a different way; and that a few words in our spoken languages may be more useful for our human contact than a rich formal speech in Standard English.
3. I respect myself and yourself: I learn to respect myself, my history, my roots; I see the multilinguistic and multicultural experience as a historical phenomenon and not as a contemporary problem; I respect myself and yourself by respecting the environment.
4. I build our future with you. We offer some tools and ideas, *words and stones*: but it is up to you to use them and to find other solutions.

Since the very beginning of the project the focus has been on reaching a more conscious perception of our surrounding historical-archaeological heritage; on evaluating the environment in which daily life takes place; on the appreciation of the importance of spoken languages and of their historical evolution; and evaluating the evidence of being able to communicate in the languages of others. The use of a third vehicular language (English in contemporary life, but Greek and Latin in the ancient Mediterranean) is compulsory but - at the same time- approaching others in their native language means that human contact is deeper. A more profound knowledge of the surrounding environment and native language allows one to respect oneself in a conscious way and to establish common points for planning the future together. Self-respect is a good basis for the respect of the others. It is not an egotistic attitude.

A conscious linguistic sensitivity allows us to develop the ability to analyse our mother tongue; to actively translate other foreign languages; to understand the history of these languages; to reflect on the common linguistic structures among Indo-European languages; to enhance the dimension of multilingualism; to think about the role of the spoken languages of the present and the past; and to understand the historico-social and political importance of the active use of spoken languages as an expressive tool for civic co-existence.

Basic knowledge of modern languages such as Italian, Catalan, Spanish and Modern Greek (or a contact with ancient Greek and Latin through the reading of ancient texts) will help to:

- Understand our language and our history;
- Re-think the importance of the study of the evolution of these national languages;
- Understand why ancient languages are still alive;
- Understand both other languages and the 'other';
- Understand why and when 'ancient Greek' and 'Latin' had the same function as contemporary English in everyday life;
- Read ancient and modern documents in our country and in the countries of the Mediterranean basin;
- Understand both the similarities and differences between ourselves and the ancient Greeks and the Romans.
- Allow students to reflect on themselves and the lives of others: this is an important quality in our multicultural society.

8 The 'target Student' and 'ancient Supporters': the Future is in the Past and in the Present.

This educational tool is for use with groups of students with whom an individual and systematic approach is not possible. We cannot offer a complete cycle of specific lessons on languages and cultures of the ancient world, nor a linguistic manual for learning Italian, Catalan, Spanish and modern Greek that could satisfy every need. Questions have therefore arisen: whether to abandon any approach to Greek and Latin cultural and linguistic heritage, to attempt a minimalist solution, or to devise an 'experiment' that presents some examples that may be appropriate to the sensitivity of the 'target' student of the project.

- The target student of the proposed teaching material, the 'number one' student, is a young person in training, between the ages of 16 and 17, who does not have to attend the course due to scholastic obligations, but by individual choice (or at the invitation of teachers) in order to deepen his/her linguistic and cultural knowledge whilst working in collaboration with other peers.
- The target student 'number two and number X' is a moderately educated person, who wishes to develop linguistic and cultural skills in areas that are not already part of his/her knowledge. The material for further study proposed in the bibliography in the teaching materials of the MOOC *The stones also speak* is essentially intended for this second (and third) type of student.

The proposed linguistic method aims to develop interest in different languages and cultures, as well as a different and integrated way of assimilating languages, by replacing teaching *ex cathedra* with a direct and immediate approach in order to encourage students to question and participate actively in the process of building their knowledge and developing the wish to broaden that knowledge.

The questions that should emerge from our educational materials are:

- Why do we need to learn a foreign language (not only English), and how?
- Why do we analyse syntactic linguistic structures?
- Why must we learn less widely used languages when we all understand and speak standard English?
- Is it true that English is the language of our future?
- English is the common language of the present. It is the vehicular language of the *Millennium generation*. Do young people, who are able to speak English fluently, know that the Greek language in the Hellenistic period was equivalent to today's English? Do they know that later Latin and Romance languages had the same role? Do they know that the use of those languages had ideological consequences? Do they feel that those Greek and Latin words which remain in our modern languages are like cultural 'stones'?

To find some answers to these questions, I called for help from two classical authors typically loved by even the most reluctant students. The ancient Greek and Latin poets Sappho and Catullus will stand at the end of the didactic path like 'protecting deities' or 'fellow travellers' (or just 'supporters') and will guide students during this multilinguistic, multimedia and multifocal learning process.

9 Linguistic Diversity and Social Cohesion

To communicate successfully in our international community we all need a basic knowledge of standard English as a common language. Languages were and are a way of interaction that seems entirely human. In the past, and in antiquity, people needed common languages to understand each other. The *Tower of Babel* was a punishment: if humankind had had a single language, humankind would have been too similar to God. Many different languages are spoken in many different contexts, and a common *lingua franca* is necessary for everyday life. But we are in concord with Nelson Mandela's quote: 'If you talk to a man in a language he understands, that goes to his head. If you talk to him in his language, that goes to his heart'. The mother tongue is the language of the heart, and not only of the mind.

Teaching Modern Languages on Ancient Roots

Archaeoschool for the Future: a Sustainability Approach

Introduction

The *Anche le pietre parlano* manual was conceived as a useful teaching and language tool bringing together three different contexts (Spain, Italy and Greece), and more specifically, the cities of Tarragona, Barcelona, Reus, Verona, Venice, Kalamata, Thuria and ancient Messene.

During the three-year period, the students involved will have the opportunity to get to know a number of archaeological sites in their own cities and in the other cities taking part in the project, studying the monuments from art-historical and archaeological viewpoints. There will also be supplementary digital and linguistic learning activities.

1. The project combines the analysis of architectural remains from the past, and courses in the languages spoken in the three participating countries in order to:
2. Raise a new awareness of archaeological heritage; make young people more aware of the traces of the past that have reached the present; promote the protection and enhancement of archaeological finds; as well as the use of language tools;

Teach students how to make active use of their own languages while respecting historical and linguistic traditions; promote knowledge of the basic elements of the languages in the countries involved in the project in order to reflect on the communication, human, historical, ideological and political value of the languages; to respect European multilingualism and languages as vehicular languages in the past and present. Today we use standard English in order to understand each other but it is important that our students realise that in the past Greek and Latin, as well as Italian and Spanish, played an important political, cultural and ideological role.

To make the project as uniform as possible we chose to focus on Roman theatres in the participating cities and decided to offer the opportunity to take part in specific introductory language courses teaching the basics of the four languages spoken in the countries concerned: Italian, Spanish, Catalan and Greek. During the second stage, there will be an in-depth language course dedicated to Greek and Latin, the ancient languages that gave rise to the modern languages currently spoken by the project partners.

The ultimate aim of this dialogue between the schools is to increase knowledge of the chosen monuments. The project intends to make participants aware of the need to protect the past and the present; and to transmit a perception of continuity to future generations.

A better perception and analysis of the past (and of the present) should help us to live at peace with ourselves and with the heritage that we have inherited from the past.

Communication between project participants will of course be partly in English given that it is the *lingua franca* of the third millennium. However, we also need to foster the respect and promotion of multilingualism among our students, most of whom were born around the turn of the century.

The dialogue between the programme participants will therefore also take place in the four languages spoken in the countries of the participants. We try to reflect, together with the students, on the 'historical-linguistic and archaeological chain' that joins us, to guarantee the protection of continuity with the past, respect for the present and the creation of a new awareness. It is our duty to guarantee a future to the historical-archaeological heritage and languages of the Mediterranean.

Structure of the Teaching Material

The present volume is a multilingual teaching tool designed for this specific European project known as ARCHAEO SCHOOL FOR THE FUTURE. It represents an experimental teaching approach involving university lecturers and students and high school teachers and students.

The uniform teaching material is built up around a series of guidelines:

1. Knowledge of the basic elements of the project languages;
2. Basic knowledge of the archaeological sites belonging to the cultural, historical and geographical environment of the three areas in which the project is being carried out;
3. Basic knowledge of a number of broader cultural issues.

The main aims are to ensure that the young people involved are:

1. Capable of analysing their surroundings in an in-depth manner, equipping them with a broader linguistic and environmental awareness;
2. Capable of perceiving the traces of a shared linguistic heritage and the role that languages like Greek and Latin have played in the history of the Mediterranean;
3. Capable of reading and speaking a few phrases in the languages of the other project participants;
4. Aware that safeguarding historical and archaeological heritage and environment as well as defending multilingualism play a vital role both in the present and in the future.

The manual is divided into two sections: a beginners' section in 4 languages (A1 Italian, Catalan, Spanish, and Modern Greek) and one section for A2-B1 Modern Greek.

The first section contains four teaching units dedicated to the cities in which the schools involved in the project are situated: Tarragona, Reus, Kalamata,

Thouria, Verona. Each unit contains a brief presentation of the place concerned using dialogues, a number of activities and some basic information. In the final section, after the presentation of Verona, students are given the opportunity to talk about something that involves them directly, by using a basic glossary on the subjects of love and falling in love. The first part of the introductory language section ends with Catullus, a first-century Latin poet from Verona.

Two poems - Catullus 5 and Catullus 85 - are given in the original and in translation.

Sappho's 31V together with the Latin translation by Catullus (*carmen* LI) are presented as examples of a dialogue between different cultures, times and places.

The purpose of leaving the texts in the original languages is not to interrupt the learning process but to try and stimulate the intellectual curiosity of the adolescents (some of whom have never studied ancient Greek or Latin) for whom this teaching tool is intended.

Catullus and Sappho stand at the end of the path like 'protecting deities' or 'fellow travellers' who will help to support students during this multi-linguistic, multimedia and multifocal learning process.

We will be accompanied on our journey through the different languages and countries by six virtual *friends*:

- Enric, 38-year-old teacher from Tarragona;
- Maria José, 15-year-old student from Tarragona;
- Paolo, 43-year-old archaeologist from Verona;
- Carla, 15-year-old student from Verona;
- Elena, 36-year-old researcher from Kalamata;
- Kostas, 16-year-old-student from Kalamata.

Although our *friends* don't really exist, they have a lot in common with the students and teachers participating in the programme.

Caterina Carpinato is the content director for the language course teaching material for the ARCHAEO SCHOOL FOR THE FUTURE project.

The following people helped to develop these teaching units: Eliana Mes-calchin (translations into Italian from Greek); Ariadna Carbó Molven and Kyriaki Tsoumaka (first section, Catalan and Spanish; Modern Greek), Tatiana Bovo, Eleni Galani, and Eugenia Liosatou (second section). Giulia Allegro (technical aspects and IT), Alicia Martinez Crespo (revision of Spanish section), Maria Andrià (revision of Catalan and Greek Sections). English review: Philip Gwynne Jones.

Let's go and have some fun....

Archaeoschool for the Future

Un triennio di sperimentazione pedagogica e didattica condivisa

Il progetto triennale, durante il quale è stato prodotto e sperimentato il manuale che è alla base del presente volume, ha visto interagire studenti universitari con allievi delle scuole medie superiori, nonché docenti universitari, insegnanti di istituti superiori di secondo grado ed esperti nell'ambito archeologico, scientifico e pedagogico. Il progetto ha visto coinvolti sei istituti superiori; i docenti e gli studenti di Ca' Foscari (corso di lingua neogreca, ma anche studenti e docenti di catalano, spagnolo, latino, greco antico, italiano) e tre istituzioni scientifiche. Studenti liceali e universitari hanno partecipato alla mobilità internazionale, grazie alle borse del progetto Erasmus +; tre dottorande in lingua neogreca hanno collaborato alla stesura del manuale *Archaeobook, Anche le pietre parlano*; mentre alcuni studenti hanno collaborato per le riprese del MOOC, *Anche le pietre parlano* realizzato nel luglio del 2017, disponibile sulla piattaforma www.eduopen.org. Una borsista Erasmus Placement catalana, Ariadna Carbon Molven, durante il suo soggiorno a Venezia nell'a.a. 2015-16, ha collaborato alla stesura della sezione catalana del manuale allestito per le attività di didattica delle lingue catalane e spagnola; gli studenti e le studentesse in mobilità Erasmus, nel corso del triennio, hanno svolto seminari di approfondimento linguistico e quattro di loro hanno prodotto e consegnato per la valutazione brevi elaborati sulla didattica della lingua neogreca secondo le metodologie proposte dal progetto.

Il numero complessivo degli studenti che hanno avuto un contatto con le attività del progetto (tra mondo della scuola e dell'Università) raggiunge, con un'approssimazione per difetto, circa 650 unità: le attività di disseminazione hanno visto partecipare altre classi e altri studenti di altri corsi, coinvolgendo anche altre scuole e università (come il Liceo Canova di Treviso, con un seminario didattico su *Leggere e scrivere l'Odissea*; vedi nr. 37 nella lista delle attività di disseminazione in appendice).

Studenti e docenti universitari sono stati coinvolti, sia a livello individuale sia come gruppo, con studenti e docenti delle scuole medie superiori e con esperti del mondo del lavoro e della ricerca scientifica nella realizzazione concreta delle attività didattiche finalizzate all'apprendimento delle lingue proposte dal progetto (quali lezioni ed esercitazioni linguistiche; realizzazione del MOOC *Anche le pietre parlano*, per la didattica attiva delle

lingue latino, greco antico, catalano, spagnolo, greco moderno e italiano; e nella stesura del manuale didattico *Archaeobook: Anche le pietre parlano*, pubblicato online nel 2016). La stesura definitiva intende presentarsi come sussidio didattico valido anche a chi non ha preso parte al progetto ne corso del triennio e come testimonianza di un'attività di collaborazione didattica e scientifica internazionale.

Gli studenti delle scuole superiori hanno inoltre realizzato la ricostruzione virtuale in 3D dei teatri romani di Verona, Antica Messene e Tarragona utilizzando Edmondo (il mondo virtuale per la scuola); nella preparazione delle attività durante la mobilità, nell'intero corso del triennio, mentre gli studenti di Ca' Foscari sono stati coinvolti nella valutazione degli elaborati digitali, nella realizzazione e nell'esposizione di posters informativi sul progetto, nella sperimentazione didattica delle lingue straniere che stanno imparando (catalano, greco, italiano e spagnolo). Per i giovani studenti universitari si è trattato di mettersi alla prova come 'docenti', trasformando la loro esperienza formativa ed il loro apprendimento delle lingue straniere, in prove tecniche di didattica (guidate dai loro stessi docenti).

Il progetto, coordinato da Caterina Carpinato, con la collaborazione di Eugenia Liosatou, ha visto coinvolti i seguenti docenti dell'Università Ca' Foscari in attività di disseminazione ad un pubblico più ampio: P. Rigobon; F.M. Carinci; L. Sperti; S. De Vido; M. Venuti; L. Calvelli; F. Rohr; A. Rizzi; C. Antonetti, hanno preso parte ad alcune delle iniziative, offrendo le loro competenze in occasione di specifici incontri con le scuole coinvolte nell'ambito del progetto; hanno aderito a manifestazioni aperte ad un pubblico più ampio e comunicate tramite newsletters, social media e stampa; hanno guidato visite di studio.

Al progetto hanno preso parte anche 40 insegnanti delle altre istituzioni coinvolte (Tarragona, Reus, Barcellona; Kalamata, Thouria; Verona). Nel corso delle attività di disseminazione si è trasmesso ad un pubblico più ampio (rispetto a quello degli studenti e dei docenti del progetto), lo spirito e le iniziative promosse da *Archaeoschool for the Future. a Sustainability Approach*, che ha avuto come obiettivo focale lo studio, l'analisi e la promozione del patrimonio culturale antico (ed in particolare dei teatri romani presenti nelle città partecipanti) e delle lingue parlate oggi (e nel passato) in Italia, in Grecia e in Spagna.

Anche i colleghi di altre università sono stati coinvolti in tali attività di disseminazione: si veda ad esempio l'incontro svoltosi presso l'Ateneo Veneto di Venezia il 7 novembre 2016 per la presentazione del volume, *Io Agamennone* di G. Guidorizzi, Einaudi Torino 2016, con la partecipazione di O. Tribulato e E. Cingano nonché la partecipazione di altre scuole superiori del territorio (Liceo Marco Polo); la presentazione del volume *Iscrizioni greche. Un'antologia*, curato da C. Antonetti e S. De Vido, pubblicato per le edizioni Carocci, iniziativa inserita nel cartellone di primavera *Italia-Grecia: Tempo forte 2018* promossa dall'Ambasciata di Italia ad Ate-

ne con il Ministero della Cultura della Repubblica di Grecia, nell'ambito delle iniziative promosse secondo quanto stabilito nell'accordo bilaterale sulle relazioni culturali fra Italia e Grecia nel settembre 2017 a Corfù.

La lista delle attività di disseminazione svolte dal team di Ca' Foscari a Venezia e altrove, nelle quali sono stati attivamente coinvolti colleghi del Dipartimento DSU, altri docenti cafoscarini e di altre università è inserita in appendice.

Un ruolo specifico nel progetto ha avuto il personale tecnico amministrativo del Dipartimento di Studi Umanistici e dell'Università Ca' Foscari (A. Bertazzolo, L. Susanetti, E. Conte, D. Biancato, A. Agnoletto, H. Duci, A. Penso, R. Scuttari, N. Sanavio, L. Cappellesso, G. Bolognin, A. Cardin; G. Possamai). Il numero dei componenti del personale amministrativo dell'Università Ca' Foscari coinvolto nel progetto è stato più alto di quanto indicato. Le persone nominate hanno tutte, in varie circostanze e a seconda delle loro competenze e funzioni nell'ambito del Dipartimento, dedicato parte della loro attività professionale allo svolgimento del progetto. La referente per i rapporti con gli altri partners e con la gestione amministrativa e dei time-sheets è stata Laura Susanetti. Le edizioni Ca' Foscari hanno accolto nella serie Studi e Ricerche il documento conclusivo del progetto.

L'unità di Ca' Foscari ha svolto essenzialmente la sezione dedicata alla promozione delle lingue nello spirito del multilinguismo; allo sviluppo delle competenze linguistiche come patrimonio culturale immateriale (con riferimenti alle lingue classiche); alla riflessione sulla funzione dell'oralità e l'importanza della conoscenza della lingua madre e delle sue radici storiche; sul ruolo del teatro come luogo fisico (architettonico e artistico) per la riproduzione della 'parola'. Le lingue del progetto sono state: italiano, catalano, spagnolo, greco moderno, greco antico, latino.

L'inglese è stato utilizzato come lingua veicolare per le comunicazioni di base e di servizio fra i partners (italiani, spagnoli e greci), ma sin dal primo anno il gruppo ha collegialmente lavorato per comprendere la funzione e la dimensione temporale delle lingue veicolari che hanno un specifico ciclo vitale, determinato da particolari situazioni politiche, storiche, culturali ed economiche.

Il progetto ha focalizzato il ruolo del multilinguismo e delle lingue veicolari nel corso del tempo nell'ambito del bacino mediterraneo e nel contesto europeo. Pertanto oltre al perfezionamento dell'inglese (livello B1-B2), nel corso del triennio sono state attivate iniziative per la promozione e l'apprendimento delle lingue veicolari del Mediterraneo antico (greco e latino partendo da zero competenze fino a livello A1-A2, a seconda delle classi e delle lingue parlate) nonché dell'italiano per stranieri, del catalano, dello spagnolo e del greco moderno. Lo studio basilare di elementi di greco e latino è stato funzionale per la didattica delle lingue parlate nei tre paesi coinvolti (Spagna, Grecia e Italia).

Partendo da un livello 0 si è cercato di ottenere il livello A2 (nella com-

preensione orale e scritta e almeno A1 per la produzione orale) nelle lingue derivanti dal latino e A1 per il greco moderno; mentre si è cercato di far avere ai greci un approccio concreto con le diverse lingue neolatine (livello A1), attraverso una serie di lezioni ed informazioni relative alla storia culturale e linguistica comune condivisa nel bacino del Mediterraneo anche dopo l'età classica (greco-romana). Sono state realizzate attività per la promozione dell'apprendimento delle lingue moderne (italiano, greco moderno, catalano e spagnolo), per sviluppare conoscenze interculturali e incrementare le conoscenze reciproche. Si è cercato di sviluppare interesse nei confronti dello sviluppo delle competenze linguistiche anche nei confronti di lingue meno diffuse insistendo sulle maggiori potenzialità nel mercato del lavoro per coloro che hanno un curriculum specializzato, capace di utilizzare nel futuro competenze linguistiche per lo sviluppo di un turismo consapevole e sostenibile, la gestione del patrimonio culturale dell'antico, la realizzazione di materiale didattico per l'apprendimento delle lingue...). Nell'arco dei tre anni, infatti, attraverso gli strumenti didattici allestiti dall'Unità Veneziana di Ca' Foscari, e grazie anche agli scambi interpersonali, alle borse di mobilità, alle attività didattiche integrative proposte, l'obiettivo di base (fornire competenze minime A1/A2 ai partecipanti attivi al progetto nelle quattro lingue moderne e nozioni di base relative alle due lingue veicolari del passato, greco antico e latino) è stato raggiunto offrendo la possibilità di utilizzare il manuale prodotto e il corso MOOC on line sulla piattaforma www.eduopen.org.

Il teatro antico (romano) come è stato scelto come luogo specifico ed ideale per approfondire il rapporto fra beni culturali/archeologici e le lingue: in tutte e tre le città dove vivono ed operano la maggior parte dei partecipanti al progetto esistono teatri romani (in città o a breve raggio). Con lo studio e l'analisi dei teatri antichi e la loro funzione nel passato e il loro ruolo nel presente è stato possibile ragionare su 'monumento materiale' e 'luogo dove la parola trasmette un messaggio artistico, fruibile ad un largo pubblico'.

I teatri romani di Tarragona, Verona e dell'Antica Messene, dopo aver svolto per secoli la loro funzione, hanno conosciuto un lungo periodo di abbandono, di oblio, di riutilizzo come cave di pietre, di perdita di identità. Solo in tempi più recenti sono riemersi, sono stati studiati dagli archeologi, sono ridiventati una presenza concreta nelle città e nei luoghi dove sono stati costruiti. La loro presenza non costituisce un involucro vuoto di un passato indecifrabile, ma la cavea ideale per ragionare sulla funzione della lingua e delle lingue, sul ruolo del passato e delle sue testimonianze nella vita di tutti i giorni, sull'utilizzo del passato per le necessità del presente e del futuro.

I teatri romani sono diventati il simbolo di un dialogo fra passato e presente, e un'opportunità per progettare ipotesi sul futuro basandosi sulle pietre stesse della loro consistenza attuale.

Il teatro è, infatti, il luogo fisico per la riproduzione artistica della parola: attraverso la riflessione sulla funzione del teatro in età antica e moderna, e sulla storia del teatro, nonché sulle caratteristiche fisiche ed architettoniche dei teatri, sono state inoltre proposte attività didattiche finalizzate alla valorizzazione e alla fruizione del patrimonio culturale materiale e linguistico, focalizzando il ruolo dell'oralità e della scrittura, del genere teatrale, dell'uso della retorica, della funzione pubblica del discorso. Attraverso questa scelta si è potuto quindi avviare un discorso di avviamento alla conoscenza delle lingue antiche (greco e latino) come lingue veicolari del Mediterraneo antico dalle quali provengono le lingue parlate dai componenti del team di ricerca e di studio del progetto (italiano, catalano, spagnolo e greco moderno) e si è puntato sulla necessità di sviluppare competenze comunicative fra i partecipanti del progetto a livello A1/A2 in tutte le lingue parlate (con qualche riflessione sulle lingue antiche di origine).

L'inglese, necessariamente, è stato utilizzato e perfezionato nel corso dell'intero scambio, tuttavia si è ragionato (sia tra i docenti che con gli studenti) sull'importanza del multilinguismo e della promozione delle lingue europee (anche di quelle meno parlate) valorizzando gli elementi comuni esistenti fra esse come testimonianza concreta dell'uso del greco e del latino come lingue veicolari nel mondo antico.

Tutti gli studenti e i docenti del progetto hanno fruito nel corso del triennio di lezioni (in presenza, on line MOOC e via Skype) sulle quattro lingue parlate e di seminari, incontri, lezioni sul greco antico e il latino, quali lingue veicolari del passato.

Il team cafoscarino ha focalizzato l'apprendimento linguistico attraverso l'approccio deduttivo e lo sviluppo della consapevolezza linguistica dei parlanti, cercando di far emergere le conoscenze nascoste di altre lingue (anche delle lingue classiche) che ognuno dei parlanti possiede. L'Unità di Ca' Foscari ha lavorato essenzialmente sul tema: *Lingue veicolari nel Mediterraneo antico e didattica delle lingue moderne (greco antico, latino, greco moderno, italiano, catalano e spagnolo)*. Per sviluppare le competenze scientifiche acquisite da dottorandi cafoscarini tramite corsi di formazione abilitanti (Tirocini Formativi Attivi) all'insegnamento della lingua greca moderna come L2 nella scuola italiana, il manuale didattico *Archaeobook: anche le pietre parlano*, è suddiviso in due macrosezioni. La prima sezione è uguale per tutte le lingue, e comprende i testi oggetto delle lezioni on line fornite ai partecipanti del progetto e a chiunque fosse interessato tramite il corso MOOC: *Anche le pietre parlano*, attivo sulla piattaforma www.eduopen.org; mentre la seconda presenta sei unità didattiche di approfondimento linguistico per coloro che desiderano conoscere meglio il greco moderno. Le prime cinque offrono materiale di approfondimento didattico e linguistico per ampliare le conoscenze in lingua neogreca; la sesta unità è costituita da una traduzione neogreca (inedita) di un racconto di Luigi Pirandello (1867-1936), *Il capretto nero*,

apparso per la prima volta nel 1913 su *Il Corriere della Sera*, che consente una riflessione sulla percezione e ricezione del patrimonio archeologico.

Tutte le lezioni hanno come tema conduttore il teatro antico e moderno; la forza della parola nel rapporto fra oralità e scrittura nel teatro; l'utilizzazione e la fruizione del teatro antico anche per fini culturali e commerciali; il rispetto delle regole ambientali e la necessità di promuovere iniziative sostenibili per l'ambiente naturale e umano. Il contesto socio-economico e culturale dei partecipanti al progetto è molto variegato perché ha visto coinvolti dieci diverse istituzioni, di tre paesi differenti. Particolarmente significativo è stato l'aver avuto l'opportunità, tramite le borse di mobilità, stabilire cooperazioni internazionali e scambi di informazioni sui diversi sistemi di istruzione. Si è stabilito, inoltre, un proficuo dialogo fra mondo della scuola e giovani in formazione all'università, fra docenti delle scuole superiori e docenti universitari, in uno spirito di reciproco rispetto e di crescita comune.

L'idea nasce grazie al lavoro pregresso, già esistente prima del 2015, fra alcuni componenti del team che ha proposto il progetto. La collaborazione scientifica e didattica fra docenti delle scuole veronesi e C. Carpinato sulla formazione linguistica dei giovani coinvolti in corsi estivi di formazione negli scavi archeologici dell'antica Messene nel Peloponneso, ha costituito il punto di partenza per proporre il progetto anche a partner catalani e greci. Sono state scelte tre aree geografiche di media grandezza (Verona e Venezia; l'area di Barcelona e Tarragona; l'area di Kalamata e Messene nel Peloponneso), dove il tenore di vita raggiunge livelli medio-alti (ma dove esistono comunque problemi connessi con l'integrazione dei migranti e con la crisi economica dell'ultimo decennio). In questi territori esistono resti archeologici che appartengono all'esperienza del quotidiano, monumenti e musei che costituiscono non solo testimonianze di antiche civiltà, ma anche elementi connessi con l'identità locale e culturale più ampia e con l'economia del territorio.

Sono state scelte le lingue parlate nei tre Paesi coinvolti nel progetto e le lingue dalle quali derivano le lingue moderne, per ragionare sulla storia delle lingue, sul multilinguismo e sulla funzione delle lingue veicolari (è stato fondamentale discutere con i colleghi e con gli studenti sul fatto che se oggi è lingua veicolare è l'inglese, nel passato greco e latino hanno svolto la stessa funzione). Le nostre lingue parlate, che derivano dal greco e dal latino, sono state analizzate come 'monumenti' culturali da valorizzare e da promuovere, per rimuovere le barriere linguistiche e creare realtà linguistiche dinamiche e inclusive. Il Mediterraneo conosce sin dall'antichità un continuo fluire di contatti di lingue e di culture, e di tali continui movimenti migratori sono esito le lingue oggi parlate nei tre Paesi che condividono la 'frontiera liquida' del Mare Nostrum.

L'idea progettuale ha avuto come obiettivo un'esperienza di crescita educativa e formativa (per docenti e studenti) attraverso la realizzazione

di materiale didattico (tradizionale e on line) per l'apprendimento di conoscenze connesse con il mondo antico e con le lingue antiche e moderne, partendo dall'osservazione e dall'analisi dell'ambiente circostante (con le sue concrete testimonianze del passato) e delle lingue parlate dai soggetti coinvolti nel progetto. Scopo del progetto è stato fornire ai partecipanti competenze di base in altre 3 lingue europee (oltre alla lingua materna) (e qualche informazione sulle due lingue antiche, greco e latino, dalle quale esse derivano). I partners italiani e spagnoli hanno avuto modo di osservare le affinità fra le loro lingue e l'apparente estraneità del greco; i partner greci, a loro volta, hanno potuto osservare gli elementi comuni fra spagnolo, italiano e catalano e hanno avuto modo di ragionare sulla funzione delle lingue veicolari del presente e del passato e sulle loro lingue parlate, parlando in classe o a distanza (grazie agli scambi interpersonali in presenza e in forma digitale via Skype, WhatsApp, interventi sui forum del MOOC, con video caricati su youtube...) nella propria lingua madre e usando anche parole ed espressioni di base delle lingue dei partners.

Il progetto ha cercato inoltre di stimolare l'interesse di soggetti coinvolti nei confronti della valorizzazione del patrimonio storico e archeologico, sostenendo l'importanza della promozione delle conoscenze linguistiche (e non solo delle lingue veicolari), nello spirito dello sviluppo del multilinguismo, promuovendo la fruizione sostenibile del patrimonio culturale nonché l'importanza della comunicazione interpersonale tra parlanti lingue diverse attraverso un approccio comunicativo di base piuttosto che con il supporto esclusivo dell'inglese (quale lingua veicolare standard). Il metodo della comparazione fra le lingue è risultato particolarmente efficace, perché ha stimolato la dimensione emozionale dei partecipanti al progetto ed in modo particolare per i giovani in formazione, sia scolastica che universitaria. Si è quindi tentato di promuovere l'apprendimento permanente, stimolando il metodo dell'osservazione dell'esterno che ci circonda e delle caratteristiche delle lingue che parliamo, ragionando sui resti archeologici e sulle lingue parlate con la stessa curiosità e con la stessa necessità di analisi e di indagine. Gli esercizi per l'apprendimento attivo delle lingue hanno focalizzato gli elementi comuni, il lessico e le particolarità già note e 'naturali' dei parlanti come base per l'apprendimento delle altre lingue. Sono stati focalizzati i fenomeni storici delle migrazioni nel Mediterraneo, che hanno visto per millenni incontri e scontri di civiltà e che hanno costituito le basi della civile convivenza, e ha fatto riflettere gli studenti anche sui fenomeni delle migrazioni odierne: ad esempio, nella seconda unità didattica del corso MOOC, sul tema: *Why Greek and Latin? Archaeological Heritage/Linguistic Heritage*, prima di introdurre la poesia greca arcaica e prima di far cenno alla poetessa Saffo di Mitilene, si è evidenziata la posizione geografica dell'isola e ruolo che oggi essa ha come punto di approdo di migranti provenienti dal Medio Oriente e dalla Siria.

Il progetto ha altresì sviluppato la percezione dell'importanza delle reci-

proche differenze, per la comprensione interculturale e interlinguistica, e ha stimolato lo studio di lingue minoritarie in una prospettiva dinamica e non di rivendicazione nazionalistica o campanilistica. Il ruolo dell'inglese non è mai stato messo in secondo piano, ma è stato utilizzato come strumento per la reciproca ed immediata comprensione, mentre si è creata la necessità di comprendersi, in maniera più profonda ed intensa, entrando nelle 'lingue madri' dell'altro, e rileggendo la storia linguistica del Mediterraneo antico come momento comune dello sviluppo della civiltà europea.

Il capofila dell'intero progetto è stato il Centro di Educazione Ambientale di Kalamata (Environmental Education Centre), presso il quale si sviluppano progetti di formazione sulla sostenibilità, l'ambiente e la salvaguardia del patrimonio; nella stessa città è stata coinvolta la Soprintendenza Archeologica e il Museo Archeologico di Kalamata, otto funzionari, insieme all'infaticabile Ioanna Ravani, coordinatrice generale, hanno seguito le attività nel corso del triennio promuovendo a loro volta iniziative nello spirito del progetto presso le loro strutture; le due scuole superiori greche, una a Messini (Upper Secondary Vocational School in Messene) e una di Thouria (Lower Secondary General School in Thouria), nei pressi di Kalamata e dell'Antica Messene, con i loro studenti e docenti, sono testimonianza concreta della piccola e vivace realtà della provincia rurale greca dove la crisi economica degli ultimi anni ha lasciato i segni e dove il contesto socio-economico non è 'inquinato' dal turismo di massa ma si basa ancora su produzione agroalimentare di alta qualità. In Spagna il progetto ha visto coinvolti funzionari del Col.legi de Doctors i Licenciats en Filosofia i Letres i en Ciències de Catalunya, che hanno offerto supporto pedagogico e scientifico ed anche insegnanti e studenti di due istituti superiori: uno a Tarragona Col.legi Sant Pau Apòstol de Tarragona e una scuola pubblica per ragazzi con disturbi della personalità e dell'apprendimento Institut Baix Camp de Reus (secondo il sistema scolastico spagnolo i ragazzi con problemi di autismo ed altre patologie vengono seguiti in istituti particolari, dove vengono seguiti da personale specializzato che attiva contemporaneamente percorsi di integrazione e di interazione con altre scuole e realtà educative). La loro partecipazione attiva al progetto è stata un'esperienza formativa ed umana per tutti i partecipanti. Per i ragazzi di questo istituto e per tutti gli altri partners la loro presenza è stata una grande opportunità non solo di crescita ma anche di conoscenza e di solidarietà. Attraverso le mobilità e le attività interclasse e interdisciplinari tutti gli studenti coinvolti hanno avuto l'opportunità di ragionare sul patrimonio linguistico, letterario, archeologico comune al Mediterraneo, di conoscere in modo più approfondito la propria lingua e di imparare elementi base delle lingue antiche e di quelle parlate nei paesi dei partners, di sviluppare una diversa percezione relativa alla funzione e alla fruizione dei teatri antichi, di sperimentare formule per lo sviluppo imprenditoriale lavorando in gruppo per la realizzazione di video, posters, rilievi topogra-

fici, analisi di epigrafi, nonché di valutare l'importanza dell'ambiente e dello sfruttamento consapevole delle risorse).

In Italia, e nello specifico in Veneto, il progetto ha coinvolto attivamente docenti studenti e personale tecnico amministrativo universitario (Ca' Foscari, Dipartimento Studi Umanistici, ed in particolare l'insegnamento di Lingua e Letteratura Neogreca), in particolare docenti e studenti di discipline linguistiche e umanistiche; insegnanti, studenti e personale di due scuole di Verona (il Liceo classico Educandato Statale Agli Angeli e il Liceo scientifico Statale Girolamo Fracastoro Verona).

Nello specifico il gruppo di lavoro cafoscarino ha realizzato il materiale didattico per la promozione delle conoscenze linguistiche, ha lavorato in gruppo con gli studenti universitari e con gli studenti delle scuole coinvolte, ha prodotto video e lezioni on line, si è impegnato nella promozione del progetto e delle finalità di un approccio consapevole alle lingue del Mediterraneo antico e moderno. L'unità cafoscarina ha prodotto specifiche lezioni frontali, esercitazioni linguistiche, il MOOC *Anche le pietre parlano*, un manuale per la didattica attiva delle lingue. Sono stati realizzati, inoltre, power point e posters che sono stati presentati in varie occasioni sia all'interno delle strutture dei partners che all'esterno. Per la visita al Museo Archeologico di Venezia, svoltasi durante il meeting internazionale tenutosi a Venezia nell'ottobre del 2016, gli studenti hanno tradotto i fogli di sala del Museo Archeologico di Venezia in spagnolo, catalano e neogreco per consentire ai docenti e ai ragazzi in visita al patrimonio archeologico conservato a Venezia e proveniente in gran parte dal Peloponneso, di leggere in maniera diretta e nelle loro lingue madri le descrizioni delle opere esposte. In questo modo oltre alle normali attività curricolari sono state offerte opportunità di crescita intellettuale, motivando studenti e docenti nell'attivare nuove pratiche didattiche originali e creative (osservare il territorio, partire dall'esperienza, produrre materiale didattico integrativo partendo da esperienze concrete; ragionare su una scuola inclusiva, pronta a recepire le diversità partendo dall'analisi del presente e valutando analoghe situazioni che si sono presentate in altre fasi storiche...). Sono state svolte diverse iniziative con le scuole, volte alla diffusione delle conoscenze linguistiche e letterarie di base, offrendo la possibilità di un contatto con le lingue antiche anche a studenti che non hanno nel loro curriculum lo studio delle lingue classiche.

Per quel che riguarda le attività esterne destinate sia agli istituti scolastici coinvolti nel progetto, che ad un pubblico più ampio è stato realizzato il manuale didattico (edito in versione e-book nel 2016), intitolato *Anche le pietre parlano*, da parte del team dell'Università Ca' Foscari (Venezia): Caterina Carpinato, Eugenia Liosatou, Tatiana Bovo, Eleni Galani, Eliana Mescalchin, Kyriaki Tsoumaka, Giulia Allegro, Ariadna Carbó Molven. La sezione spagnola e l'impianto generale dell'opera sono stati valutati e discussi con Alicia Martínez Crespo, all'epoca responsabile delle attività di

dattiche e delle certificazioni linguistiche del Centro Cervantes di Milano, ed autrice di strumenti per la didattica delle lingue. Il manuale realizzato è rivolto agli studenti degli istituti scolastici coinvolti, come riferimento per la componente multilinguistica e interlinguistica del progetto. Una seconda attività svoltasi all'esterno degli istituti scolastici è stata la realizzazione del MOOC *Anche le pietre parlano*, sempre da parte del team dell'Università Ca' Foscari (C. Carpinato, E. Liosatou, E. Mescalchin, I. Musso, M. Scialabba, A. Bove, C. Coghetto), registrato nell'estate del 2017. Si tratta di lezioni su una piattaforma online basate sul manuale *Archaeobook*, con una sezione introduttiva sul multilinguismo, sulle lingue veicolari del passato e sulle politiche europee per la promozione e la diffusione delle lingue. All'interno degli istituti scolastici, per quel concerne l'interazione tra questi e l'Università, sono stati somministrati alcuni cicli di lezioni da parte di studentesse universitarie partecipanti al progetto; nello specifico sono state svolte lezioni da parte di madrelingua di lingua catalana (Ariadna Carbó Molven) e neogreca (Kyriaki Tsoumaka, Ilaria Musso e Eliana Mescalchin) presso i Licei di Verona, mentre Caterina Carpinato ha svolto lezioni via skype con le scuole greche. Sono state organizzate alcune uscite didattiche aperte a tutti gli studenti del territorio (visita al teatro romano Verona, al Museo Archeologico di Venezia e a quello di Verona; visite all'Ateneo Veneto Venezia; al Museo Archeologico di Adria; alla villa romana di Sirmione). Alcuni hanno potuto prendere parte, grazie alle borse di mobilità, alle visite a Kalamata, all'antica Messene; a Tarragona, Reus e all'insediamento greco di Empuries sulla costa a nord di Barcellona. Sono stati realizzati anche alcuni video caricati su youtube tra i quali:

- www.youtube.com/watch?v=aKUP0Cd0l9M
- www.youtube.com/watch?v=964zCtQW58o
- www.youtube.com/watch?v=LLOWNh0ra_A
- www.youtube.com/watch?v=964zCtQW58o
- www.youtube.com/watch?v=QV_xcYl1FIQ

Sono stati ricostruiti, sulla piattaforma EDMONDO, i tre teatri romani esistenti nelle tre città coinvolte nel progetto; sono state effettuate attività pratiche di traduzione letteraria e di produzione di materiale didattico per le lingue straniere. Obiettivo culturale alla base del progetto è inoltre lo studio dell'elemento archeologico e quindi il rapporto del giovane studente con i monumenti che lo circondano, nell'ottica di una maggiore consapevolezza nella lettura dei monumenti storici e degli elementi culturali circostanti, di pari passo con una consapevolezza linguistica.

Il rapporto con il patrimonio culturale archeologico visibile, e nello specifico l'analisi dei teatri antichi, è stato funzionale per ragionare sul patrimonio linguistico delle lingue che derivano dalle lingue classiche. Le nostre lingue parlate, così come le testimonianze storico-archeologiche che ci circondano, meritano uno studio consapevole e attento per promuoverne la salvaguardia e sviluppare le potenzialità e la vitalità. Una parte

non indifferente del tempo speso in attività didattiche alternative alle lezioni frontali è stata assegnata all'educazione ambientale e all'interazione sostenibile con l'habitat naturale, antropico e archeologico. Relativamente all'impatto del progetto sugli studenti universitari coinvolti è stata determinante l'acquisizione della consapevolezza interculturale sviluppatasi grazie agli incontri internazionali previsti dal progetto, agli scambi scientifico-culturali ed all'analisi dei diversi contesti socio-linguistici al fine di produrre il manuale linguistico nonché all'opportunità di sperimentare concretamente le proprie conoscenze esercitandosi in veste di 'docenti'.

Il progetto ha determinato un migliore e più ampio dialogo fra i diversi partners e, all'interno del gruppo stesso di Ca' Foscari, gli studenti si sono sentiti attivamente impegnati in un progetto europeo, che ha consentito loro di produrre materiale didattico sperimentale, cartaceo e digitale e di svolgere in prima persona esperienza didattica oltre che di apprendimento, avviandosi così al mercato del lavoro nell'ambito della formazione, della traduzione e dell'uso delle lingue per la descrizione e la presentazione del patrimonio artistico e archeologico.

Oltre agli insegnanti, agli studenti e allo staff amministrativo, sono stati coinvolti nel progetto le famiglie dei partecipanti e le persone a loro vicine, che a vario titolo e livello si sono ritrovate a discutere sulla questione della crisi greca; dei rapporti fra greco antico e greco moderno; sulla questione catalana e sulla produttività manifatturiera dell'area di Barcellona; sulla presenza dei Catalani nel Peloponneso in età medievale; sulle abitudini alimentari e musicali dei greci; sugli sbarchi di profughi nell'isola natale di Saffo; sulla presenza ancora consistente di ruderi dell'età di Catullo nei pressi di Verona ecc. Il progetto e le sue lingue, con tutte le connotazioni culturali e socio-economiche, ha coinvolto un numero molto ampio di persone, le quali nel corso del triennio hanno avuto modo di essere protagonisti di un'esperienza di cittadinanza attiva.

Avvertenze prima della partenza

Punto di partenza per tutte le attività didattiche proposte sono le ‘conoscenze pregresse e nascoste’, necessarie per sviluppare nuovi metodi di apprendimento da applicare alle lingue, attraverso un approccio naturale e diretto con il supporto di materiale scritto e orale appositamente predisposto. Per quanto riguarda lo studio e l’osservazione critica del mondo antico e delle lingue classiche, ci si è concentrati essenzialmente sui teatri romani come luogo deputato alla trasmissione artistica del discorso orale, e su autori come Saffo e Catullo che, per le tematiche trattate nei loro componimenti, suscitano interesse negli adolescenti. Attraverso la lettura (in traduzione e in originale) di carmi di Catullo e di frammenti di Saffo, senza attualizzazioni forzate, sono stati valutati aspetti linguistici e culturali. Gli esempi didattici forniti per l’apprendimento attivo delle lingue hanno avuto come scopo principale la fruizione e l’utilizzazione in modo diretto (anche se talvolta standardizzato) delle lingue straniere, puntando sull’apprendimento orale per la comunicazione di base. In ogni esercizio sono stati inseriti anche uno o più elementi legati con l’ambiente e la sua salvaguardia. Per la didattica delle lingue, nella prospettiva di un approccio attivo multilingue, si è valorizzata l’osservazione concreta dell’etimologia, in modo da rendere la diversità linguistica fonte di conoscenza anche storico-culturale, e per sviluppare la percezione che il multilinguismo è una ricchezza immateriale da sfruttare. Si è cercato di soddisfare i bisogni dei discenti nati nei primi anni del terzo millennio o alla fine del secolo passato, attraverso l’uso delle tecnologie digitali e la realizzazione di corsi di didattica delle lingue on line. Grazie ai colleghi catalani abbiamo anche applicato sistemi didattici sulla base dell’apprendimento collaborativo denominato *Knowledge Building* (piattaforma K6), realizzando mappe concettuali efficaci per facilitare la memorizzazione e l’apprendimento e per rendere più dinamica ed interattiva anche la didattica frontale.

Il presente contributo intende promuovere l’inclusione di lingue diverse e meno diffuse nel panorama linguistico europeo e valorizzare le competenze linguistiche naturali dei parlanti, analizzando le affinità come testimonianze storico-culturali di una storia comune del Mediterraneo, dove la frontiera liquida non ha mai costituito una vera e propria barriera allo scambio e all’incontro di popolazioni di lingue e culture diverse. I metodi didattici applicati per l’insegnamento delle lingue (deduttivi e storico-linguistici), con il supporto delle nuove tecnologie, della mobilità, dello scambio di esperienze didattiche, hanno contribuito in modo significativo a rinnovare lo spirito di

servizio e a motivare in maniera positiva i docenti. Le esercitazioni linguistiche di catalano e neogreco hanno visto coinvolti nello stesso tempo (e con la stessa funzione di discenti) docenti e studenti delle scuole, realizzando una efficace situazione di condivisione di esperienze fra persone di diverse generazioni e di diversi ruoli. Sono state valorizzate le esperienze 'emotive' come strumento per l'apprendimento attivo delle lingue, coinvolgendo non solo le capacità intellettive dei discenti ma anche la sfera delle emozioni, attraverso le quali si ottiene un apprendimento linguistico 'totalizzante' e non solo grammaticalmente corretto. Sono state effettuate esperienze di didattica aperta, interdisciplinare e innovativa, con lezioni frontali, on line, incontri, con supporti specifici basati sull'analisi del patrimonio culturale e in particolare sull'analisi dei teatri antichi, luoghi fisici per la riproduzione 'artistica' della lingua parlata. Si è sempre stati particolarmente attenti ai temi dell'ambiente, della salvaguardia del patrimonio culturale e dell'inclusione delle diversità (di ogni natura e cultura).

La motivazione di studenti e docenti a migliorare le loro abilità linguistiche è stimolata dalla natura stessa del progetto e in particolar modo dal manuale di riferimento allestito e messo in pratica: la base di quest'ultimo è, infatti, di comparazione interlinguistica tra le quattro lingue europee cardine del progetto. È da sottolineare che un ulteriore incentivo a migliorare le abilità linguistiche individuali viene dato dal fatto che almeno una delle quattro lingue del manuale è la lingua madre di ognuno dei partecipanti; inoltre il livello delle lingue coinvolte è basilare, che quindi incoraggia a cimentarsi nell'apprendimento delle altre lingue. Abbiamo realizzato materiale didattico realizzato *ad hoc* e mai utilizzato prima dagli studenti e dai docenti stessi per l'apprendimento delle lingue, valorizzando le lingue parlate, le lingue madri, le lingue veicolari del passato e quelle del presente. Si è data particolare importanza alla comunicazione emozionale nelle lingue dell'altro (nei dialoghi dell'unità 3 del manuale, nella sezione dedicata alla città di Verona è stato scelto anche tutto il lessico della sfera amorosa, in onore di Catullo, poeta latino originario di Verona, traduttore in latino di un'ode greca di Saffo). Il confronto tra i due autori antichi, che rientra nella normale attività didattica al Liceo classico, non appartiene alle sfere di competenze degli altri studenti che non frequenta tale curriculum. Alcuni carmi del poeta latino, e alcuni frammenti di Saffo sono stati tradotti e letti nelle quattro lingue moderne del manuale, avvicinando gli studenti alla produzione letteraria degli antichi greci e latini.

Il materiale è pensato essenzialmente per studenti che non hanno nel loro curriculum scolastico l'apprendimento delle lingue classiche per permettere agli studenti di assumersi la responsabilità dell'impegno assunto: si tenta insieme un percorso attivo di conoscenza linguistica attraverso i testi stessi, in lingua originale, senza pretesa di completa fruizione grammaticale e sintattica. L'iniziativa ha una dimensione strettamente legata alla realtà dell'Unione Europea e della sua diversità linguistica, dal mo-

mento che gli enti coinvolti e gli individui che producono e usufruiscono del materiale prodotto appartengono a tre diversi Paesi. *Archaeoschool* fa perno, infatti, proprio sulla diversità linguistica e culturale propria della dimensione europea, prendendo in considerazione anche lingue meno diffuse (catalano, neogreco), considerandone il peso e l'importanza sociolinguistica. Gli scambi internazionali previsti favoriscono e migliorano la comprensione delle altre culture attraverso l'apprendimento linguistico. L'aspetto storico e culturale viene indagato anche tramite comparazione con la lingua latina e greca antica, madri delle lingue europee moderne oggetto del progetto e parlate dai membri coinvolti in esso; viene suggerito anche il ruolo di lingua veicolare che queste due lingue hanno assunto in passato nel corso della storia, confrontandolo con la funzione odierna della lingua inglese.

Al di là delle frontiere nazionali, attraverso l'analisi della propria lingua, delle lingue classiche e delle altre lingue parlate, si è tentato di ricreare la percezione della 'frontiera liquida' del Mediterraneo, da sempre bacino di civiltà diverse, e da sempre solcato da navi cariche di spezie, merci di ogni tipo, uomini, donne, pensieri, profumi, idee. Nelle città del Mediterraneo il greco e il latino hanno avuto un ruolo di 'lingue franche' con le ben note conseguenze. Nel Mediterraneo le esperienze di inclusione, assimilazione, rispetto delle diversità, integrazione e persistenze, guerre e sciagure, fanno parte della storia di ieri e di oggi. Per questo motivo il progetto ha cercato di sensibilizzare i giovani (e i meno giovani) sull'importanza dell'Unione Europea come garanzia di pace e di civiltà nel Mediterraneo e nel Vecchio Continente.

Articolazione del materiale

Il manuale allestito è suddiviso in due parti: la prima per l'apprendimento comparato di quattro lingue; la seconda per l'approfondimento della conoscenza del neogreco.

Ogni unità della prima sezione segue uno stesso criterio: nella fase preparatoria (*problem solving*) viene presentata un'immagine relativa ai teatri romani (Tarragona, Antica Messene, Verona), solo per la città di Reus si offre la facciata del Teatro Fortuny (inaugurato nel 1882), nel centro storico della cittadina catalana. Lo stimolo iniziale è offerto dunque da un'immagine di un luogo conosciuto, di un teatro (antico o moderno) e da un dialogo all'interno del quale sono rintracciabili elementi che è possibile analizzare focalizzando l'attenzione sulle competenze pregresse nella lingua madre. Segue una sintetica presentazione del luogo, sotto forma di dialogo tra i personaggi, articolato in frasi semplici e naturali, descrittive e di primo approccio, che si concludono sempre con una battuta sull'ambiente e sul rispetto del contesto esterno.

La fase operativa (*Learning by doing*, Imparare facendo) prevede attività didattiche che mirano a sviluppare le competenze partendo dalle conoscenze nascoste, insite e pregresse: si parte dalla scoperta guidata del lessico di base per individuare le parole che rivelano la comune origine latina (nelle lingue neolatine) e quelle di derivazione greca. Si richiede, quindi, di segnalare con un altro colore le parole e gli elementi della frase che non rientrano nelle immediate competenze linguistiche.

Con il secondo dialogo proposto (con elementi A1 per conoscersi, presentarsi, dire la provenienza...) si attiva la fase ricostruttiva (*reflective learning*), al fine di attivare la collaborazione dinamica di chi sta apprendendo il metodo e la lingua. Prima di passare alla fase finale con semplici prove per la valutazione e l'autovalutazione di quanto appreso vi sono alcune semplici tabelle con verbi, numeri, saluti; giorni della settimana; stagioni e mesi; colori.

Tutte le unità nelle quattro lingue sono uguali: la prima è connessa con Tarragona; la seconda con Reus; la terza con Kalamata; la quarta con Verona. I temi trattati sono: il museo archeologico; la via del Modernismo; le lettere greche, la presenza dei catalani in Grecia, Verona città dell'amore (Catullo; Giulietta e Romeo). Sono inoltre proposti quattro microapprofondimenti: I Catalani nel Peloponneso; Le specialità culinarie della Catalogna; Il mito di Europa; Il poeta latino Catullo.

Alla fine della prima sezione si trovano due componimenti di Catullo in originale e nelle quattro lingue del manuale. L'esempio di Catullo traduttore di Saffo permette di aprire un dialogo fra le lingue; sulle traduzioni letterarie e traduzioni d'uso; sul multilinguismo e sulla fruibilità del patrimonio letterario antico in altre epoche e in altri contesti linguistici e geografici.

A partire da *Europa*, 'dalle ampie vedute' **Le competenze linguistiche comuni e nascoste degli europei**

Attraverso una ragionata disamina del lessico e delle strutture grammaticali di base, si osserveranno le peculiarità dell'apprendimento induttivo e per problemi di lingue complesse come il latino e il greco (con coniugazioni e declinazioni e strutture sintattiche diverse da quelle moderne). Uno degli approfondimenti è incentrato sulla figura di 'Europa', la ragazza fenicia rapita da Zeus sotto forma di toro e portata a Creta per civilizzare i ricchi ma rozzi abitanti dell'isola. Se l'etimologia del nome Europa è veramente connessa con l'aggettivo *εὐρύς* (largo) e la radice *on del verbo 'vedere', la ragazza ha sin dal suo nome un significato 'parlante': è una persona delle 'ampie vedute'. Ci piace credere a questa versione del mito e a questa valenza semantica.

La seconda sezione del manuale consiste in un ciclo di approfondimento

specifico delle competenze in greco moderno, a cura di Tatiana Bovo, Eugenia Liosatou e Eleni Galani, laureate che hanno conseguito i TFA in lingua neogreca e che hanno superato il concorso per la classe AM-24, lingua e culture straniere negli istituti di istruzione di secondo grado (neogreco), DDG 85, del 1 febbraio 2018, conclusosi nell'estate dello stesso anno.

Quest'ultima sezione, preceduta da una introduzione scritta da Kyriakì Tsoumaka, giornalista greca e studentessa a Ca' Foscari, coinvolta in attività di sperimentazione didattica durante il periodo di formazione a Ca' Foscari, è articolata in sei unità didattiche. L'ultima unità è costituita dalla traduzione in neogreco del racconto *Il capretto nero* di Luigi Pirandello, un racconto incentrato sulla percezione del sito archeologico di Agrigento.

Un modello teorico? La classe capovolta

Concluso il lavoro preliminare e messo in pratica lo strumento didattico, ho cercato di verificare se l'approccio proposto è accettabile dal punto di vista teorico, oltre che pratico. Mi sembra che il principio che maggiormente assomiglia al metodo da me proposto e condiviso con i miei collaboratori e con i miei studenti di lingua è quello della cosiddetta flipped classroom, o classe capovolta. Ho infatti tentato di coinvolgere le dimensioni cognitive ed emotive di chi apprende; ho cercato di potenziare la consapevolezza del processo di apprendimento attraverso la base delle conoscenze pregresse; ho progettato le unità didattiche discutendole con gli studenti in formazione cercando di sviluppare il processo di auto-valutazione e di auto-apprendimento attraverso il confronto comparato fra le lingue; ho sottoposto gli studenti a sfide di apprendimento, attraverso percorsi non facili e non banali, senza un programma completo e predefinito di formazione completa; ho posto punti di arrivo potenzialmente raggiungibili ma non definibili a priori, partendo da basi di conoscenze pregresse e nascoste da individuare e far emergere dopo un'accurata analisi delle componenti linguistiche, partendo dalla lingua madre, e dalla capacità di osservare e di ascoltare.

Il sapere non è confinato tra le mura scolastiche; il tempo e lo spazio, soprattutto per i nativi digitali, hanno una valenza diversa da quella che era in vigore ancora alla fine nel secolo scorso: peranto la lezione e lo studio individuale si possono autointegrare, rendendo dinamico l'approccio ai testi e ai contenuti.

Ma adesso è tempo di iniziare, per davvero...

Πρώτο Μέρος – Prima Parte
Attività didattiche A1/A2

KAI OI PETRES MIΛANE
Anche le pietre parlano
També les pedres parlen
También las piedras hablan

Quattro lingue, tutte insieme? Quattro + due!

Il manuale *Anche le pietre parlano* è ideato come approccio didattico e linguistico per conoscere più da vicino tre realtà diverse (Spagna, Italia e Grecia), e in particolare Tarragona, Barcellona, Reus, Verona, Venezia, Kalamata, Thuria e l'antica Messene. In questi luoghi vivono, studiano e lavorano i partecipanti al progetto europeo ARCHAEO SCHOOL FOR THE FUTURE, finanziato dall'UE nell'ambito del progetto ERASMUS+ per il triennio 2015-2018. Con l'aiuto di questo strumento si intende aprire un dialogo tra gli studenti, i docenti, le famiglie, ma anche tra quanti entrano in contatto con le varie attività previste dall'intero progetto. Nel corso del triennio gli studenti coinvolti hanno avuto modo di imparare a conoscere alcuni siti archeologici delle loro città e delle città partecipanti al progetto, studiando i monumenti sia dal punto di vista storico-artistico che archeologico. Nello stesso tempo sono stati attivi in alcune attività didattiche integrative, di natura linguistica e digitale.

Attraverso l'analisi delle testimonianze architettoniche del passato, e grazie allo studio delle lingue parlate nei tre paesi partecipanti, si intende:

- creare una sensibilità nei confronti del patrimonio archeologico; rendere consapevoli i giovani dell'importanza delle tracce del passato giunte fino a noi; promuovere la salvaguardia e la valorizzazione dei reperti archeologici ma anche dello strumento linguistico;
- insegnare ad usare in maniera attiva la propria lingua nel rispetto della tradizione storico-linguistica; valorizzare la conoscenza di elementi di base delle lingue dei paesi coinvolti nel progetto al fine di riflettere sul valore comunicativo, umano, storico, ideologico e politico delle lingue; rispettare il multilinguismo europeo e ragionare sulle lingue che, nel presente e nel passato, hanno (o hanno avuto) un ruolo di lingue veicolari. Oggi usiamo l'inglese standard per capirci, ma crediamo necessario sapere che nel passato il greco, il latino, ma anche l'italiano e lo spagnolo hanno avuto un grande ruolo politico, culturale e ideologico).

Per rendere più omogeneo il progetto abbiamo scelto di focalizzare l'attenzione sui teatri romani esistenti nelle città partecipanti e abbiamo deciso di offrire l'opportunità di avere specifiche lezioni di avviamento linguistico per un approccio alle quattro lingue parlate nei paesi: italiano, spagnolo, catalano e greco.

Il dialogo tra le scuole ha come fine l'approfondimento della conoscenza dei monumenti scelti. Determinare nelle coscienze dei partecipanti l'esigenza della tutela del passato e del presente al fine di trasmettere alle nuove generazioni la percezione della continuità dovrebbe consentire una più serena convivenza con noi stessi e con quanto è pervenuto dal passato. Il dialogo necessariamente sarà, in parte, in inglese. L'inglese è ormai, infatti, la lingua franca comune del terzo millennio e i nostri alunni, nati intorno al 2000, hanno bisogno di essere avviati al rispetto e alla valorizzazione del multilinguismo.

Il dialogo tra i partecipanti al programma si svolge, quindi, nelle quattro lingue parlate. Le pagine che seguono hanno lo scopo di fornire informazioni di base relative ai luoghi in cui i partecipanti, e prevede di creare una nuova sensibilità nei confronti dell'ambiente naturale, storico-linguistico e storico-culturale.

Noi cerchiamo di ragionare, insieme agli studenti, sulla 'catena storico-linguistica e archeologica' che ci unisce, per garantire la protezione della continuità con il passato, il rispetto per il presente e la creazione di una nuova consapevolezza.

Nostro dovere è garantire un futuro al patrimonio storico-archeologico e alle lingue del Mediterraneo.

Struttura del materiale didattico

Il volume è uno strumento didattico multilingue funzionale per uno specifico progetto europeo, ma mira a presentare non solo un'esperienza ma anche un modello da discutere, valutare, migliorare ed eventualmente imitare. Costituisce un banco di prova e di sperimentazione didattica fra docenti e studenti universitari e studenti e docenti delle scuole superiori. Il materiale didattico è omogeneo e incentrato su alcune linee guida:

1. Conoscenza degli elementi di base delle lingue coinvolte nel progetto;
2. Conoscenza di base dei siti archeologici che fanno parte dell'ambiente culturale, storico e geografico delle tre aree presso le quali si sviluppa il progetto;
3. Conoscenza di base di alcuni elementi culturali più ampi.

Gli obiettivi principali sono i seguenti:

1. Formare dei giovani con una più ampia consapevolezza linguistica e ambientale, capaci di analizzare in maniera più approfondita il territorio circostante;
2. capaci di percepire le tracce del comune patrimonio linguistico e del ruolo che lingue come il greco e il latino hanno avuto nella storia del Mediterraneo;
3. capaci di leggere e di esprimere qualche frase nelle lingue degli altri partecipanti al progetto;
4. consapevoli che la salvaguardia del patrimonio storico-archeologico e dell'ambiente nonché la difesa del multilinguismo sono indispensabili per il presente e per il futuro.

Il manuale è suddiviso in due sezioni: una per principianti in 4 lingue (A1 italiano, catalano, spagnolo e neogreco) ed una per un livello A2-B1 di lingua neogreca.

Nella prima sezione vi sono quattro unità didattiche, dedicate ai quattro centri urbani presso i quali si trovano le scuole coinvolte nel progetto: Tarragona, Reus, Kalamata, Thuria, Verona.

Ogni unità presenta in maniera essenziale il luogo con dialoghi, propone alcune attività, e offre informazioni di base.

Nella sezione finale, dopo la presentazione di Verona, si offre agli studenti l'occasione di parlare su qualcosa che li coinvolge direttamente, offrendo un lessico di base sull'amore e l'innamoramento. Catullo, poeta latino del I d.C., originario di Verona, conclude la prima parte di avviamento linguistico. Sono presentati in traduzione in originale e in traduzione i carmi 5 e 85 di Catullo. Sono presentati come esempio di dialogo tra culture, tempi e luoghi diversi l'ode 31 V di Saffo tradotta da Catullo (*carmen* LI).

I testi sono inseriti solo in originale non per lasciare in sospeso il percorso di apprendimento, ma per cercare di aprire la valvola della curiosità intellettuale tra i giovani adolescenti (in parte digiuni di greco antico e di latino) ai quali rivolgiamo questo strumento didattico.

Catullo e Saffo, alla fine del cammino, sono posti come numi tutelari e come 'compagni' di viaggio, a supporto dell'apprendimento multilinguistico, multimediale e multifocale.

Durante il viaggio tra le lingue e i diversi paesi avremo come guida sei amici ideali:

- Enric, professore, 38 anni, di Tarragona;
- Maria José, 15 anni, studentessa, di Tarragona;
- Paolo, archeologo, 43 anni, di Verona;
- Carla, 15 anni, studentessa, di Verona;
- Elena, 36 anni, ricercatrice di Kalamata;
- Kostas, 16 anni, studente di Kalamata.

I nostri amici non esistono nella realtà, ma avranno molti elementi in comune con i ragazzi e i docenti del programma.

Partiamo, dunque, e buon divertimento...

La responsabilità scientifica del materiale didattico proposto per i corsi linguistici nell'ambito del progetto ARCHAEOSCHOOL FOR THE FUTURE è di Caterina Carpinato. Hanno collaborato alla stesura delle unità didattiche: Eliana Mescalchin (traduzioni in italiano dal greco); Ariadna Carbó Molven e Kyriakì Tsoumaka (stesura prima sezione, catalano e spagnolo; greco moderno); Tatiana Bovo, Eleni Galani, Eugenia Liosatou (stesura seconda sezione). Giulia Allegro (aspetti tecnici e informatici), Alicia Martinez Crespo (revisione della sezione spagnola), Maria Andrià (sezione catalana e greca).

PRIMA UNITÀ

Tarragona

Presentazione

ENRIC Questo è l'anfiteatro romano di Tarragona.

MARIA JOSÉ Vedo il mare.

PAOLO Ecco le antiche rovine romane.

KOSTAS Io studio e capisco. Rispetto, proteggerò l'ambiente e trasmetterò agli altri e alle generazioni dopo di me il nostro patrimonio storico, archeologico e linguistico.

Attività

Sottolineo con il **rosso** le parole simili nella mia lingua

Sottolineo con il **verde** quelle diverse

Sottolineo con l'**azzurro** quelle di origine greca

Dialogo

CARLA Ciao? Come ti chiami

MARIA JOSÉ Mi chiamo Maria José, e tu?

CARLA Io mi chiamo Carla. Quanti anni hai?

MARIA JOSÉ Quindici

CARLA Io sedici.

MARIA JOSÉ Di dove sei?

CARLA Io sono di Verona.

MARIA JOSÉ Io vivo a Tarragona ma la mia famiglia è di Reus.

Verbi

Io	mi chiamo	ho	sono	
Tu	ti chiami		sei	vivi
Lui/lei	si chiama	ha	è	vive
Noi	ci chiamiamo	abbiamo	siamo	viviamo
Voi	vi chiamate	avete	siete	vivate
loro	si chiamano	hanno	sono	vivono

Numeri

1	uno	8	otto	15	quindici
2	due	9	nove	16	sedici
3	tre	10	dieci	17	diciasette
4	quattro	11	undici	18	diciotto
5	cinque	12	dodici	19	diciannove
6	sei	13	tredici	20	venti
7	sette	14	quattordici	0	zero

Saluti

Ciao - buon giorno, buona sera, buona notte, arrivederci - come va? come stai?

SECONDA UNITÀ

Reus

Presentazione

ENRIC Reus è una città della Catalogna.

- È una città con monumenti moderni.
- È una città con pochi turisti.
- È una città molto interessante per la cosiddetta 'Ruta del modernismo'.

Attività

Sottolineo con il **rosso** le parole simili nella mia lingua

Sottolineo con il **verde** quelle diverse

Sottolineo con l'**azzurro** quelle di origine greca

Dialogo

KOSTAS Ma dove si trova Reus?

ELENA Quanti abitanti ci sono?

CARLA Qual è il piatto tipico di Reus?

PAOLO Io ho fame....

CARLA Eh, non buttare le carte per terra!

Verbi

Io	mi	chiamo		sono	vivo
Tu	ti	chiami	hai		
Lui/lei Noi Voi loro			ha	è	vive

Numeri

20	venti	27	ventisette	40	quaranta
21	ventuno	28	ventotto	50	cinquanta
22	ventidue	29	ventinove	60	sessanta
23	ventitre	30	trenta	70	settanta
24	ventiquattro	31	trentuno	80	ottanta
25	venticinque	32	trentadue	90	novanta
26	ventisei	33	trentatre	100	cento

Giorni della settimana

lunedì
 martedì
 mercoledì
 giovedì
 venerdì
 sabato
 domenica

TERZA UNITÀ

Kalamata

Presentazione

CARLA Eccoci, siamo arrivati in Grecia, nel Peloponneso.

KOSTAS Kalamata è una città importante sul mare.

PAOLO Nel Trecento il Peloponneso, detto anche Morea, è stato per un certo periodo occupato dai catalani. vi darò indicazioni bibliografiche sull'argomento. Vicino Kalamata c'è l'importante sito archeologico di Messene. in città ci sono anche resti medievali.

ENRIC Ehi, Paolo, avete anche voi problemi con l'acqua?

Attività

Sottolineo con il **rosso** le parole simili nella mia lingua

Sottolineo con il **verde** quelle diverse

Sottolineo con l'**azzurro** quelle di origine greca

Dialogo

- Sei mai stato in Grecia?
- Hai mai visto le lettere greche?
- Guarda una moneta o una banconota dell'EURO. Sai chi era Europa nella mitologia?
- Una ragazza orientale rapita dal padre degli dei, Zeus, sotto forma di toro.

Europa e il toro (da un vaso attico di V secolo)

Verbi

Io	mi	chiamo	ho	sono	vivo
Tu	ti	chiami	hai	sei	vivi
Lui/lei	si	chiama	ha	è	vive
Noi	ci	chiamamo	abbiamo	siamo	viviamo
Voi	vi	chiamate	avete	siete	vivete
Loro	si	chiamano	hanno	sono	vivono

Numeri

100	cento	1000	mille
101	centouno	2000	duemila
102	centodue	10.000	diecimila
200	duecento	100.000	centomila
300	trecento	400.000	quattrocentomila
400	quattrocento	1.000.000	un milione
482	quattrocento ottanta due	7.451.293	sette milioni quattrocento cinquantuno mila duecento novanta tre

Stagioni e mesi dell'anno

la primavera - l'estate - l'autunno - l'inverno

3 marzo 4 aprile 5 maggio	6 giugno 7 luglio 8 agosto	9 settembre 10 ottobre 11 novembre	12 dicembre 1 gennaio 2 febbraio
---------------------------------	----------------------------------	--	--

QUARTA UNITÀ

Verona

Presentazione

PAOLO Ecco, siamo a Verona.

ENRIC Vedo il teatro romano e il fiume Adige.

MARIA JOSÉ Per gli stranieri Verona è la città di Giulietta e Romeo.

CARLA A Verona c'è una grande arena romana usata in estate per spettacoli musicali.

Attività

Sottolineo con il **rosso** le parole simili nella mia lingua

Sottolineo con il **verde** quelle diverse

Sottolineo con l'**azzurro** quelle di origine greca

Dialogo

KOSTAS Mi sono innamorato di...

CARLA Io amo...

MARIA JOSÉ Sono gelosa...

KOSTAS Sono perso...

CARLA Dai, vieni con noi... gli amici servono anche a questo.

MARIA JOSÉ L'amore non è una cosa 'usa e getta'.

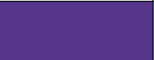

KOSTAS L'amore non si ricicla.

CARLA I sentimenti, come l'acqua e l'aria, sono preziosi e non si devono offendere.

Verbi

Io	vado	vedo	amo
Tu	vai	vedi	ami
Lui/lei	va	vede	ama
Noi	andiamo	vediamo	amiamo
Voi	andate	vedete	amate
Loro	vanno	vedono	amano

Colori

g_____	a_____	r_____	r_____	v_____	a_____
					
					
b_____	v_____	m_____	n_____	g_____	b_____

arancione - azzurro - bianco - blu - giallo - grigio - marrone - nero - rosa
- rosso - verde - viola

Approfondimento

1. I Catalani nel Peloponneso
2. Le specialità culinarie della Catalogna
3. Il mito di Europa
4. Catullo

1 I Catalani in Grecia e nel Peloponneso

Il famoso storico catalano Antonio Rubió i Lluch (1855-1937) ha studiato la presenza dei Catalani nella Grecia del XIV secolo.

La expedición y dominación de los catalanes en Oriente juzgados por los griegos (1887).

Los catalanes en Grecia: últimos años de su dominación, cuadros históricos (1927), Madrid: Voluntad.

Si può approfondire l'argomento leggendo un articolo in inglese H.W. Hazard (editor), *The fourteenth and fifteenth centuries* (1975), reperibile on line: <http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/History/History-idx?type=div&did=History.CrusThree.i0018&isize=M>.

La presenza catalana in Grecia si data dal 1311 al 1380.

2 Le specialità culinarie della Catalogna

- pa amb tomaquet
- escalivada
- menjablanc

3 Il mito di Europa

La principessa Europa, figlia del re dei Fenici (che regnava sul territorio dell'attuale Libano e comprendeva le città di Tiro e Sidone), va al mare con le amiche e con le serve. Lì trova un toro bianco, mite e bellissimo. Europa sale sull'animale e quello si lancia sul mare, trasportando la ragazza fino all'isola di Creta. Qui assume il suo vero aspetto: Zeus, il padre degli dei. Il mito continua con il racconto dei fratelli di Europa, che partono in cerca della sorella: Cadmo arriva nella Grecia continentale, fonda Tebe e trasmette l'alfabeto fenicio ai greci.

Il mito rappresenta un movimento di civiltà da Oriente a Occidente.

4 Catullo

Poeta latino nato a Verona, nell'84 a.C. e morto nel 54 a.C. ci ha lasciato un ricco repertorio di poesie sull'amore.

CARMEN 5

Vivamus, mea Lesbia, atque amemus,
Rumoresque senum severiorum
Omnes unius aestimemus assis!
Soles occidere et redire possunt: 5
Nobis, cum semel occidit brevis lux,
Nox est perpetua una dormienda.
Da mi basia mille, deinde centum,
Dein mille altera, dein secunda centum,
Deinde usque altera mille, deinde centum, 10
Dein, cum milia multa fecerimus,
Conturbabimus illa, ne sciamus,
Aut ne quis malus inuidere possit,
Cum tantum sciat esse basiorum.

CARMEN 85

Odi et amo. Quare id faciam fortasse requiris.
Nescio, sed fieri sentio et excrucior.

Traduzioni italiane di Salvatore Quasimodo (Modica 1901-Napoli 1968)
Premio Nobel per la letteratura 1959.

CANTO 5

Viviamo, mia Lesbia, ed amiamo,
e ogni mormorio perfido dei vecchi
valga per noi la più vile moneta.
Il giorno può morire e poi risorgere,
ma quando muore il nostro breve giorno,
una notte infinita dormiremo.
Tu dammi mille baci, e quindi cento,
quindi mille continui, quindi cento.
E quando poi saranno mille e mille,
nasconderemo il loro vero numero,
che non getti il malocchio l'invidioso
per un numero di baci così alto.

CANTO 85

Odio e amo. Forse chiederai come sia possibile;
non so, ma è proprio così e mi tormento.

ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΤΡΕΣ ΜΙΛΑΝΕ
Anche le pietre parlano
També les pedres parlen
También las piedras hablan

El manual *També les pedres parlen* ha estat concebut amb un enfocament didàctic i lingüístic per conèixer de més a prop tres realitats diverses (Espanya, Itàlia i Grècia), i particularment Tarragona, Barcelona, Reus, Verona, Venezia, Kalamata, Thuria, Reus i l'antiga Messene. En aquests llocs viuen, estudien i treballen els participants del projecte europeu ARCHAEO SCHOOL FOR THE FUTURE, finançat per la UE en l'àmbit del projecte ERASMUS+ durant el trienni 2015-2018. Amb l'ajuda d'aquest instrument es pretén obrir un diàleg entre els estudiants, els docents, la família, i també amb tots aquells que entrin en contacte amb les diverses activitats previstes en la totalitat del projecte.

En el transcurs del trienni els estudiants involucrats tindran manera d'aprendre a conèixer alguns dels llocs arqueològics de la seva ciutat i de les ciutats participants en el projecte, estudiant els monuments tant des del punt de vista històric-artístic com arqueològic, i al mateix temps seran actius en algunes activitats didàctiques integratives, de naturalesa lingüística i digital. A través de l'anàlisi dels testimonis arquitectònics del passat, i gràcies a l'estudi de les llengües parlades en els tres països participants, es pretén:

- Fomentar la sensibilitat en relació amb el patrimoni arqueològic; prendre consciència, els joves, de l'importància de les traces del passat que han arribat fins a nosaltres; promoure la protecció i la valoració dels descobriments arqueològics així com dels instruments lingüístics;
- Aprendre a utilitzar d'una manera activa la pròpia llengua en el respecte de la tradició històrico-lingüística; aprendre a conèixer elements de base de les llengües dels països involucrats en el projecte amb la finalitat de reflectir el seu valor comunicatiu, humà, històric, ideològic i polític de les llengües, respectar el multilingüisme europeu i raonar sobre les llengües que en el present i en el passat tenen (o han tingut) un rol de llengua vehicular (avui dia utilitzem l'anglès estàndard per entendre'ns, però considerem que és necessari que els joves sàpiguen que en el passat el grec i el llatí, com també l'italià o l'espanyol, han tingut un gran rol polític, cultural i ideològic).

Per tal de desenvolupar el projecte de manera homogènia hem preferit focalitzar l'atenció en els teatres romans existents a les ciutats participants

i hem decidit oferir l'oportunitat de rebre lliçons específiques d'iniciació lingüística en les quatre llengües parlades en aquests països: italià, espanyol, català i grec. En una segona fase es crearà també unes sessions d'aprofundiment dedicades al grec i al llatí, llengües de les quals se'n deriven les actuals llengües parlades.

El contacte entre les escoles té com a finalitat aprofundir en el coneixement dels monuments seleccionats. Determinar en la consciència dels participants la necessitat del passat i del present, per així transmetre a les noves generacions la percepció de continuïtat que ens permetrà una millor convivència amb nosaltres mateixos i amb tot allò que ha perdurat. Inevitablement, una part d'aquest diàleg serà en anglès. L'anglès és, en efecte, la llengua franca comuna del tercer mil·lenni i els nostres alumnes, nascuts al voltant del 2000, necessitaran ser iniciats en el respecte i en la valoració del multilingüisme.

El diàleg entre els participants del programa es desenvoluparà, doncs, en les quatre llengües parlades (així com també en anglès). Les pàgines següents tenen el propòsit d'oferir informació bàsica referent als llocs dels participants i promoure la creació d'una nova sensibilitat en la comparació de l'entorn natural, històrico-lingüístic i històrico-cultural.

Cerquem raonar, conjuntament amb els estudiants, el fet que la 'cadena històrico-lingüística i arqueològica' que ens uneix ha de garantir la protecció de la continuïtat amb el passat, el respecte pel present i la creació d'una nova consciència del nostre deure cap al futur.

Durant el viatge entre les llengües i els diversos països tindrem com a guies sis amics ideals.

- Enric, professor, 38 anys, de Tarragona
- Maria José, 15 anys, estudiant, de Tarragona
- Paolo, arqueòleg, 43 anys, de Verona
- Carla, 16 anys, estudiant, de Verona
- Elena, 36 anys, investigadora, de Kalamata
- Kostas, 16 anys, estudiant, de Kalamata.

Els nostres amics no existeixen en realitat, però tenen molts elements en comú amb els nois i els docents del programa.

Som-hi, doncs, a passar-ho bé!

La responsabilitat científica del material didàctic proposat pels cursos lingüístics en l'àmbit del projecte ARCHAEOSCHOOL FOR THE FUTURE és de Caterina Carpinato.

Han col·laborat en l'elaboració de les unitats didàctiques: Tatiana Bovo, Eleni Galani, Eugenia Liosatou, Eliana Mescalchin, Ariadna Carbó Molven, Kyriaki Tsoumaka. Giulia Allegro, Alicia Martinez Crespo, Maria Andrià.

PRIMERA UNITAT

Tarragona

Presentació

ENRIC Aquest és l'amfiteatre romà de Tarragona.

MARIA JOSÉ Veig el mar.

PAOLO Això són les antigues ruïnes romanes.

KOSTAS Jo estudio i comprenc. Respecto, protegeixo l'entorn i transmeto als altres i a les següents generacions el nostre patrimoni històric, arqueològic i lingüístic

Activitat

Subratllo amb el **vermell** les paraules similars a la meua llengua.

Subratllo amb el **verd** aquelles diferents.

Subratllo amb el **blau** aquelles d'origen grec.

Diàleg

CARLA Hola! Com et dius?

MARIA JOSÉ Em dic Maria José. I tu?

CARLA Jo em dic Carla. Quants anys tens?

MARIA JOSÉ Quinze.

CARLA Jo setze.

MARIA JOSÉ D'on ets?

CARLA Jo sóc de Verona.

MARIA JOSÉ Jo visc a Tarragona però la meva família és de Reus.

Verbs

Jo			tinc	sóc	
Tu	et	dius		ets	vius
Ell/ella	es	diu	té		viu

Números

1	u, un, una	8	vuit	15	quinze
2	dos, dues	9	nou	16	setze
3	tres	10	deu	17	disset
4	quatre	11	onze	18	divuit
5	cinc	12	dotze	19	dinou
6	sis	13	tretze	20	vint
7	set	14	catorze	0	zero

Salutacions i comiats

Ja ens veurem!			Hola bon dia!		Bon dia!	
	Fins aviat!		Bona nit!			Petons!
Hola!	Bona nit!				Ciao!	
Què tal?			Apa, fins després!			A reveure!
Adéu!		Ei!		Cuida't!		Com estàs?

SALUTACIONS	COMIATS
- Hola	- Adéu -

SEGONA UNITAT

Reus

Presentació

ENRIC Reus és una ciutat de Catalunya.

- És una ciutat amb monuments moderns.
- És una ciutat amb pocs turistes.
- És una ciutat molt interessant per l'anomenada 'Ruta del modernisme'.

Activitat

Subratllo amb el **vermell** les paraules similars a la meua llengua.

Subratllo amb el **verd** aquelles diferents.

Subratllo amb el **blau** aquelles d'origen grec.

Diàleg

KOSTAS Però a on és, Reus?

ELENA Quants habitants hi ha?

CARLA Quin és el plat típic de Reus?

PAOLO Tinc gana...

CARLA Ei, no llancis els papers a terra!

Verbs

Jo	em	dic		sóc	visc
Tu	et	dius	tens		
Ell/ella			té	és	viu

Números

20	vint	27	vint-i-set	40	quaranta
21	vint-i-u	28	vint-i-vuit	50	cinquanta
22	vint-i-dos	29	vint-i-nou	60	seixanta
23	vint-i-tres	30	trenta	70	setanta
24	vint-i-quatre	31	trenta-u	80	vuitanta
25	vint-i-cinc	32	trenta-dos	90	noranta
26	vint-i-sis	33	trenta-tres	100	cent

Dies de la setmana

dilluns

dimarts

dimecres

dijous

divendres

dissabte

diumenge

TERCERA UNITAT

Kalamata

Presentació

CARLA Ja hi som, hem arribat a Grècia, al Peloponès.

KOSTAS Kalamata és una ciutat important que dona al mar.

PAOLO En el segle XIV, el Peloponès, anomenat Morea, va estar durant un cert període ocupat pels catalans. us donaré referències bibliogràfiques sobre els fets. Prop de Kalamata hi ha l'important indret arqueològic de Messene. A la ciutat hi ha també restes medievals.

ENRIC Ei, Paolo, teniu problemes amb l'aigua?

Activitat

Subratllo amb el **vermell** les paraules similars a la meua llengua.

Subratllo amb el **verd** aquelles diferents.

Subratllo amb el **blau** aquelles d'origen grec.

Diàleg

- Has estat mai a Grècia?
- Has vist mai les lletres gregues?
- Mira una moneda o un bitllet d'EURO. Saps qui era Europa a la mitologia?
- Una noia oriental raptada pel pare dels déus, Zeus, sota la forma d'un toro.

Europa i el toro en un vas àtic del segle V

Verbs

Jo	em	dic	tinc	sóc	visc
Tu	et	dius	tens	ets	vius
Ell/ella	es	diu	té	és	viu
Nosaltres	ens	diem	tenim	som	vivim
Vosaltres	us	dieu	teniu	sou	viviu
Ells/elles	es	diuen	tenen	són	viuen

Números

100	cent	1000	mil
101	cent u	2000	dos mil
102	cent dos	10.000	deu mil
200	dos-cents	100.000	cent mil
300	tres-cents	400.000	quatre-cents mil
400	quatre-cents	1.000.000	un milió
482	quatre-cents vuitanta-dos	7.451.293	set milions quatre-cents cinquanta-un mil dos-cents noranta-tres

Estacions i mesos de l’any

la primavera - l’ estiu - la tardor - l’hivern

3- març 4- abril	6- juny 7- juliol	9- setembre 10- octubre	12- desembre 1- gener
---------------------	----------------------	----------------------------	--------------------------

QUARTA UNITAT

Verona

Presentació

PAOLO Apa, som a Verona.

ENRIC Veig el teatre romà i el riu Adige.

MARIA JOSÉ Pels estrangers Verona és la ciutat de Romeu i Julieta.

CARLA A Verona hi ha un gran amfiteatre romà utilitzat a l'estiu per a espectacles musicals.

Activitat

Subratllo amb el **vermell** les paraules similars a la meva llengua.

Subratllo amb el **verd** aquelles diferents.

Subratllo amb el **blau** aquelles d'origen grec.

Diàleg

KOSTAS A mi m'agrada...

CARLA Estic enamorada de...

MARIA JOSÉ Estic gelosa de...

KOSTAS Estic boig per ...

CARLA Va, vine amb nosaltres...

MARIA JOSÉ L'amor no és cosa d'un sol ús.

KOSTAS L'amor no es recicla.

CARLA Els sentiments, com l'aigua i l'aire, són preciosos i no s'han d'ofendre.

Verbs

Jo	estic	vaig	veig	estimo
Tu	estàs	vas	veus	estimes
Ell/ella	està	va	veu	estima
Nosaltres	estem	anem	veiem	estimem
Vosaltres	esteu	aneu	veieu	estimeu
Ells/elles	estan	van	veuen	estimen

Colors

g_____	t_____	v_____	r_____	l_____	b_____
b_____	v_____	m_____	n_____	g_____	b_____

blanc - blau clar - blau fosc - gris - groc - lila - marró - negre - rosa - taronja - verd - vermell

Aprofundiment

1. Els catalans a Grècia i al Peloponès
2. Les especialitats culinàries de Catalunya
3. El mite d'Europa
4. Catullo

1 Els catalans a Grècia i al Peloponès

El famós historiador català Antoni Rubió i Lluch (1855-1937) ha estudiat la presència dels catalans a la Grècia del segle XIV.

La expedición y dominación de los catalanes en Oriente juzgados por los griegos (1887).

Los catalanes en Grecia: últimos años de su dominación, cuadros históricos (1927), Madrid: Voluntad.

Es pot aprofundir sobre el tema llegint un article en anglès de H. W. Hazard (editor) *The fourteenth and fifteenth centuries* (1975), consultable en línia: <http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/History/History-idx?type=-div&did=History.CrusThree.i0018&isize=M>.

La presència catalana a Grècia es data des del 1311 fins el 1380.

2 Les especialitats culinàries de Catalunya

- pa amb tomaca
- escalivada
- menjablanc

3 El mite d'Europa

La princesa Europa, filla del rei dels fenicis (qui regnava en el territori de l'actual Líban i comprenia les ciutats de Tiro i de Sidone), se'n va a la platja amb les amigues i les serventes. Allà hi troba un toro blanc, suau i bellíssim. Europa puja sobre l'animal i aquest es llança cap al mar, transportant la noia fins a l'illa de Creta. Aquí reprèn el seu verdader aspecte: Zeus, el pare dels déus. El mite continua amb la història dels germans d'Europa, que surten a la recerca de la germana: Cadmo arriba a la Grècia continental, funda Tebes i transmet l'alfabet fenici als grecs.

El mite representa un moviment de civilització d'Orient a Occident.

4 Catul

Poeta llatí que va néixer a Verona l'any 84 a.C. I va morir l'any 54 a.C., ha deixat un ric repertori de poesies amoroses

CARMEN 5

Vivamus, mea Lesbia, atque amemus,
Rumoresque senum severiorum
Omnes unius aestimemus assis!
Soles occidere et redire possunt: 5
Nobis, cum semel occidit brevis lux,
Nox est perpetua una dormienda.
Da mi basia mille, deinde centum,
Dein mille altera, dein secunda centum,
Deinde usque altera mille, deinde centum, 10
Dein, cum milia multa fecerimus,
Conturbabimus illa, ne sciamus,
Aut ne quis malus inuidere possit,
Cum tantum sciat esse basiorum.

CARMEN 85

Odi et amo. Quare id faciam fortasse requiris.
Nescio, sed fieri sentio et excrucior.

Traducció al català de Jaume Medina (Vic, 1949), Filòleg, poeta i traductor, doctor a la Universitat Autònoma de Barcelona.

CANT 5

Visquem, Lesbia meva, i estimem-nos;
i els xafardeigs dels vells malagradosos
avaluem-los tots al preu d'un as.
Els sols es poden pondre i tornar a néixer:
quan la llum breu se'ns ha post, a nosaltres
ens cal, només, dormir una nit eterna.
Ara fes-me mil besos, després cent,
després mil més i cent una altra volta,
després, encara, mil i després cent.
Llavors, quan n'hàgim fets ja molts milers,
perdrem el compte a fi de no saber-los
o perquè cap malvat no ens tingui enveja
quan sàpiga que ens hem fet tants de besos.

CANT 85

Amo i odio. Per què faig això, demanes tal volta?
No ho sé pas, però així és i en tinc gran turment.

ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΤΡΕΣ ΜΙΛΑΝΕ
Anche le pietre parlano
También les pedres parlen
También las piedras hablan

El manual *También las piedras hablan* ha sido pensado con un enfoque didáctico y lingüístico para conocer de cerca tres realidades diferentes (España, Italia y Grecia), y particularmente Tarragona, Barcelona, Reus, Verona, Venezia, Kalamata, Thuriay la antiga Messene. En estos lugares viven, estudian y trabajan los participantes en el proyecto europeo ARCHAEOSCHOOL FOR THE FUTURE, financiado por la UE en el ámbito del proyecto ERASMUS+ para el trienio 2015-2018. Con la ayuda de este instrumento se pretende abrir un diálogo entre estudiantes, docentes y familia, pero también entre todos aquellos que entren en contacto con las diferentes actividades previstas en la totalidad del proyecto.

El el transcurso del trienio los estudiantes involucrados tendrán modo de aprender a conocer algunos de los lugares arquitectónicos de su ciudad y de las ciudades participantes en el proyecto, estudiando los monumentos tanto del punto de vista histórico-artístico como arqueológico, y al mismo tiempo serán activos en algunas actividades didácticas integrativas, de naturaleza lingüística y digital.

A través del análisis de los testigos arquitectónicos del pasado, y gracias al estudio de las lenguas habladas en los tres países participantes, se pretende:

- Fomentar la sensibilidad en relación al patrimonio arqueológico; tomar conciencia, los jóvenes, de la importancia de las huellas del pasado que han llegado hasta nosotros; promover la protección y la valoración de los descubrimientos arqueológicos y también de los instrumentos lingüísticos;
- Aprender a utilizar de una manera activa la propia lengua en el respeto a la tradición histórico-lingüística; aprender a conocer elementos base de las lenguas de los países involucrados en el proyecto con el fin de reflejar su valor comunicativo, humano, histórico, ideológico y político, respetar el multilingüismo europeo y razonar sobre las lenguas que en el presente y en el pasado tienen (o han tenido) un rol de lengua vehicular (hoy en día utilizamos el inglés estándar para entendernos, pero consideramos que es necesario que los jóvenes sepan que en el pasado el griego y el latín, así como el italiano y el español han tenido un importante rol político, cultural e ideológico).

Con el fin de desarrollar el proyecto tan homogéneo como sea posible, he-
mor preferido focalizar la atención en los teatros romanos existentes en las
ciudades participantes y hemos decidido ofrecer la oportunidad de recibir
lecciones específicas de iniciación lingüística en las cuatro lenguas habla-
das en estos países: italiano, español, catalán y griego. En una segunda
fase se creará también unas sesiones de profundización dedicadas al grie-
go y al latín, lenguas de las cuales derivan las actuales lenguas habladas.
El contacto entre las escuelas tiene como finalidad la profundización del
conocimiento de los monumentos seleccionados. Determinar en el concien-
cia de los participantes la necesidad del pasado y del presente, para así
transmitir a las nuevas generaciones la percepción de continuidad que nos
permitirá una mejor convivencia con nosotros mismos y con todo lo que ha
perdurado desde el pasado. Una parte de este diálogo será necesariamente
en inglés. El inglés es, en efecto, la lengua franca comuna del tercer milenio
y nuestros alumnos, nacidos alrededor del 2000, tendrán la necesidad de
ser iniciados en el respeto y la valoración del multilingüismo.

El diálogo entre los participantes del programa se desarrollará, pues, en
las cuatro lenguas habladas (y también en inglés). Las siguientes páginas
se proponen ofrecer información básica referente a los lugares de los par-
ticipantes, así como promover la creación de una nueva sensibilidad en la
comparación del entorno natural, histórico-lingüístico e histórico-cultural.
Buscamos razonar, conjuntamente con los estudiantes, el hecho de que la
'cadena histórico-lingüística y arqueológica' que nos une tiene que garanti-
zar la protección de la continuidad con el pasado, el respeto al presente y la
creación de una nueva conciencia de nuestro deber hacia el futuro.

Durante el viaje entre las lenguas y los distintos países tendremos como
guías a seis amigos ideales.

- Enric, profesor, 38 años, de Tarragona
- María José, 15 años, estudiante, de Tarragona
- Paolo, arqueólogo, 43 años, de Verona
- Carla, 16 años, estudiante, de Verona
- Elena, 36 años, investigadora, de Kalamata
- Kostas, 16 años, estudiante, de Kalamata.

Nuestros amigos no existen en realidad, pero tienen muchos elementos
en común con los chicos y docentes del programa.

¡Adelante, pues, y a pasarlo bien!

La responsabilidad científica del material didáctico propuesto para los cursos lingüísticos en el ámbito del proyecto ARCHAEOSCHOOL FOR THE FUTURE es de Caterina Carpinato.

Las unidades didácticas para la lengua neogriega son previstas para ciclos de 40 horas el año de integración lingüística; para el italiano, el catalán y el español son previstos, en cambio, ciclos de 10 horas el año. Los participantes (italianos y españoles) tienen, pues, 60 horas de iniciación lingüística (40 de neogriego, 10 de catalán y 10 de español). Los hablantes de lenguas neolatinas tienen ya elementos de conocimiento de base gracias al mismo origen de sus lenguas, en cambio la iniciación a la lengua neogriega de parte de los estudiantes italianos y españoles es más complejo. Los chicos que tienen el griego como primera lengua, por otra parte, recibirán ciclos de clases de italiano, catalán y español sumando un total de 60 horas (en línea).

Han colaborado en la elaboración de las unidades didácticas:

Tatiana Bovo, Eleni Galani, Eugenia Liosatou, Eliana Mescalchin, Ariadna Carbó Molven, Kyriaki Tsoumaka. Giulia Allegro, Alicia Martínez Crespo, Maria Andrià.

PRIMERA UNIDAD

Tarragona

Presentación

ENRIC Este es el anfiteatro romano de Tarragona.

MARIA JOSÉ Veo el mar.

PAOLO Aquí tenemos las antiguas ruinas romanas.

KOSTAS Yo estudio y comprendo. Respeto, protejo el entorno y transmito a los demás y a las generaciones siguientes nuestro patrimonio histórico, arqueológico y lingüístico.

Actividad

Subrayo con el **rojo** las palabras similares en mi lengua.

Subrayo con el **verde** las que son diferentes.

Subrayo con el **azul** aquellas de origen griego.

Diálogo

CARLA ¡Hola! ¿Cómo te llamas?
 MARIA JOSÉ Me llamo María José.
 ¿Y tú?
 CARLA Yo me llamo Carla. ¿Cuán-
 tos años tienes?
 MARIA JOSÉ Quince.
 CARLA Yo dieciséis.
 MARIA JOSÉ ¿De dónde eres?
 CARLA Yo soy de Verona.
 MARIA JOSÉ Yo vivo en Tarragona,
 pero mi familia es de Reus.

Verbos

Yo			tengo	soy	
Tú	me	llamo		eres	vives
Él/ella	se	llama	tiene		vive

Números

1	uno, una	8	ocho	15	quince
2	dos	9	nueve	16	dieciséis
3	tres	10	diez	17	diecisiete
4	cuatro	11	once	18	dieciocho
5	cinco	12	doce	19	diecinueve
6	seis	13	trece	20	veinte
7	siete	14	catorce	0	cero

Saludos y despedidas

¡Hasta luego!		¡Hola!			¡Besos!	
	¡Nos vemos!		¡Buenas noches!			¡Buenos días!
					¡Chao!	
	¡Adiós!		¡Hasta pronto!			¿Qué tal?
¿Cómo estás?		¡Eh!		¡Cuídate!		

SALUDOS	DESPEDIDAS

SEGUNDA UNIDAD

Reus

Presentación

ENRIC Reus es una ciudad de Cataluña.

- Es una ciudad con monumentos modernos.
- Es una ciudad con pocos turistas.
- Es una ciudad muy interesante debido a la 'Ruta del modernismo'.

Actividad

Subrayo con el rojo las palabras similares en mi lengua.

Subrayo con el verde las que son diferentes.

Subrayo con el azul aquellas de origen griego.

Diálogo

- KOSTAS ¿Pero dónde está, Reus?
- ELENA ¿Cuántos habitantes tiene?
- CARLA ¿Cuál es el plato típico de Reus?
- PAOLO Tengo hambre...
- CARLA ¡Eh, no tires los papeles al suelo!

Verbos

Yo	me	llamo	soy	vivo
Tú	te	llamas	tienes	
Él/ella			tiene	es
				vive

Números

20	veinte	27	veintisiete	40	cuarenta
21	veintiuno	28	veintiocho	50	cincuenta
22	veintidós	29	veintinueve	60	sesenta
23	veintitrés	30	treinta	70	setenta
24	veinticuatro	31	treinta y uno	80	ochenta
25	veinticinco	32	treinta y dos	90	noventa
26	veintiséis	33	treinta y tres	100	cien

Días de la semana

- lunes
- martes
- miércoles
- jueves
- viernes
- sábado
- domingo

TERCERA UNIDAD

Kalamata

Presentación

CARLA Ya estamos, hemos llegado a Grecia, al Peloponeso.

KOSTAS Kalamata es una ciudad importante que da al mar.

PAOLO En el siglo XIV el Peloponeso, llamado Morea, estuvo durante un cierto periodo ocupado por los catalanes. Os daré indicaciones bibliográficas acerca de estos hechos. Cerca de Kalamata se encuentra el importante yacimiento arqueológico de Messene. en la ciudad hay también restos medievales.

ENRIC Eh, Paolo, ¿tenéis problemas con el agua?

Actividad

Subrayo con el **rojo** las palabras similares en mi lengua.

Subrayo con el **verde** las que son diferentes.

Subrayo con el **azul** aquellas de origen griego.

Diálogo

- ¿Has estado alguna vez en Grecia?
- ¿Has visto alguna vez las letras griegas?
- Mira una moneda o un billete de EURO. ¿Sabes quién era Europa en la mitología?
- Una joven oriental raptada por el padre de los dioses, Zeus, bajo la forma de un toro.

Europa y el toro en un vaso ático del siglo V

Verbos

Yo	me	llamo	tengo	soy	vivo
Tú	te	llamas	tienes	eres	vives
Él/ella	se	llama	tiene	es	vive
Nosotros/ nosotras	nos	llamamos	tenemos	somos	vivimos
Vosotros/ vosotras	os	Llamáis	tenéis	sois	vivís
Ellos/ellas	se	Llaman	tienen	son	viven

Números

100	cien	1000	mil
101	ciento uno	2000	dos mil
102	ciento dos	10.000	diez mil
200	doscientos	100.000	cien mil
300	trescientos	400.000	cuatrocientos mil
400	cuatrocientos	1.000.000	un millón
482	cuatrocientos ochenta y dos	7.451.293	siete millones cuatrocientos cincuenta y un mil dos cientos noventa y tres

Estaciones y meses del año

la primavera - el verano - el otoño - el invierno

3- marzo	6- junio	9- septiembre	12- diciembre
4- abril	7- julio	10- octubre	1- enero
5- mayo	8- agosto	11- noviembre	2- febrero

CUARTA UNIDAD

Verona

Presentación

PAOLO Bueno, estamos en Verona.

ENRIC Veo el teatro romano y el río Adigio.

MARIAJOSÉ Para los extranjeros Verona es la ciudad de Romeo y Julieta.

CARLA En Verona hay un gran anfiteatro romano usado en verano para espectáculos musicales.

Actividad

Subrayo con el **rojo** las palabras similares en mi lengua.

Subrayo con el **verde** las que son diferentes.

Subrayo con el **azul** aquellas de origen griego.

Diálogo

KOSTAS A mí me gusta...

CARLA Estoy enamorada de...

MARIA JOSÉ Estoy celosa de...

KOSTAS Estoy loco por...

CARLA Vamos, ven con nosotros... los amigos sirven también para eso.

MARIA JOSÉ El amor no se puede usar y tirar.

KOSTAS El amor no se recicla.

CARLA Los sentimientos, como el agua y el aire, son preciosos y no se deben ofender.

Verbos

Yo	estoy	voy	veo	quiero
Tú	estás	vas	ves	quieres
Él/ella	está	va	ve	quiere
Nosotros/ nosotras	estamos	vamos	vemos	queremos
Vosotros/vosotras	estáis	vais	veis	queréis
Ellos/ellas	están	van	ven	quieren

Colores

a_____	n_____	r_____	r_____	l_____	a_____
a_____	v_____	m_____	n_____	g_____	b_____

amarillo - azul claro - azul oscuro - blanco - gris - lila - marrón - naranja - negro - rojo - rosa - verde

Profundización

1. Los catalanes en Grecia y en el Peloponeso
2. Las especialidades culinarias de Cataluña
3. El mito de Europa
4. Catulo

1 Los catalanes en Grecia y en el Peloponeso

El famoso historiador catalán **Antoni Rubió i Lluch** (1855-1937) ha estudiado la presencia de los catalanes en la Grecia del siglo XIV.

La expedición y dominación de los catalanes en Oriente juzgados por los griegos (1887).

Los catalanes en Grecia: últimos años de su dominación, cuadros históricos (1927), Madrid: Voluntad.

Se puede profundizar acerca del tema leyendo un artículo en inglés de H. W. Hazard (editor), *The Fourteenth and Fifteenth centuries* (1975), consultable en línea: <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/History/History-idx?type=div&did=History.CrusThree.i0018&isize=M>.

La presencia catalana en Grecia data desde el 1311 hasta el 1380.

2 Las especialidades culinarias de Cataluña

- pa amb tomaca
- escalivada
- menjablanc

3 El mito de Europa

La princesa Europa, hija del rey de los fenicios (quien reinaba en el territorio del actual Líbano y abarcaba las ciudades de Tiro y de Sidón), se va a la playa con las amigas y las sirvientas. Allí encuentra un toro blanco, suave y precioso. Europa sube sobre el animal y este se va hacia el mar, transportando a la joven hasta la isla de Creta. Allí retoma su verdadero aspecto: Zeus, el padre de los dioses. El mito continúa con la historia de los hermanos de Europa, quienes salen en búsqueda de la hermana: Cadmo llega a la Grecia continental, funda Tebas y transmite el alfabeto fenicio a los griegos.

El mito representa el movimiento de civilización de Oriente a Occidente.

4 Catulo

Poeta latino nacido en Verona, en el 84 a.C. y murió en el año 54 a.C. ci dejó un rico repertorio de poemas sobre el amor

CARMEN 5

Vivamus, mea Lesbia, atque amemus,
Rumoresque senum severiorum
Omnes unius aestimemus assis!
Soles occidere et redire possunt: 5
Nobis, cum semel occidit brevis lux,
Nox est perpetua una dormienda.
Da mi basia mille, deinde centum,
Dein mille altera, dein secunda centum,
Deinde usque altera mille, deinde centum, 10
Dein, cum milia multa fecerimus,
Conturbabimus illa, ne sciamus,
Aut ne quis malus inuidere possit,
Cum tantum sciat esse basiorum.

CARMEN 85

Odi et amo. Quare id faciam fortasse requiris.
Nescio, sed fieri sentio et excrucior.

Traducción de Juan Manuel Rodríguez Tobal (Zamora, 1962). Poeta, traductor, editor y profesor de lenguas clásicas.

CANTO 5

Vivamos, Lesbia mía, y amemos:
los rumores severos de los viejos
que no valgan ni un duro todos juntos.
Se pone y sale el sol,
mas a nosotros, apenas se nos pone la luz breve,
sola noche sin fin dormir nos toca.
Pero dame mil besos, luego ciento,
después mil otra vez, de nuevo ciento,
luego otros mil aún, y luego ciento...
Después, cuando sumemos muchos miles,
confundamos la cuenta hasta perderla,
que hechizarnos no pueda el envidioso
al saber el total de nuestros besos.

CANTO 85

Odio y amo Quizá te preguntes cómo puedo hacer eso.
No lo sé. Pero es lo que siento, y me torturo.

ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΤΡΕΣ ΜΙΛΑΝΕ Anche le pietre parlano També les pedres parlen También las piedras hablan

Το εγχειρίδιο «Και οι Πέτρες Μιλάνε» δημιουργήθηκε ως ένα διδακτικό και γλωσσολογικό εργαλείο για να γίνουν γνωστές τρεις διαφορετικές πραγματικότητες που αφορούν στην Ισπανία, την Ιταλία και την Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα στις πόλεις Ταραγόνα, Ρέους, Βερόνα, Βενετία, Καλαμάτα, Θούρια και Αρχαία Μεσσήνη. Σε αυτά τα μέρη ζουν, σπουδάζουν και εργάζονται οι συμμετέχοντες στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα Archaeoschoolforthefuture, το οποίο χρηματοδοτεί η Ευρωπαϊκή Ένωση στο πλαίσιο του προγράμματος Erasmusplus για την τριετία 2015-2018. Με τη βοήθεια αυτού του εργαλείου ανοίγεται ένας διάλογος ανάμεσα σε μαθητές, καθηγητές, γονείς, αλλά και σε όλους όσοι έρχονται σε επαφή με τις διάφορες δραστηριότητες που προβλέπει το πρόγραμμα.

Κατά τη διάρκεια αυτών των τριών ετών οι μαθητές που συμμετέχουν στο πρόγραμμα θα έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν κάποια αρχαιολογικά μνημεία των πόλεών τους, καθώς και των άλλων πόλεων που συμμετέχουν στο πρόγραμμα, μελετώντας τα μνημεία τόσο απο πλευράς ιστορικο-καλλιτεχνικής όσο και αρχαιολογικής. Ταυτόχρονα, θα ξεκινήσουν σε ορισμένες επιπρόσθετες δραστηριότητες, που έχουν να κάνουν με τη γλώσσα, καθώς και με τον ψηφιακό κόσμο. Μέσω της ανάλυσης των αρχιτεκτονικών μαρτυριών του παρελθόντος, και χάρη στη μελέτη των ομιλουμένων γλωσσών στις τρεις χώρες που συμμετέχουν, γίνεται προσπάθεια:

- Να δημιουργηθεί η ευαισθησία απέναντι στην αρχαιολογική κληρονομιά. Επίσης, να συνειδητοποιήσουν οι νέοι το πόσο σημαντικά είναι τα ίχνη του παρελθόντος που φτάνουν μέχρι και τις μέρες μας. Παράλληλα, να προωθηθεί η προστασία και η αξιοποίηση των αρχαιολογικών ευρημάτων, καθώς και του γλωσσικού εργαλείου.
- Να μάθουν να χρησιμοποιούν με τρόπο ενεργό τη γλώσσα τους σε σχέση με την ιστορικό-γλωσσική παράδοση. Να αξιοποιούν τη γνώση βασικών στοιχείων των γλωσσών των χωρών που συμμετέχουν στο πρόγραμμα, με σκοπό να προβληματιστούν σχετικά με την επικοινωνιακή, ανθρωπιστική, ιστορική, ιδεολογική και πολιτική αξία των γλωσσών. Να γίνει σεβαστή η ευρωπαϊκή πολυγλωσσία και να συλλογιστεί κανείς σχετικά με τις γλώσσες, οι οποίες στο παρόν και το παρελθόν έχουν (ή είχαν) τον ρόλο της *lingua franca*. Σήμερα

χρησιμοποιούμε τα Αγγλικά προκειμένου να συνεννοηθούμε, αλλά είναι απαραίτητο να γνωρίζουμε ότι στο παρελθόν τα ελληνικά, τα λατινικά, καθώς και τα ιταλικά και τα ισπανικά είχαν ένα σημαντικό πολιτικό, πολιτιστικό και ιδεολογικό ρόλο.

Προκειμένου να γίνει το πρόγραμμα πιο ομοιογενές επιλέξαμε να εστιάσουμε την προσοχή πάνω στα αρχαία ρωμαϊκά θέατρα που υπάρχουν στις συμμετέχουσες πόλεις και αποφασίσαμε να προσφέρουμε την ευκαιρία να υπάρχουν ειδικά μαθήματα ώστε να υπάρξει μια προσέγγιση στις τέσσερις γλώσσες που ομιλούνται στις χώρες που συμμετέχουν: ιταλικά, ισπανικά, καταλανικά και ελληνικά. Σε δεύτερη φάση θα υπάρξει κι ένα δεύτερο κομμάτι εμβάθυνσης, αφιερωμένο στα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά, απ' όπου προέρχονται οι σημερινές γλώσσες που ομιλούνται. Ο διάλογος μεταξύ των σχολείων έχει ως στόχο την εμβάθυνση της γνώσης των μνημείων που έχουν επιλεγεί, καθώς και να καθορίσει τις γνώσεις των συμμετεχόντων την ανάγκη της κηδεμονίας του παρελθόντος και του παρόντος, προκειμένου να διαδοθεί στις νέες γενιές πως η αντίληψη της συνέχειας θα πρέπει να οδηγήσει σε μια πιο ήρεμη συνύπαρξη με εμάς τους ίδιους και με ό,τι έχουμε λάβει από το παρελθόν. Αναγκαστικά ο διάλογος θα είναι, εν μέρει, στα αγγλικά. Τα Αγγλικά είναι ήδη μια κοινή *lingua franca* της τρίτης χιλιετίας και οι μαθητές μας, γεννημένοι γύρω στο 2000, πρέπει να αρχίσουν να μαθαίνουν να σέβονται και να αξιοποιούν την πολυγλωσσία. Οπότε, ο διάλογος μεταξύ των συμμετεχόντων στο πρόγραμμα γίνεται στις τέσσερις γλώσσες που ομιλούνται στις χώρες αυτές. Οι ακόλουθες σελίδες έχουν ως σκοπό να δώσουν βασικές πληροφορίες σχετικές με τις συμμετέχουσες χώρες και προσβλέπει στην ευαισθητοποίηση απέναντι στο ιστορικο-γλωσσικό και ιστορικο-πολιτιστικό και φυσικό τους περιβάλλον. Εμείς προσπαθούμε να προβληματιστούμε, μαζί με τους μαθητές, πάνω στην «ιστορικο-γλωσσική και αρχαιολογική αλυσίδα» που μας ενώνει, για να εγγυηθούμε την προστασία της συνέχειας με το παρελθόν, το σεβασμό για το παρόν, καθώς και τη δημιουργία μιας νέας συνείδησης. Το χρέος μας είναι να εγγυηθούμε ένα μέλλον για την ιστορικο-αρχαιολογική κληρονομιά και για τις γλώσσες της Μεσογείου.

Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού μεταξύ των γλωσσών και των διαφορετικών χωρών θα έχουμε ως οδηγό έξι ιδεατούς φίλους.

- Enric, καθηγητής, 38 ετών, από την Ταραγόνα
- MariaJose, 15 ετών, μαθήτρια από την Ταραγόνα
- Paolo, αρχαιολόγος, 43 ετών, από τη Βερόνα
- Carla, 15 ετών, μαθήτρια από τη Βερόνα
- Elena, 36 ετών, ερευνήτρια από την Καλαμάτα
- Kostas, 16 ετών, μαθητής από την Καλαμάτα

Οι φίλοι μας δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα, αλλά θα έχουν πολλά κοινά στοιχεία με τα παιδιά και τους καθηγητές του προγράμματος.

Ξεκινάμε και καλή διασκέδαση....

Η επιστημονική ευθύνη του διδακτικού υλικού που προτείνεται για τα μαθήματα των γλωσσών στο πλαίσιο του προγράμματος «Archaeoschoolforthefuture» είναι της καθηγήτριας CaterinaCarpinato.

Για τις διδακτικές ενότητες της νέας ελληνικής γλώσσας προβλέπονται κύκλοι γλωσσικής ένταξης 40 ωρών τον χρόνο. Για τα ιταλικά, τα καταλανικά και τα ισπανικά προβλέπονται αντιθέτως κύκλοι 10 ωρών ετησίως. Οπότε οι συμμετέχοντες (Ιταλοί και Ισπανοί) έχουν 60 ώρες γλωσσικής προσέγγισης (40 ώρες ελληνικών, 10 καταλανικών και 10 ιταλικών). Οι ομιλούμενες νεολατινικές γλώσσες, έχουν ήδη κοινά βασικά στοιχεία χάρη στις κοινές ρίζες, ενώ πιο σύνθετη είναι η προσέγγιση της νεοελληνικής γλώσσας για τους μαθητές από την Ιταλία και την Ισπανία. Αντιθέτως, οι Έλληνες μαθητές θα έχουν κύκλους μαθημάτων της ιταλικής, καταλανικής και καστιλιάνικης γλώσσας συνολικής διάρκειας 60 ωρών (online).

Στη σύνταξη των διδακτικών εννοιήτων συνεργάστηκαν οι:

Tatiana Bovo, Eleni Galani, Eugenia Liosatou, Eliana Mescalchin, Ariadna Calbo Molvèn, Kyriaki Tsoumaka.

Giulia Allegro, Alicia Martinez Crespo, Maria Andrià.

ΠΡΩΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ταραγόνα

Παρουσίαση

ENRIC Αυτό είναι το ρωμαϊκό αμφιθέατρο της Ταραγόνας.

MARIA JOSÉ Βλέπω τη θάλασσα.

ΡΑΟΛΟ Να τα αρχαία ρωμαϊκά ερείπια.

ΚΟΣΤΑΣ Εγώ μελετώ και καταλαβαίνω. Σέβομαι, προστατεύω το περιβάλλον και μεταδίδω και στους άλλους και στις επόμενες γενιές την ιστορική, αρχαιολογική και γλωσσική μας κληρονομιά.

Δραστηριότητα

Υπογραμμίζω με **κόκκινο** τις λέξεις που είναι παρόμοιες με τη δική μου γλώσσα.

Υπογραμμίζω με **πράσινο** εκείνες που είναι διαφορετικές.

Υπογραμμίζω με **γαλάζιο** εκείνες που έχουν ελληνική προέλευση.

Διάλογος

CARLA Γεια! Πως σε λένε;

MARIA JOSÉ Με λένε Maria José
κι εσένα;

CARLA Εγώ λέγομαι Carla. Πόσο
χρονών είσαι;

MARIA JOSÉ Δεκαπέντε.

CARLA Εγώ δεκαέξι

MARIA JOSÉ Από που είσαι;

CARLA Εγώ είμαι απο τη Βερόνα.

MARIA JOSÉ Εγώ μένω στην
Ταραγόνα, αλλά η οικογένειά
μου είναι από το Ρέους.

ρήματα

Εγώ		έχω	είμαι	
Εσύ	ονομάζεσαι,		είσαι	ζεις
Αυτός/Αυτή Εμείς Εσείς Αυτοί, Αυτές	ονομάζεται			ζει

Αριθμοι

1	8	15
2	9	16
3	10	17
4	11	18
5	12	19
6	13	20
7	14	0

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ρέους

Παρουσίαση

ENRIC Το Ρέους είναι μια πόλη της Καταλονίας.

- Είναι μια πόλη με μοντέρνα μνημεία.
- Είναι μια πόλη με λίγους τουρίστες.
- Είναι μια πόλη πολύ ενδιαφέρουσα για την λεγόμενη διαδρομή του μοντερνισμού.

Δραστηριότητα

Υπογραμμίζω με **κόκκινο** τις λέξεις που είναι παρόμοιες με τη δική μου γλώσσα.

Υπογραμμίζω με **πράσινο** εκείνες που είναι διαφορετικές.

Υπογραμμίζω με **γαλάζιο** εκείνες που έχουν ελληνική προέλευση.

Διάλογος

KOSTAS Μα που βρίσκεται το Ρέους;

ELENA Πόσους κατοίκους έχει;

CARLA Ποιό είναι το παραδοσιακό πιάτο του Ρέους;

PAOLO Εγώ πεινάω....

CARLA Έλα, μη πετάς τα χαρτιά στο πάτωμα...

Ρηματα

Εγώ	ονομάζομαι	Έχω	είμαι	ζω
Εσύ	ονομάζεσαι	έχεις	είσαι	
Αυτός/Αυτή		έχει	είναι	ζει
Αυτός/Αυτή				
Εμείς				
Εσείς				
Αυτοί, Αυτές				

Αριθμοι

20	27	40
21	28	50
22	29	60
23	30	70
24	31	80
25	32	90
26	33	100

Οι μερες της εβδομαδας

Δευτέρα

Τρίτη

Τετάρτη

Πέμπτη

Παρασκευή

Σάββατο

Κυριακή

ΤΡΙΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Καλαμάτα

Παρουσίαση

CARLA Να μαστε, φτάσαμε στην Ελλάδα, στην Πελοπόννησο.

KOSTAS Η Καλαμάτα είναι μια σημαντική πόλη δίπλα στη θάλασσα,

PAOLO Το δέκατο τέταρτο αιώνα την Πελοπόννησο, η οποία ονομαζόταν επίσης και Μωριάς, την είχαν καταλάβει για κάποια περίοδο οι Καταλανοί. Θα σας υποδείξω βιβλιογραφία πάνω στο θέμα αυτό. Κοντά στην Καλαμάτα υπάρχει ο σημαντικός αρχαιολογικός χώρος της Αρχαίας Μεσσήνης. Στην πόλη υπάρχουν επίσης μεσαιωνικά ερείπια.

ENRIC Έχετε και εσείς προβλήματα με το νερό;

Δραστηριότητα

Υπογραμμίζω με **κόκκινο** τις λέξεις που είναι παρόμοιες με τη δική μου γλώσσα.

Υπογραμμίζω με **πράσινο** εκείνες που είναι διαφορετικές.

Υπογραμμίζω με **γαλάζιο** εκείνες που έχουν ελληνική προέλευση.

Διάλογος

- Έχεις πάει ποτέ στην Ελλάδα;
- Έχει δει ποτέ το ελληνικό αλφάβητο;
- Κοίτα ένα χαρτονόμισμα του ΕΥΡΩ. Ξέρεις ποιά ήταν η Ευρώπη στη μυθολογία;
- Μια κοπέλα από την ανατολή, που κλέφτηκε από τον βασιλιά των θεών, τον Δία, υπό τη μορφή ταύρου. Μια κοπέλα από την ανατολή, που κλέφτηκε από τον βασιλιά των θεών, τον Δία, υπό τη μορφή ταύρου.

Λεζάντα: Η Ευρώπη και ο ταύρος από ένα αττικό αγγείο του 5^{ου} αιώνα.

Ρηματα

Εγώ	ονομάζομαι	έχω	είμαι	ζω
Εσύ	ονομάζεσαι	έχεις	είσαι	ζεις
Αυτός/Αυτή	ονομάζεται	έχει	είναι	ζει
Εμείς	ονομαζόμαστε	έχουμε	είμαστε	ζούμε
Εσείς	ονομάζεστε	έχετε	είστε	ζείτε
Αυτοί/Αυτές	ονομάζονται	έχουν	είναι	ζουν

Αριθμοι

100		1.000
101		2.000
102		10.000
200		100.000
300	400.000	
400	1.000.000	
482	7.451.293	

Εποχες και μηνες του χρονου

Άνοιξη - Καλοκαίρι - Φθινόπωρο - Χειμώνας

Μάρτιος Απρίλιος Μάιος	Ιούνιος Ιούλιος Αύγουστος	Σεπτέμβριος Οκτώβριος Νοέμβριος	Δεκέμβριος Ιανουάριος Φεβρουάριος
------------------------------	---------------------------------	---------------------------------------	---

ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Βερόνα

Παρουσίαση

ΡΑΟΛΟ   Να, είμαστε στη Βερόνα.

ΕΝΡΙΚ   Βλέπω το ρωμαϊκό θέατρο και τον ποταμό Άντιτζε.

ΜΑΡΙΑ ΙΟΣÉ   Για τους ξένους η Βερόνα είναι η πόλη του Ρωμαίου και της Ιουλιέτας.

ΚΑΡΛΑ   Στη Βερόνα υπάρχει μια μεγάλη ρωμαϊκή αρένα, η οποία το καλοκαίρι χρησιμοποιείται για μουσικές παραστάσεις.

Δραστηριότητα

Υπογραμμίζω με **κόκκινο** τις λέξεις που είναι παρόμοιες με τη δική μου γλώσσα.

Υπογραμμίζω με **πράσινο** εκείνες που είναι διαφορετικές.

Υπογραμμίζω με **γαλάζιο** εκείνες που έχουν ελληνική προέλευση.

Διάλογος

KOSTAS Είμαι ερωτευμένος με...

CARLA Αγαπώ...

MARIA JOSÉ Ζηλεύω...

KOSTAS Χάθηκα...

CARLA Αντε, έλα μαζί μας... οι φίλοι χρειάζονται και σ' αυτές τις καταστάσεις.

MARIA JOSÉ El amor no se puede usar y tirar. Η αγάπη δεν είναι μιας χρήσης.

KOSTAS Η αγάπη δεν ανακυκλώνεται.

CARLA Τα συναισθήματα, όπως το νερό και ο αέρας, είναι πολύτιμα και πρέπει να είναι σεβαστά.

Ρηματα

Εγώ	πηγαίνω	βλέπω	αγαπώ
Εσύ	πηγαίνεις	βλέπεις	αγαπάς
Αυτός/Αυτή	πηγαίνει	βλέπει	αγαπάει
Εμείς	πηγαίνουμε	βλέπουμε	αγαπάμε
Εσείς	πηγαίνετε	βλέπετε	αγαπάτε
Αυτοί/Αυτές	πηγαίνουν	βλέπουν	αγαπούν

Χρωματα

_____	_____	_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____	_____	_____

πορτοκαλί - Γαλάζιο - Άσπρο - Μπλε - Κίτρινο - Γκρι - Καφέ - Μαύρο - Ροζ - Κόκκινο - Πράσινο - Μωβ

Πιό αναλυτικά

1. Οι Καταλανοί στην Πελοπόννησο
2. Οι σπεσιαλιτέ της Καταλονίας
3. Ο μύθος της Ευρώπης
4. Ο Κάτουλος

1 Οι Καταλανοί στην Ελλάδα και στην Πελοπόννησο

Ο διάσημος καταλανός ιστορικός Antonio Rubió i Lluch (1855-1937) μελέτησε την παρουσία των Καταλανών στην Ελλάδα τον 14ο αιώνα. *La expedición y dominación de los catalanes en Oriente juzgados por los griegos* (1887).

Los catalanes en Grecia: últimos años de su dominación, cuadros históricos (1927), Madrid: Voluntad.

Μπορεί κανείς να εμβαθύνει στο θέμα διαβάζοντας ένα άρθρο στα Αγγλικά H.W. Hazard (εκδότης) *The Fourteenth and Fifteenth centuries*, (1975), το οποίο είναι διαθέσιμο online: <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/History/History-idx?type=div&did=History.CrusThree.i0018&isize=M>.

Η παρουσία των Καταλανών στην Ελλάδα χρονολογείται απο το 1311 μέχρι και το 1380.

2 Οι σπεσιαλιτέ της Καταλονίας

- Pa amb tomaquet
- Escalivada
- menjablanc

3 Ο μύθος της Ευρώπης

Η πριγκίπισσα Ευρώπη, κόρη του βασιλιά των Φοινίκων (ο οποίος βασίλευε στη σημερινή περιοχή του Λιβάνου και περιελάμβανε τις πόλεις της Τύρου και της Σινδόνης), πάει στη θάλασσα με φίλες και σκλάβες. Εκεί βρίσκει έναν λευκό ταύρο, πράο και πανέμορφο. Η Ευρώπη ανεβαίνει στον ταύρο κι εκείνος φεύγει προς τη θάλασσα, μεταφέροντας την κοπέλα μέχρι την Κρήτη. Εδώ παίρνει την αληθινή της μορφή: Ο Δίας, ο πατέρας των θεών. Ο μύθος συνεχίζει με τη διήγηση των αδελφών της Ευρώπης, οι οποίοι φεύγουν προς αναζήτησής της. Ο Κάδμος φτάνει στην ηπειρωτική Ελλάδα, ιδρύει τη Θήβα και διαδίδει το φοινικικό αλφάβητο στους Έλληνες. Ο μύθος παρουσιάζει μια πολιτισμική κίνηση απο την ανατολή στη δύση.

4 Ο Κάτουλος

Είναι ένας λατίνος ποιητής που γεννήθηκε στη Βερόνα το 84 π.Χ. και πέθανε το 54 π.Χ. Μας έχει αφήσει ένα πλούσιο ρεπερτόριο ποιημάτων αγάπης.

CARMEN 5

Vivamus, mea Lesbia, atque amemus,
 Rumoresque senum severiorum
 Omnes unius aestimemus assis!
 Soles occidere et redire possunt: 5
 Nobis, cum semel occidit brevis lux,
 Nox est perpetua una dormienda.
 Da mi basia mille, deinde centum,
 Dein mille altera, dein secunda centum,
 Deinde usque altera mille, deinde centum, 10
 Dein, cum milia multa fecerimus,
 Conturbabimus illa, ne sciamus,
 Aut ne quis malus invidere possit,
 Cum tantum sciat esse basiorum.

CARMEN 85

Odi et amo. Quare id faciam fortasse requiris.
 Nescio, sed fieri sentio et excrucior.

Απόδοση Ευγενίας Λιοσάτου

Carmen V

Ας ζήσουμε, Λεσβία μου, ας αγαπιόμαστε,
και οι κακιές κουβέντες των ηλικιωμένων
ας αξίζουν όλες για εμάς όσο ένα κέρμα.
Ο Ήλιος μπορεί να δύσει και μετά να ανατείλει πάλι,
όταν σβήσει το δικό μας σύντομο φως,
έχουμε να κοιμηθούμε μια νύχτα ατελείωτη.
Δώσε μου χίλια φιλιά, έπειτα εκατό,
μετά άλλα χίλια, έπειτα πάλι εκατό,
και μετά άλλα χίλια, συν άλλα εκατό.
Στη συνέχεια, όταν θα έχουν γίνει πολλές χιλιάδες,
θα κρύψουμε τον αληθινό τους αριθμό,
μη τυχόν μπορέσει κάποιος φθονερός
να μας κάνει κακό
αν μάθει πόσα ήταν τα φιλιά.

Carmen LXXXV

Μισώ και αγαπώ. Ρωτάς γιατί και πως μου συμβαίνει αυτό.
Δεν ξέρω, αλλά γίνεται και με ταλαιπωπεί.

Dialogo fra le lingue e le culture 1

Saffo (Lesbo, VII secolo a.C.) fragm. 31 V

Catullo (Verona, I a.C.) carmen 51

Φαίνεται μοι κῆνος ἴσος θεοῖσιν
ἔμμεν' ὤνηρ, ὅττις ἐναντιός τοι
ἰσδάνει καὶ πλάσιον ἄδου φωνεί-
σας ὑπακούει

καὶ γελαίσας ἰμέροεν, τό μ' ἦ μὰν
καρδίαν ἐν στήθεσιν ἐπτόαισεν,
ὡς γὰρ ἔς σ' ἴδω βρόχε' ὧς με φώναι-
σ' οὐδ' ἐν ἔτ' εἴκει,

ἀλλ' ἄκαν μὲν γλῶσσα ἔαγε λέπτον
δ' αὐτίκα χρώϊ πῦρ ὑπαδεδρόμηκεν,
ὀππάτεσσι δ' οὐδ' ἐν ὄρημμ', ἐπιρρόμ-
βεισι δ' ἄκουαι,

ἐκαδε μ' ἴδρωσ ψῦχος κακχέεται τρόμος δὲ
παῖσαν ἄγρει, χλωροτέρα δὲ ποίας
ἔμμι, τεθνάκην δ' ὀλίγη 'πιδεύης
φαίνομ' ἐμ' αὐτά.

ἀλλὰ πὰν τόλματον ἐπεὶ []
καὶ πένητα [] ...

Ille me par esse deo videtur,
ille, si fas est, superare divos
qui sedens adversus identidem te
spectat et audit

dulce ridentem, misero quod omnis
eripit sensus mihi: nam simul te,
Lesbia, adspexi, nihil est super mi
vocis in ore,

lingua sed torpet, tenuis sub artus
flamma demanat, sonitu suo pte
tintinnant aures, gemina teguntur
lumina nocte.

Otium, Catulle, tibi molestum est:
otium exsultas nimiumque gestis.
Otium et reges prius et beatas
perdidit urbes.

Catullus

Ille mi par esse deo videtur,
 ille, si fas est, superare divos
 qui sedens adversus identidem te
 spectat et audit

dulce ridentem, misero quod omnis
 eripit sensus mihi: nam simul te,
 Lesbia, adspexi, nihil est super mi
 vocis in ore

lingua sed torpet, tenuis sub artus
 flamma demanat, sonitu suo
 tintinant aures, gemina teguntur
 lumina nocte.

Otium, Catulle, tibi molestum est:
 otio exsultas nimiumque gestis:
 otium et reges prius et beatas
 perdidit urbes.

Sappho

φαίνεται μοι κῆνος ἴσος θεοῖσιν
 ἔμμεν' ὄνηρ, ὅττις ἐνάντιός τοι
 ἰσδάνει καὶ πλάσιον ἄδου φωνεί-
 σας ὑπακούει

καὶ γελαίσας ἡμέροεν, τό μ' ἦ μὴν
 καρδίαν ἐν στήθεσιν ἐπτόαισεν·
 ὡς γὰρ <ἐς> σ' ἴδω βρόχε' ὡς με φώνη-
 σ' οὐδ' ἐν ἔτ' εἴκει,

ἀλλά καμὲν γλῶσσα ἔαγε, λέπτον
 δ' αὐτίκα χροῖ πῦρ ὑπαδεδρόμακεν,
 ὀππάτεσσι δ' οὐδ' ἐν ὄρημι', ἐπιρρόμ-
 μεισι δ' ἄκουαι,

ἐκαδέ μ' ἴδρωσ κακχέεται, τρόμος δὲ
 παῖσαν ἄγρει, χλωροτέρα δὲ ποίας
 ἔμμι, τεθνάκινη δ' ὀλίγω 'πιδεύης
 φαίνομι' ἔμ' αὐταί.

ἀλλὰ τὰν τόλματον, ἐπεὶ καὶ πένητα

Δεύτερο Μέρος – Seconda Parte
Attività didattiche A2/B1 Neogreco

Εισαγωγή – Introduzione

Κυριακή Τσουμάκα – Kyriakì Tsoumaka

Η γλώσσα και η αρχαία κληρονομιά κάθε χώρας είναι άρρηκτα συνδεδεμένες και αποτελούν τους βασικούς πυλώνες πάνω στους οποίους οικοδομείται η κουλτούρα και ο πολιτισμός κάθε λαού. Από τότε που δημιουργήθηκε το πρώτο αλφάβητο, ο άνθρωπος απέκτησε ακόμα ένα ισχυρό εργαλείο πάνω στο οποίο εξελίχθηκε και προόδευσε ανά τους αιώνες. Θα λέγαμε δηλαδή πως οι λέξεις είναι τα υλικά που χτίζουν πολιτισμούς και οι πέτρες τα εργαλεία που τους στερεώνουν.

Πάνω σε αυτή τη φιλοσοφία στηρίζεται το πρόγραμμα «Archaeoschool for the Future», ένα από τους σκοπούς του είναι η προσέγγιση της γλώσσας ως σημαντικού εργαλείου για την ανάδειξη του παρελθόντος και των αρχαιολογικών μνημείων. Το αρχαίο θέατρο ήταν πάντα ένα ιδιαίτερα σημαντικό σταυροδρόμι για τις συνιστώσες που παράγουν πολιτισμική δράση και ενώνουν την κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα με την εκπαίδευση. Έτσι, και στο πρόγραμμα αυτό οι ξένες γλώσσες διδάσκονται μέσω ενός υπέροχου ταξιδιού στον κόσμο του αρχαίου θεάτρου τριών πολύ σημαντικών χωρών, όπως η Ελλάδα με την Πελοπόννησο, η Ιταλία με το Βένετο και η Ισπανία με την Καταλονία. Τρεις χώρες, δηλαδή, των οποίων οι γλώσσες είναι πολύ σημαντικές και με μια μακρά και ιδιαίτερη ιστορία.

Όσον αφορά στις γλώσσες, θα λέγαμε πως η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ένας χώρος που αν και προάγει την ποικιλομορφία, τις τελευταίες δεκαετίες έχει ευνοήσει την γλωσσική ομογενοποίηση, έτσι ώστε η Αγγλική να είναι αυτή που έχει κυριαρχήσει. Μια πρακτική που για άλλες χώρες αποτελεί υπόσχεση και για κάποιες άλλες απλά μια απειλή. Όμως η σπουδαιότητα της κάθε γλώσσας, κυρίαρχης ή μη, είναι κάτι το αδιαμφισβήτητο. Για τους αρχαίους Έλληνες η γλώσσα ήταν όχι μόνο προϋπόθεση και συνέπεια της χρήσης του λόγου, αλλά και αναπόσπαστο κομμάτι της νόησης.

Γι' αυτό, ένα δραστικό αντίβαρο σε όλη αυτή την γλωσσική ομογενοποίηση των τελευταίων δεκαετιών στην Ευρώπη -κι όχι μόνο- θα αποτελούσε η συνειδητοποίηση του γεγονότος πως οι γλώσσες, όπως ακριβώς και οι αρχαιότητες, αποτελούν «ζωντανούς οργανισμούς». Με λίγα λόγια η γλώσσα είναι το ίδιο «ζωντανή» όσο και η ιστορία ενός τόπου, οι αρχαιότητές του και γενικότερα ο πολιτισμός του. Σήμερα, όσο ποτέ άλλοτε, είναι αναγκαία μια πιο δημοκρατική διαχείριση της γλωσσικής πολιτικής στην Ευρώπη. Τα εργαλεία που μπορεί να χρησιμοποιηθούν προς αυτήν την κατεύθυνση ποικίλουν και αποτελούν πεδίο έρευνας

και μελέτης σε ολόκληρο τον κόσμο. Στη συγκεκριμένη προσπάθεια του προγράμματος «Archaeoschool for the future», ένας από τους τρόπους αυτούς περιλαμβάνει την εκμάθηση της νέας ελληνικής γλώσσας, αλλά και της Ιταλικής και της Καταλανικής, μέσω του αρχαίου θεάτρου και πολιτισμού της κάθε χώρας. Με αυτόν τον τρόπο δίνεται στους μαθητές η ευκαιρία όχι μόνο να διδαχθούν μια καινούργια γλώσσα, αλλά και να γνωρίσουν κάποια από τα στοιχεία του πολιτισμού των τριών αυτών χωρών. Το αρχαίο θέατρο εκτός από ένα εκφραστικό μέσο, αποτελεί και ένα σπουδαίο παιδαγωγικό εργαλείο εκμάθησης νέου λεξιλογίου, κατανόησης της γραμματικής ιδιαιτερότητάς της κάθε γλώσσας, αλλά και γνωριμίας με τα σπουδαιότερα έργα της αρχαίας γραμματείας, καθώς και τους συγγραφείς της.

Οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί στο πρόγραμμα «Archaeoschool for the future» καταφέρνουν να συνδυάσουν τις βασικές τεχνικές διδασκαλίας και εκμάθησης μιας ξένης γλώσσας, με τις πιο σύγχρονες πρακτικές ανάπτυξης της συνομιλίας και της γραπτής επικοινωνίας. Φυσικά, σε όλη αυτή την προσπάθεια σημαντικό ρόλο παίζουν οι νέες τεχνολογίες, όπως οι προσομοιώσεις μνημείων και αρχαιολογικών χώρων. Με αυτόν τον τρόπο τα παιδιά ενθαρρύνονται να μιλήσουν και να γράψουν μια ξένη γλώσσα, έστω και με περιορισμένο -αρχικά- λεξιλόγιο, κι αυτό χάρη στις ποικίλες δραστηριότητες, στις οποίες καλούνται να συμμετέχουν. Δηλαδή, αφενός να αντιληφθούν ιστορικά τις γραμματικές και συντακτικές δομές μιας γλώσσας, αφετέρου να «αγγίξουν» με τα ίδια τους τα χέρια τον αρχαιολογικό πλούτο που δεν είναι μόνο θεωρητικός. Έτσι, οι μαθητές αποκτούν κριτική σκέψη, ενώ η επαφή με την αρχαία ελληνική γλώσσα, αλλά και τα λατινικά, τους βοηθά να κατανοήσουν ακόμα καλύτερα και τις δικές τους γλώσσες. Πιο αναλυτικά, παίρνοντας ως παράδειγμα τα αρχαία ελληνικά, η επαφή μαζί τους προσφέρει τη δυνατότητα μιας βαθύτερης καόησης των πολιτιστικών δεσμών μεταξύ των νεότερων γλωσσών, καθώς ένας σημαντικός αριθμός λέξεών της έχουν περάσει στις σύγχρονες γλώσσες με τη μορφή δανείων, ενώ άλλες δημιουργήθηκαν με οικοδομικά υλικά της αρχαίας για να ονοματίσουν τις νεότερες, όπως την ορολογία ενός επιστημονικού κλάδου.

Θα λέγαμε, λοιπόν, πως το πρόγραμμα αυτό αποτελεί ένα εξαιρετικό έναυσμα επαφής των μαθητών με τους αρχαίους πολιτισμούς των τριών χωρών. Η συνεργασία με τους συνομηλίκους τους, το παιχνίδι ρόλων, και η ανακύκλωση του ήδη γνωστού λεξιλογίου μέσω θεματικών ενοτήτων που βασίζονται στο αρχαίο θέατρο είναι μόνο μερικές από τις δράσεις της διδακτικής διαδικασίας αυτής της προσπάθειας. Μέσα από τις συγκεκριμένες ενότητες οι μαθητές αξιοποιούν την περιέργεια και τη δημιουργικότητά τους με τον πλέον γόνιμο τρόπο, βλέποντας πίσω από τις γλώσσες έναν ολόκληρο πολιτισμό: αυτόν του αρχαίου θεάτρου, κατανοώντας πως οι λέξεις είναι πέτρες που χτίζουν το οικοδόμημα ενός πολιτισμού και οι πέτρες το ίδιο ζωντανές όσο οι λέξεις.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως η Ευρωπαϊκή Στρατηγική Σύμπραξη αποτελείται από σημαντικούς εκπαιδευτικούς φορείς της Ελλάδας, της Ιταλίας και της Ισπανίας. Συγκεκριμένα, στην Ελλάδα το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας -το οποίο είναι και ο συντονιστής του όλου προγράμματος - η Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας, το Γυμνάσιο Θουρίας και το Επαγγελματικό Λύκειο Μεσσήνης. Στην Ιταλία, συνεργάζονται το Πανεπιστήμιο Ca' Foscari της Βενετίας -Τμήμα ανθρωπιστικών σπουδών/σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας, τα Λύκεια Fracastoro και Agli Angeli Βερόνας, ενώ από την πλευρά της Ισπανίας συνεργάζεται ο Επιμορφωτικός Οργανισμός CDL της περιφέρειας της Καταλονίας, καθώς και τα σχολεία Sant Pau Apostol της Ταραγόνας και INS Baix Camp της Ρέους.

Γιά αρχή – Per iniziare

Το *Archaeobook KAI OI ΠΕΤΡΕΣ ΜΙΛΑΝΕ* είναι μια μέθοδος προσέγγισης του γλωσσικού και αρχαιολογικού χαρακτήρα τριών διαφορετικών χωρών. Η Ισπανία, η Ιταλία και η Ελλάδα, και πιο συγκεκριμένα η Ταραγόνα, η Βερόνα και η Καλαμάτα ανοίγουν ένα κοινό διάλογο ανάμεσά τους, μιλώντας για τους αρχαιολογικούς χώρους τους, και ειδικότερα για τα αρχαία θέατρα που υπάρχουν ακόμα στις πόλεις τους. Ο διάλογος ανάμεσα στα σχολεία και τους εμπλεκόμενους στο πρόγραμμα ARCHAEOSCHOOL FOR THE FUTURE, έχει ως σκοπό να εμβαθύνει τη γνώση για τα μνημεία, να ανοίξει μια νέα πορεία για την αξιολόγηση, την προστασία και τη συμβίωση με τα δείγματα του παρελθόντος. Ο διάλογος μεταξύ των συμμετεχόντων στο πρόγραμμα γίνεται 1) και στις τέσσερις γλώσσες που ομιλούνται (συμπεριλαμβανομένων των αγγλικών), 2) έχει σκοπό να προσφέρει βασικές αρχαιολογικές και ιστορικές πληροφορίες σχετικά με τους χώρους όπου ζουν οι συμμετέχοντες στο πρόγραμμα, και 3) προβλέπει να δημιουργήσει, με την ανάλυση του φυσικού και ιστορικο-πολιτιστικού περιβάλλοντος, μια πιο δυνατή πολιτισμική συνείδηση. Γνωρίζοντας ότι είμαστε σε μια ιστορική και γλωσσική 'άλυσίδα' επιτυγχάνουμε τη συνέχεια, δηλαδή την προστασία του παρελθόντος, το σεβασμό για το παρόν και την συνειδητή δημιουργία του μέλλοντος.

Στο ταξίδι των χωρών θα έχουμε έξι φίλους που θα μας ξεναγήσουν:
Ο Ενρίκ καθηγητής 38 ετών από την Ταραγόνα
Η Μαρία Χοσέ, μαθήτρια 15 ετών από την Ταραγόνα
Ο Πάολο, αρχαιολόγος 43 ετών από την Βερόνα
Η Κάρλα, μαθήτρια 15 ετών από την Βερόνα
Η Ελένη, ερευνήτρια 36 ετών από την Καλαμάτα
Ο Κώστας, μαθητής 16 ετών από την Καλαμάτα.
Οι φίλοι μας αυτοί, βέβαια, δεν υπάρχουν με αυτές τις ταυτότητες στην πραγματικότητα, αλλά θα έχουν πολλά κοινά στοιχεία με όλα τα παιδιά και τους καθηγητές του προγράμματος.

Ξεκινάμε λοιπόν και καλή διασκέδαση...

- Πάολο** Καλώς ήρθατε! Με λένε Πάολο και είμαι από τη Βερόνα. Η Κάρλα κι εγώ χαιρόμαστε πολύ που σας γνωρίζουμε.
- Ελένη** Χαίρω πολύ. Με λένε Ελένη, είμαι Ελληνίδα και δουλεύω στο Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.
- Κώστας** Καλημέρα, εγώ είμαι ο Κώστας και είμαι μαθητής. Έμαθα μερικές λέξεις στα ιταλικά, ισπανικά και καταλανικά για να σας γνωρίσω καλύτερα.
- Ένρικ** Χαίρομαι που είμαι εδώ. Εγώ είμαι ο Ένρικ και είμαι καθηγητής μαθηματικών στο σχολείο. Κι εγώ προσπάθησα να μάθω κάποιες λέξεις...
- Μαρία Χοσέ** Κι εγώ είμαι η Μαρία Χοσέ και δε μιλάω ούτε ελληνικά ούτε ιταλικά. Αλλά τα ιταλικά μου είναι πιο οικεία.
- Κάρλα** Βέβαια Μαρία Χοσέ! Οι γλώσσες μας είναι παρόμοιες. Μέσω της ανάλυσης των λέξεων και των αρχαιολογικών ανασκαφών ανακαλύπτουμε μαζί το παρόν και το παρελθόν. Γνωρίζουμε καλύτερα τον εαυτό μας και τις ρίζες μας για να φτιάξουμε το μέλλον.
- Πάολο** Χάρη σε σας θα είμαστε μια ωραία «μεγάλη οικογένεια». Και είμαι χαρούμενος που ταξιδεύω ανάμεσα στις πέτρες και τις λέξεις μαζί σας!

Το ελληνικό αλφάβητο

Πίνακας Α´

A	α	[a]	άλφα	Άννα
B	β	[v]	βήτα	Βιβλίο
Γ	γ	[ɣ] gh, j	γάμα	Γάλα
Δ	δ	[ð] the	δέλτα	Δέρμα
E	ε	[e]	έψιλον	Έλα
Z	ζ	[z] rosa	ζήτα	Ζωή
H	η	[i]	ήτα	Ήλιος
Θ	θ	[θ] th, thing	θήτα	Θάλασσα
I	ι	[i]	ιώτα	Ίκαρος
K	κ	[k]	κάπα	Καφές
Λ	λ	[l]	λάμβδα	Λύκειο
M	μ	[m]	μι	Μέρα
N	ν	[n]	νι	Νόμος
Ξ	ξ	[ks]	ξι	Ξύλο
O	ο	[o]	όμικρον	Όνομα
Π	π	[p]	πι	Πάμε
P	ρ	[r]	ρο	Ρόδο
Σ	σ	[s] sole	σίγμα	Σχολείο
T	τ	[t]	ταυ	Τιμή
Υ	υ	[y] i	ύψιλον	Υγεία
Φ	φ	[f]	φι	Φόβος
X	χ	[h]	χι	Χρόνος
Ψ	ψ	[ps]	ψι	Ψυχή
Ω	ω	[o]	ωμέγα	Ώρα

Η σύγχρονη προφορά

Πίνακας Β'

Φωνήεντα	Σύμφωνα
α ε η, ι, υ [i] ο, ω	β, γ, δ, ζ, θ, κ, λ, μ, ν, ξ, π, ρ, σ, τ, φ, χ, ψ
Δίψηφα φωνήεντα	Δίψηφα σύμφωνα
αι → e ναι	γκ, γγ → ng, γκαράζ g, Αγγλία
ει, οι, υι → i είναι, οικία, υιό	μπ → mb, ομπρέλα b, μπίρα
ου → u ουρανός	ντ → d, ντομάτα nd, πέντε
αϊ, οϊ → ai, oi	τζ → dz τζάμι
	τσ → ts τσάι

αυ, ευ	Διπλά σύμφωνα
αυ, ευ + άηχο σύμφωνο κ, π, τ θ, φ, χ → af, ef ευχαριστώ ξ, σ, ψ	ξ → ks, ταξι ψ → ps, ψωμί
αυ, ευ + φωνήεν / ηχηρό σύμφωνο β, γ, δ, ζ, λ, μ, ν, ρ → av, ev αύριο	Όμοια σύμφωνα: Προφέρονται σαν ένα σύμφωνο! ββ, κκ, λλ, μμ, νν, ππ, ρρ, σσ, ττ παππούς, θάλασσα

Πώς το διαβάζετε;

[v]

Βιβλίο, βλέμμα, αύριο, παύω, δουλεύω

[f] [t]

Φτάνω, φόβος, φίλος, εύκολος, αυτός.

[ch] [h]

Χρόνος, νύχτα, χορός, τρέχω, χαρά.

[d] [b] [nd] [mb]

Άντε, αντίο, ποντίκι, σύντομος, μπαρ, παμπ, μπριζόλα, ιμπεριαλιστικός.

[g] [ng]

Γκαρσόν, γκολφ, άγγελος, συγγραφέας, αγκαλιά

ΕΝΟΤΗΤΑ 1 – Unità 1 **ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΤΡΕΣ ΜΙΛΑΝΕ – Anche le pietre parlano**

Tatiana Bovo

Βήμα 1 (γλώσσα)

Διάλογος 1

Στο ρωμαϊκό θέατρο.

Κώστας Καλημέρα. Είναι ανοιχτό;

Πάολο Χαίρεται. Ναι, βέβαια.

Κώστας Γεια σας τι κάνετε; Δουλεύετε εδώ;

Πάολο Ναι, είμαι αρχαιολόγος και διδάσκω στο Πανεπιστήμιο. Εσείς από πού είστε;

Κώστας Εγώ είμαι ο Κώστας, από την Καλαμάτα. Είμαι μαθητής και πηγαίνω στο λύκειο. Είναι παλιό το θέατρο; Δεν καταλαβαίνω από μνημεία.

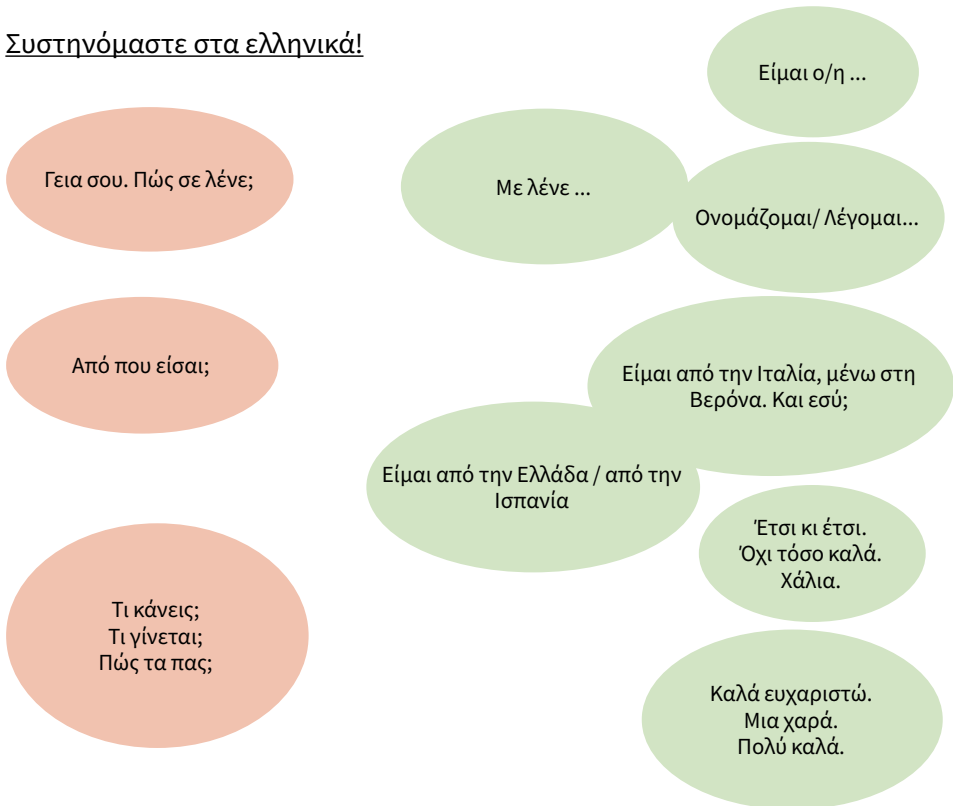
Πάολο Ναι, είναι πολύ παλιό, από τη ρωμαϊκή εποχή. Προσοχή λοιπόν γιατί και οι πέτρες μιλάνε, παρόλο που είναι παλιές!

Παρατηρείστε το ρήμα 'είμαι'

- Είμαι αρχαιολόγος	→	Εγώ	είμαι
		Εσύ	είσαι
- Είναι ανοιχτό;	→	Αυτός, αυτή, αυτό	είναι
		Εμείς	είμαστε
- Εσείς από που είστε ;	→	Εσείς	είστε
		Αυτοί, αυτές, αυτά	είναι

Ας χαιρετήσουμε τώρα στα ελληνικά!

Γεια σου / Γεια σας Χαίρεται	Καλημέρα Καλησπέρα Καληνύχτα	Τα λέμε Άντε γεια Αντίο
---------------------------------	------------------------------------	-------------------------------

Συστηνόμαστε στα ελληνικά!

Παρατηρείστε τα ρήματα της Α΄ συζυγίας

	Δουλεύω	Σπουδάζω	Διδάσκω	Καταλαβαίνω
Εγώ	δουλεύ-ω	σπουδάζ-ω	διδάσκ-ω	καταλαβαίν-ω
Εσύ	δουλεύ-εις	σπουδάζ-εις	διδάσκ-εις	καταλαβαίν-εις
Αυτός, αυτή, αυτό	δουλεύ-ει	σπουδάζ-ει	διδάσκ-ει	καταλαβαίν-ει
Εμείς	δουλεύ-ουμε	σπουδάζ-ουμε	διδάσκ-ουμε	καταλαβαίν-ουμε
Εσείς	δουλεύ-ετε	σπουδάζ-ετε	διδάσκ-ετε	καταλαβαίν-ετε
Αυτοί, αυτές, αυτά	δουλεύ-ουν	σπουδάζ-ουν	διδάσκ-ουν	καταλαβαίν-ουν

Μεταφράστε τώρα με τη βοήθεια του καθηγητή

1. Δουλεύετε εδώ;
Εγώ δουλεύω στην Αθήνα.
Η Άννα δουλεύει ως ηθοποιός.
2. Είμαι ηθοποιός και σπουδάζω θέατρο.
Μαθαίνω ξένες γλώσσες με ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα.
Σπουδάζουμε ιατρική στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
3. Η κυρία Σωτηροπούλου διδάσκει στο Πανεπιστήμιο.
Ο Κύριος Μαρκόπουλος διδάσκει κάθε μέρα στο λύκειο.
Η φιλοσοφία δεν διδάσκεται στο γυμνάσιο.
4. Δεν καταλαβαίνω γερμανικά.
Καταλαβαίνω αγγλικά, ελληνικά και λίγο ιταλικά.
Ο φίλος σου δεν καταλαβαίνει τίποτα.

Βήμα 2 (πολιτισμός)

Πώς μιλάνε οι πέτρες; Το ρωμαϊκό θέατρο Βερόνας

Το ρωμαϊκό θέατρο της Βερόνας είναι ένα από τα πιο σημαντικά μνημεία της πόλης και θεωρείται το πιο σημαντικό ρωμαϊκό θέατρο της Βορείου Ιταλίας.

Κατασκευάστηκε στα τέλη του 1ου αιώνα π. Χ. εντός των τειχών της πόλεως και κατά μήκος του ποταμού Άντιτζε. Στις μέρες μας χρησιμοποιείται τη θερινή περίοδο, όπου και διοργανώνονται πολλές καλλιτεχνικές εκδηλώσεις. Πολλά από τα ευρήματα που βρέθηκαν εντός του θεάτρου εκτίθενται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Βερόνας, πολύ κοντά στο θέατρο. Οι επιγραφές που βρίσκονται εντός του θεάτρου μαρτυρούν τις οικογένειες που παρακολουθούσαν τα διάφορα δρώμενα (τα γένη των Βαλέρια, Γκάβια, Καέλια, Πούλια και Κομίσια) ενώ τα ονόματα που είναι χαραγμένα σε κάποιες θέσεις μαρτυρούν ότι και στην αρχαιότητα συνηθιζόταν η εκ των προτέρων 'κράτηση' των θέσεων.

Επικοινωνιακή δραστηριότητα στην τάξη

- Εσείς έχετε πάει ποτέ στο ρωμαϊκό θέατρο της Βερόνας;
- Στο ρωμαϊκό θέατρο έχουν βρεθεί πολλές επιγραφές, γνωρίζετε για ποιο θέμα μιλάνε;
- Γνωρίζετε κάτι για την τέχνη του θεάτρου κατά την περίοδο της ρωμαϊκής εποχής;

Συζητήστε το θέμα στη γλώσσα σας!

Λίγα λόγια για ... το ρωμαϊκό θέατρο

Το ρωμαϊκό θέατρο είναι ένα από τα σύμβολα του κλασικού πολιτισμού. Σε όλες τις επαρχίες της αρχαίας ρωμαϊκή αυτοκρατορίας είχαν χτιστεί πολλά θέατρα, δείγμα του πόσο σημαντικός ήταν αυτός ο θεσμός για τη ρωμαϊκή κοινωνία. Ακόμα και σήμερα μπορεί κανείς να θαυμάσει πολυάριθμα παραδείγματα αυτής της αρχιτεκτονικής, από τη Μέση Ανατολή μέχρι το Ηνωμένο Βασίλειο, από τα Βαλκάνια μέχρι και την Ισπανία (όπως στην πόλη της Ταραγόνας). Οι Ρωμαίοι χρησιμοποιούσαν το ελληνικό αρχιτεκτονικό μοντέλο, στο οποίο όμως είχαν κάνει κάποιες ουσιαστικές αλλαγές, όπως:

-Ένα πυκνό δίκτυο ομόκεντρων τειχών σε συνδυασμό με τη χρήση θόλων και καμάρων.

-Την τοποθέτηση στο κέντρο της πόλης.

Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, τα θεατρικά θεάματα προσφέρονταν δωρεάν σε όλους τους πολίτες, των οποίων η διασκέδαση ήταν ο κύριος σκοπός, σε αντίθεση με το ελληνικό θέατρο, όπου ο θρησκευτικός χαρακτήρας είχε ένα μεγαλύτερο βάρος.

Οι μάχες μεταξύ των μονομάχων, οι κωμωδίες και άλλα είδη θεάματος πραγματοποιούνταν μόνο κατά τη διάρκεια των «Ludi» στις θρησκευτικές γιορτές ή έπειτα από κάποιο στρατιωτικό θρίαμβο.

Οι «Aediles» ήταν οι υπεύθυνοι της οργάνωσης των θεαμάτων. Από πλευράς σκηνογραφίας, οι πιο σημαντικοί νεωτερισμοί του ρωμαϊκού θεάτρου σε σύγκριση με το ελληνικό, ήταν η χρήση της μουσικής και η χρήση του «Auleum», δηλαδή της αυλαίας.

Γνωρίζεις άλλες ιδιαιτερότητες του ρωμαϊκού θεάτρου;

Ξέρεις τι είναι η «contaminatio» των λατινικών θεατρικών κειμένων;

Ετυμολογικό γλωσσάριο

αρχαιολόγος	<προέρχεται από τη λέξη αρχαιολογία, σύνθετη λέξη από το αρχαίος και λόγος. Αυτός που ασχολείται με τα κατάλοιπα αρχαίων πολιτισμών του παρελθόντος και με τις ανασκαφές.
Edile	<lat. aedes, σπίτι, κατοικία. Οι δικαστικοί, που από το 260 μ.Χ. είχαν την υποχρέωση να ασχολούνται με τα δημόσια και ιδιωτικά κτίρια.
επιγραφή	<σύνθετη λέξη, από το επί πάνω + γραφή εγγραφή.
θέατρο	< αρχ. θέατρον- <θεῶμαι κοιτάζω με προσοχή < θέα, χώρος, στον οποίο ελάμβαναν χώρα τα θεατρικά δρώμενα της αρχαιότητας, η λέξη πέρασε ευρέως σε ξένες γλώσσες.
Ludi	<lat. ludus, παιχνίδι με ιδιαίτερη αναφορά στα θεάματα της Αρχαίας Ρώμης.
παλιός, ά, ό	<αρχ. παλαιός < παλιός, αυτός που προηγείται χρονικά κάποιου.

Πόσες λέξεις γνωρίζεις με την ίδια ρηματική ρίζα;

archeografo	
	episodio
paleocristiano	

ΕΝΟΤΗΤΑ 2 – Unità 2 **ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΕΙΝΑΙ ΠΕΤΡΕΣ – Le parole sono pietre**

Ελένη Γαλάνη

Πάμε ξανά!

1. Πώς χαιρετάμε στα ελληνικά
2. Ρωτάμε πώς είμαστε στα ελληνικά
Νίκος Γεια σου Γιώργο, τι κάνεις;
Γιώργος Καλά είμαι Νίκο, εσύ πώς είσαι;
Νίκος Καλά ευχαριστώ, να και ο κύριος Γιάννης, καλημέρα σας,
κύριε Γιάννη, πώς είστε;
Κύριος Γιάννης Καλημέρα παιδιά, μια χαρά, ευχαριστώ.
3. Απαντήστε στις ακόλουθες ερωτήσεις
  - Πώς σε λένε;
  - τι κάνεις/πώς είσαι;
  - από πού είσαι;
  - πού μένεις;
  - τι δουλειά κάνεις;
  - καταλαβαίνεις ελληνικά;
  - καταλαβαίνεις ισπανικά; καταλανικά; ιταλικά;
  - ξέρεις λατινικά; αρχαία ελληνικά;

Βήμα 1 (γλώσσα)

Διάλογος 2

Στο μουσείο της Ταραγόνας

Ενρίκ Και να 'μαστε στο μουσείο της Ταραγόνας!

Κώστας Τι μεγάλο που είναι!

Πάολο Ναι, ναι! Έχει πολλά μωσαϊκά αυτό το μουσείο! Αυτό το μωσαϊκό είναι πολύ ωραίο!

Μαρία Χοσέ Και πολλά αγάλματα έχει επίσης αυτό το μουσείο! Κοίτα τι μεγάλο που είναι αυτό το άγαλμα! Από τον χιτώνα του άντρα καταλαβαίνουμε ότι είναι της ρωμαϊκής εποχής. Εδώ είναι η αίθουσα με τις επιγραφές και από εδώ, είναι μια μεγάλη αυλή.

Κάρλα Πόσες μαρτυρίες από την αρχαιότητα! Νομίζω πως μπαίνω σε μια άλλη εποχή.

Ελένη Αλήθεια είναι! Τα αρχαιολογικά ευρήματα διδάσκουν την ιστορία του ανθρώπου.

Ενρίκ Διδάσκουν το παρελθόν του και τη βάση του σήμερα. Αυτές εδώ οι πέτρες και τα ευρήματα στα μουσεία είναι όπως οι γλώσσες που μιλάμε, είναι μέρος της ταυτότητάς μας. Με αυτά οδεύουμε στο μέλλον.

Παρατηρήστε τώρα την κλίση των αρσενικών ουσιαστικών

Ενικός αριθμός						
ον.	ο	αρχαιολόγος	ο	καθηγητής	ο	άντρας
γεν.	του	αρχαιολόγου	του	καθηγητή	του	άντρα
αιτ.	τον	αρχαιολόγο	τον	καθηγητή	τον	άντρα
κλ.	-	αρχαιολόγε	-	καθηγητή (καθηγητά)	-	άντρα

Πληθυντικός αριθμός						
ον.	οι	αρχαιολόγοι	οι	καθηγητές	οι	άντρες
γεν.	των	αρχαιολόγων	των	καθηγητών	των	αντρών
αιτ.	τους	αρχαιολόγους	τους	καθηγητές	τους	άντρες
κλ.	-	αρχαιολόγοι	-	καθηγητές	-	άντρες

Παρατηρείστε τώρα την κλίση των θηλυκών ουσιαστικών

Ενικός αριθμός					
ον.	η	αρχαιολόγος	η	αυλή	η ιστορία
γεν.	της	αρχαιολόγου	της	αυλής	της ιστορίας
αιτ.	την	αρχαιολόγο	την	αυλή	την ιστορία
κλ.	-	αρχαιολόγε	-	αυλή	- ιστορία

Πληθυντικός αριθμός					
ον.	οι	αρχαιολόγοι	οι	αυλές	οι ιστορίες
γεν.	των	αρχαιολόγων	των	αυλών	των ιστοριών
αιτ.	τις	αρχαιολόγους	τις	αυλές	τις ιστορίες
κλ.	-	αρχαιολόγοι	-	αυλές	- ιστορίες

Παρατηρείστε τώρα την κλίση των ουδέτερων ουσιαστικών

Ενικός αριθμός					
ον.	το	θέατρο	το	σπίτι	το εύρημα
γεν.	του	θεάτρου	του	σπιτιού	του ευρήματος
αιτ.	το	θέατρο	το	σπίτι	το εύρημα
κλ.	-	θέατρο	-	σπίτι	- εύρημα

Πληθυντικός αριθμός					
ον.	τα	θέατρα	τα	σπίτια	τα ευρήματα
γεν.	των	θεάτρων	των	σπιτιών	των ευρημάτων
αιτ.	τα	θέατρα	τα	σπίτια	τα ευρήματα
κλ.	-	θέατρα	-	σπίτια	- ευρήματα

Συζήτησε στην τάξη τι παρατηρείς :

- α) για την λέξη ηθοποιός
- β) για την γενική πληθυντικού
- γ) για την κλιτική

Ασκήσεις :

1. Κλίνετε τώρα τα παρακάτω αρσενικά ουσιαστικά σύμφωνα με το παράδειγμα του πίνακα:

ο ηθοποιός, ο μαθητής, ο χιτώνας

Κλίνετε τώρα τα παρακάτω θηλυκά ουσιαστικά σύμφωνα με το παράδειγμα του πίνακα:

η οδός, η μουσική, η γεωγραφία

Κλίνετε τώρα τα παρακάτω ουδέτερα ουσιαστικά σύμφωνα με το παράδειγμα του πίνακα:

το μουσείο, το παιδί, το άγαλμα

2. α) Βρείτε τώρα τα ουσιαστικά στο κείμενο του διαλόγου και δημιουργείστε τρεις ομάδες αρσενικά, θηλυκά, ουδέτερα .
β) Μετά να τα κλίνεις με τους συμμαθητές σου στην τάξη.

Βήμα 2 (πολιτισμός)

Θρησκεία και Θέατρο Το ρωμαϊκό θέατρο της Ταραγόνας

Το ρωμαϊκό θέατρο της Ταραγόνας βρίσκεται στη νότια πλευρά της πόλης, κοντά στο λιμάνι. Το θέατρο θεμελιώθηκε στις αρχές του 1ου αιώνα προ Χριστού. Σήμερα διατηρούνται μερικώς το κοίλο (ή σειρές καθισμάτων), η ορχήστρα και η σκηνή. Διακρίνονται οι πρώτες έξι σειρές του κοίλου, χτισμένες από μεγάλα κομμάτια πέτρας, καθώς και το κιγκλίδωμα που χώριζε το κοινό από το χώρο της ορχήστρας.

Ο βωμός του θεάτρου, στη μέση της ορχήστρας, ήταν αφιερωμένος στη θεότητα του Αυγούστου και χρησιμοποιούνταν για να κάνουν θυσίες πριν την παράσταση.

Οι ανασκαφές έφεραν στο φως ένα μεγάλο μέρος των αρχιτεκτονικών και διακοσμητικών στοιχείων. Υπήρχαν πολλά μαρμάρινα γλυπτά αυτοκρατόρων και πολλά διακοσμητικά τμήματα του κτιρίου, όπως κιονόκρανα, επιστύλια και γείσα, όλα φτιαγμένα από πέτρα της περιοχής. Μερικά από αυτά τα θραύσματα δείχνουν ίχνη από χρώμα. Η λειτουργία του θεάτρου φαίνεται να σταμάτησε νωρίς λόγω της μετέπειτα κατασκευής του αμφιθεάτρου.

Λίγα λόγια για...το Ισπανικό Θέατρο

Κατά το Μεσαίωνα, γύρω στον 14ο αιώνα, και στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία μάλλον νωρίτερα, άρχισε να εξαπλώνεται στη δυτική Ευρώπη ένα είδος μονόπρακτου θρησκευτικού θεάτρου, το οποίο πρέσβευε όλες τις αρετές της μεσαιωνικής ηθικής. Τα μονόπρακτα αυτά, τα οποία παίζονταν κυρίως κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Εβδομάδας, ουσιαστικά συνέβαλαν στη θρησκευτική εκπαίδευση των αναλφάβητων, αποτέλεσαν ταυτόχρονα μια πρώιμη μορφή της θεατρικής αναπαράστασης. Με την Αναγέννηση και τη σταθεροποίηση του θεάτρου στα τέλη του 16-17^{ου} αιώνα, αυτό το θεατικό είδος θρησκευτικής αρχίζει σταδιακά να εξαλείφεται. Στην Ισπανία, ωστόσο, όπου το θέατρο ήταν στην υπηρεσία και υπό την προστασία της Καθολικής Εκκλησίας, θεμελιώνεται στα μέσα του 16ου αιώνα μια θρησκευτική δραματική αναπαράσταση, η λεγόμενη *autos sacramentales*, η οποία έχαιρε μεγάλης δημοτικότητας παράλληλα με το κοσμικό θέατρο μέχρι τον 18ο αιώνα. Ο σκοπός των *autos sacramentales* ήταν η απεικόνιση των μυστηρίων και η διάδοση των δογμάτων της Καθολικής Εκκλησίας. Οι παραστάσεις λάμβαναν χώρα σε στολισμένα, με βιβλική θεματολογία άρματα, τα έξοδα των οποίων καλύπτονταν από τους ίδιους τους θιάσους. Αργότερα οι εν λόγω δαπάνες καλύπτονταν από τις δημοτικές αρχές, αποδεικνύοντας έτσι πόσο άρρηκτα συνδεδεμένη με το θρησκευτικό θέμα ήταν η ισπανική θεατρική παράδοση.

Επικοινωνιακή δραστηριότητα στην τάξη

Υπάρχουν αντίστοιχα θρησκευτικά στοιχεία στη δική σας εθνική ή τοπική θεατρική παράδοση;

Όπως διαβάσαμε παραπάνω, στο αρχαίο ρωμαϊκό θέατρο της Ταραγόνας, γινόντουσαν θυσίες ζώων στους θεούς πριν ξεκινήσει η παράσταση. Κατά τη γνώμη σας, πόσο συνδεδεμένη είναι η έννοια της θρησκείας και του θεάτρου;

Ετυμολογικό Γλωσσάριο

ηθοποιός	= ἦθος+ ποιός< ποιῶ, σύνθετη λέξη < στα αρχαία ελληνικά «αυτός που διαπλάθει χαρακτήρα», η λέξη ηθοποιός αντικατέστησε την αρχαία ελληνική λέξη υποκριτής.
αυλή	= η λέξη αρχικά σήμαινε τον χώρο γύρω από το παλάτι όπου διανυκτέρευαν τα ζώα και οι υπηρέτες, στη συνέχεια σήμαινε < τον οίκο του βασιλιά», το παλάτι <palatium.
εύρημα	= στα αρχαία ελληνικά <εὔρημα<εὐρίσκω, οτιδήποτε βρίσκει και ανακαλύπτει κανείς μετά από αναζήτηση και έρευνα.
εποχή	= < αρχ. ἐπέχω . Ήδη στον Πτολεμαίο και στον Πλούταρχο η λέξη περιγράφει τη θέση των αστερων κατά την τροχιά τους. Έτσι, με τη λέξη προσδιορίστηκε επίσης και η περίοδος του χρόνου, η οποία υπολογίζεται βάσει της κινήσεως των αστερων. Στη συνέχεια η λέξη πέρασε και σε ξένες γλώσσες.
ιστορία	< αρχ. Ιστορία < ἴστωρ «γνώστης, κριτής», η λέξη ανάγεται ετυμολογικά στο αρχαίο «οίδα» που σημαίνει γνωρίζω, ξέρω, η λέξη «ιστορία» διαδόθηκε ως δάνειο στις ευρωπαϊκές γλώσσες.

Ποιες λέξεις ξέρεις στην γλώσσα σου που προέρχονται από το θέμα των παραπάνω λέξεων;

αυλή	εποχή	άνθρωπος
-----	-----	-----
-----	-----	-----
εύρημα	εύρημα	(α)λήθη- (εια)
-----	-----	-----
-----	-----	-----

ΕΝΟΤΗΤΑ 3 – Unità 3 **ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΗΜΕΡΑ – Il teatro antico oggi**

Ευγενία Λιοσάτου

Βήμα 1 (γλώσσα)

Παρατήρησε την παρακάτω αφίσα

ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ
παρουσιάζει την τραγωδία

**ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ
Η ΕΝ ΤΑΥΡΟΙΣ**

του Ευριπίδη

Σκηνοθεσία: Σταύρος Σ. Τσακίρης
Μετάφραση: Κ. Χ. Μύρης
Σκηνικά και κοστούμια: Γιάννης Π. Μετζικώφ
Πρωταγωνιστούν οι ηθοποιοί:.....

Παρασκευή 25 Ιουλίου
Στο **Θέατρο Αρχαίας Μεσσήνης**
Ώρα έναρξης: 9.μ.μ.
Τιμή εισιτηρίου: 15 ευρώ
Προπώληση: Δευτέρα 21 Ιουλίου

Διάβασε με προσοχή το παρακάτω άρθρο και παρατήρησε το σχετικό λεξιλόγιο.

Την Παρασκευή 25 Ιουλίου, στο Θέατρο της Αρχαίας Μεσσήνης, το Δημοτικό Θέατρο Καλαμάτας θα παρουσιάσει την **τραγωδία** του Ευρυπίδη «ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ Η ΕΝ ΤΑΥΡΟΙΣ». Το έργο είναι σε **σκηνοθεσία** του Σταύρου Σ. Τσακίρη, η **μετάφραση** είναι του Κ. Χ. Μύρη, τα **σκηνικά** και τα **κοστούμια** του Γιάννη Π. Μετζικώφ. Θα **παίξουν** οι **ηθοποιοί**... Η **παράσταση** θα **αρχίσει** στις 9 μ.μ. Τιμή εισιτηρίου: 15 ευρώ. Προπώληση από τη Δευτέρα 21 Ιουλίου.

Λεξιλόγιο

1. τραγωδία
2. σκηνοθεσία
3. μετάφραση
4. σκηνικά: σκηνή
5. κοστούμια
6. ηθοποιός
7. παράσταση
8. παρουσιάζω
9. παίζω
10. αρχίζω

Ερωτήσεις κατανόησης

1. **Πότε** το Δημοτικό Θέατρο Καλαμάτας θα παρουσιάσει την **τραγωδία**;
2. **Πού**;
3. **Τι ώρα** θα αρχίσει η παράσταση;
4. **Πόσο κάνει** το εισιτήριο;

ΟΙ ΜΕΡΕΣ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΑΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ

Δευτέρα
 Θέατρο
 Τρίτη
 Τετάρτη
 Πέμπτη
 Παρασκευή
 Σάββατο
 Κυριακή

- Τι κάνεις το Σάββατο; Πάμε στο
 - Ναι! Καλή ιδέα!

Γραμματική

Παρατηρείστε τον **Στιγμαίο Μέλλοντα** των παρακάτω ρημάτων:
Θα + Ρήμα (Υποτακτική Αορίστου)

Ενεστώτας	Μέλλοντας
π,β,φ, ευ/αυ- ω ζ-ω κ,γ,χ-ω	ψ-ω σ-ω (Προσοχή! Παίζω- θα παίξω) ξ-ω

	Δουλεύω	Σπουδάζω	Διδάσκω	Καταλαβαίνω
Εγώ	Θα δουλέψ-ω	Θα σπουδάσ-ω	Θα διδάξ-ω	Θα καταλάβ-ω
Εσύ	Θα δουλέψ-εις	Θα σπουδάσ-εις	Θα διδάξ-εις	Θα καταλαβ-εις
Αυτός, -ή,-ό	Θα δουλέψ-ει	Θα σπουδάσ-ει	Θα διδάξ-ει	Θα καταλαβ-ει
Εμείς	Θα δουλέψ-ουμε	Θα σπουδάσ-ουμε	Θα διδάξ-ουμε	Θα καταλαβ-ουμε
Εσείς	Θα δουλέψ-ετε	Θα σπουδάσ-ετε	Θα διδάξ-ετε	Θα καταλαβ-ετε
Αυτοί,-ές, -τά	Θα δουλέψ-ουν	Θα σπουδάσ-ουν	Θα διδάξ-ουν	Θα καταλαβ-ουν

Άσκηση

Να γράψετε τον Ενεστώτα των παρακάτω ρημάτων στο ίδιο πρόσωπο και στον ίδιο αριθμό:

Στιγμαίος Μέλλοντας	Ενεστώτας
θα παρουσιάσει θα αρχίσει θα παίξουν	

Ετυμολογικό γλωσσάριο

τραγωδία	<τράγων ᾠδή, τραγούδι.
σκηνοθεσία	<σκηνή + ο+ θέτω (< αρχαία ελληνική τίθημι) η σκηνική διδασκαλία ενός θεατρικού έργου και η καλλιτεχνική ευθύνη του ανεβάσματος μιας παράστασης.
σκηνή	α) Ορθογώνια κατασκευή πίσω από την ορχήστρα ενός αρχαίου θεάτρου και απέναντι από το κοίλον β) υπερυψωμένη συνήθως κατασκευή μπροστά από την πλατεία ενός σύγχρονου θεάτρου, πάνω στην οποία εμφανίζονται οι ηθοποιοί γ) τμήμα ενός θεατρικού έργου, υποδιαίρεση του επεισοδίου στο αρχαίο δράμα ή της πράξης στο νεότερο θέατρο.
μετάφραση	< μετά + φράσις, η μεταφορά ενός γραπτού κειμένου ή προφορικού λόγου σε μία άλλη γλώσσα.
κοστούμια	< ιταλ. costume, κουστούμι.
ηθοποιός	<ήθος και ποιώ, καλλιτέχνης του οποίου το επάγγελμα είναι να παίζει ρόλους στο θέατρο ή στον κινηματογράφο.
μάσκα	<γαλλική masque από την υστερολατινική masca < ίσως αραβική maskharah (παλιάτσος) ή από το προβηγκιανό και καταλανικό mascarar (μαυρίζω το πρόσωπο) ή από την ισπανική φράση «máscuelacara» (πρόσθετο πρόσωπο) -στην τελευταία περίπτωση το αραβικό «maskharat» προήλθε από τα ισπανικά, προσωπίο, προσωπίδα.

Άσκηση με λεξιλόγιο

Να συμπληρώσεις τα κενά με τις παρακάτω λέξεις: μάσκα, τραγωδία, κοστούμια, ηθοποιός, μετάφραση

1. Η *Ιφιγένεια η εν Ταύροις* είναι ..... του Ευριπίδη.
2. Στο αρχαίο θέατρο φορούσαν στο πρόσωπό τους ..... ή προσωπίο.
3. Τα ..... της παράστασης είναι πολύ ωραία.
4. Τη ..... του έργου την έκανε ο Κ. Χ. Μύρης από τα αρχαία στα νέα ελληνικά.

Βήμα 2 (πολιτισμός)

Το Αρχαίο Θέατρο Μεσσήνης

Το Θέατρο της αρχαίας Μεσσήνης, για το οποίο μόνο έμμεση μνεία γίνεται από τον Πausανία (4.32.6), βρίσκεται δυτικά της Αγοράς. Κατασκευάστηκε τον 3^ο-2^ο αι. π.Χ. και είναι από τα μεγαλύτερα θέατρα της αρχαιότητας. Λειτουργούσε όχι μόνο ως χώρος παραστάσεων και θεαμάτων, αλλά και ως χώρος συγκεντρώσεων πολιτικού χαρακτήρα, όπως μαρτυρούν οι επιγραφές. Στους Ρωμαϊκούς Αυτοκρατορικούς χρόνους (1^ο-2^ο αι. μ.Χ.) έλαβε τη σημερινή του μορφή μετά από ριζικές μετατροπές, που έγιναν στο κοίλο και στη σκηνή της Ελληνιστικής περιόδου. Η εκτεταμένη καταστροφή του κοίλου οφείλεται κυρίως στους κατοίκους του οικισμού της Πρωτοβυζαντινής και Βυζαντινής εποχής, οι οποίοι μετέτρεψαν το θέατρο σε ελατομείο.

Πρώτη Επικοινωνιακή Δραστηριότητα στην τάξη

Ποιά η χρήση του θεάτρου στο παρελθόν και ποιά σήμερα;

Δίνουμε έμφαση στο ρόλο του αρχαίου θεάτρου και συζητάμε στην τάξη (στη γλώσσα μας) πως αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί στη σύγχρονη εποχή.

Δεύτερη Επικοινωνιακή Δραστηριότητα στην τάξη

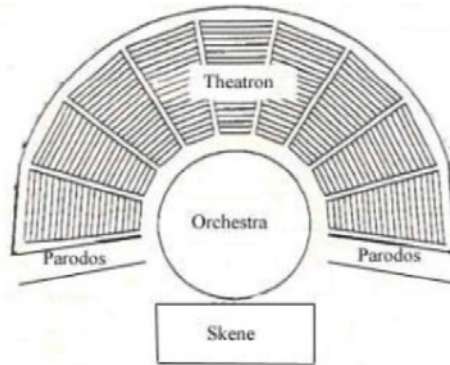
Γνωρίζεις ότι από το θέατρο της αρχαίας Μεσσήνης σώζονται επιγραφές;

Γύρω από την ορχήστρα του θεάτρου της Αρχαίας Μεσσήνης υπήρχαν αγάλματα και ανδριάντες σπουδαίων πολιτών. Το βάθρο προς τιμήν του φιλοσόφου Τίτου Φλάβιου Ισοκράτη φέρει την παρακάτω επιγραφή:

«Ἡ πόλις Τί(του) Φλάβιον Ἴσοκράτη, ἥρωα φιλόσοφον νέον Πλάτωνα ἀρετῆς πάσης ἔνεκεν”:

Τι σημαίνει στη γλώσσα σου; Ξέρεις ποιος ο ήταν ρόλος της επιγραφής στο αρχαίο θέατρο;

Λίγα λόγια για το αρχαίο ελληνικό θέατρο

Το **αρχαίο ελληνικό θέατρο** σχετίζεται με συνελεύσεις του δήμου ή της βουλής της πόλης-κράτους, θρησκευτικές τελετουργίες, αγώνες μουσικής και ποίησης, θεατρικές παραστάσεις επ' ευκαιρία των εορτασμών του Διονύσου. Αναπτύχθηκε στα τέλη της αρχαϊκής περιόδου και διαμορφώθηκε πλήρως κατά την κλασική περίοδο, κυρίως στην Αθήνα. Φέρει έναν έντονο θρησκευτικό και μυστηριακό χαρακτήρα κατά τη διαδικασία της γέννησής του, αλλά και έναν εξίσου έντονο κοινωνικό και πολιτικό χαρακτήρα κατά την περίοδο της ανάπτυξής του.

Με το αρχαίο ελληνικό θέατρο συνδέονται: το **δράμα**, αναπαράσταση τελετών λατρευτικού χαρακτήρα (από το δράω-ώ= ενεργώ, πράττω, υπηρετώ με την ειδική έννοια υπηρετώ την θεότητα) και ο **Διθύραμβος**, ένα θρησκευτικό και λατρευτικό άσμα που τραγουδούσε ο ιερός θίασος των πιστών του Διονύσου μεταμφιεσμένος σε τράγους, με συνοδεία αυλού, γύρω από το βωμό του θεού. Τα είδη του δράματος είναι τρία:

- η **τραγωδία** (ωδή των τράγων ή χορικό άσμα με βραβείο έναν τράγο) που αποτελεί εξέλιξη του Διθυράμβου σύμφωνα με τον Αριστοτέλη,
- το **σατυρικό δράμα** που ονομάζεται έτσι από τους Σατύρους που αποτελούσαν το χορό,
- **κωμωδία** (ωδή=τραγουδί + κώμος=ομάδα σε εορταστική έκσταση) που προέρχεται κι αυτή από τις διονυσιακές γιορτές.

Τα βασικά μέρη του αρχαίου ελληνικού θεάτρου:

Το κυρίως θέατρον ή **κοίλον**, το μέρος που προοριζόταν για τους θεατές.

Η **ορχήστρα**, ο κυκλικός ή ημικυκλικός χώρος όπου βρισκόταν ο Χορός.

Η **σκηνή**, ο χώρος των ηθοποιών.

ΕΝΟΤΗΤΑ 4 – Unità 4 **ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ –** **Conservazione dei monumenti antichi**

Ευγενία Λιοσάτου

Βήμα 1 (γλώσσα)

Διάβασε την παρακάτω ανακοίνωση της αρχαιολογικής υπηρεσίας:

*Τα μνημεία έχουν φωνή, τη δική σου!
ανασκάπτουμε, μελετάμε, προστατεύουμε, συντηρούμε,
αναστηλώνουμε, εκπαιδεύουμε*

**ΚΥΡΙΑΚΗ 21 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ
ΗΜΕΡΑ ΕΡΓΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ**

Την Κυριακή 21 Οκτωβρίου ανοίγουμε τις πόρτες των μουσείων, των μνημείων, των αρχαιολογικών χώρων, των εργαστηρίων συντήρησης και σας περιμένουμε για να μιλήσουμε για τον τρόπο που δουλεύουμε, αλλά και για τη σημασία της δουλειάς μας για την εκπαίδευση, την οικονομία, την ανάπτυξη.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Τι κάνει η αρχαιολογική υπηρεσία την Κυριακή 21 Οκτωβρίου;
2. Για ποίον θέμα μιλάει η αρχαιολογική υπηρεσία;

Λεξιλόγιο

Ουσιαστικά	Ρήματα
μουσείο	ανασκάπτω
μνημείο	μελετώ
αρχαιολογικός χώρος	προστατεύω
εργαστήριο	συντηρώ
οικονομία	αναστηλώνω
ανάπτυξη	εκπαιδεύω

Άσκηση 1

Να μετατρέψετε τα ρήματα της παραπάνω ανακοίνωσης στο τρίτο ενικό πρόσωπο όπως στο παράδειγμα:

Την Κυριακή 21 Οκτωβρίου η αρχαιολογική υπηρεσία **ανοίγει** τις πόρτες των μουσείων, των μνημείων, των αρχαιολογικών χώρων, των εργαστηρίων συντήρησης και σας **1) περιμέν.....** για να **2) μιλήσ.....** για τον τρόπο που **3) δουλεύ.....**, αλλά και για τη σημασία της δουλειάς της για την εκπαίδευση, την οικονομία, την ανάπτυξη.

Άσκηση 2

Να συμπληρώσετε τα κενά του κειμένου με τη γενική πληθυντικού των παρακάτω ουσιαστικών, όπως ακριβώς είναι στην ανακοίνωση: μουσείο, μνημείο, αρχαιολογικός χώρος, εργαστήριο

Την Κυριακή 21 Οκτωβρίου ανοίγουμε τις πόρτες των **μουσείων** των **1) .....**, των **αρχαιολογικών** **2) .....**, των **3) .....** συντήρησης και σας περιμένουμε για να μιλήσουμε για τον τρόπο που δουλεύουμε, αλλά και για τη σημασία της δουλειάς μας για την εκπαίδευση, την οικονομία, την ανάπτυξη.

Γραμματική:

ΠΑΡΑΓΩΓΑ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ

Κανόνας

Παράγωγα ουσιαστικά λέγονται τα ουσιαστικά της νέας ελληνικής που παράγονται από ρήματα και παίρνουν συνήθως καταλήξεις που δηλώνουν την ενέργεια που γίνεται ή το αποτέλεσμα της ενέργειας.

Γνωρίζεις τα παράγωγα ουσιαστικά των ρημάτων του κειμένου;

ανασκάπτω > **ανασκαφή**

μελετώ > **μελέτη**

προστατεύω > **προστασία**

συντηρώ > **συντήρηση**

αναστηλώνω > **αναστήλωση**

εκπαιδεύω > **εκπαίδευση**

αναπτύσσω > **ανάπτυξη**

Βήμα 2 (πολιτισμός)

Διαβάστε τις παρακάτω ερωτήσεις και απαντήσεις και συζητήστε στην τάξη (στη γλώσσα σας).

Με τι υλικά είναι φτιαγμένα τα αρχαία θέατρα;

Οι Ρωμαίοι συνήθιζαν να χτίζουν τεράστιες κατασκευές και γι ' αυτό έπρεπε να χρησιμοποιούν για την κατασκευή των μνημείων τους ισχυρά υλικά: **πέτρα**, **μάρμαρο** και **ξύλο**.

ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΘΕΑΤΡΩΝ

- ΠΕΤΡΑ
- ΜΑΡΜΑΡΟ
- ΞΥΛΟ

Πώς είναι τα μνημεία και τα θέατρα σήμερα;

Πολλά αρχαία θέατρα σήμερα **δεν προβάλλονται** επαρκώς, **δεν φυλάσσονται** κατάλληλα και **δεν χρησιμοποιούνται**.

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΘΕΑΤΡΩΝ

- ΔΕΝ ΠΡΟΒΑΛΛΟΝΤΑΙ
- ΔΕ ΦΥΛΑΣΣΟΝΤΑΙ
- ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΠΟΙΗΜΕΝΑ
- ΔΕΝ ΑΞΙΟΠΟΙΟΥΝΤΑΙ
- ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΚΑΤΑΛΗΛΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ

Από τι κινδυνεύουν;

Τα μνημεία «σβήνουν» λόγω:

της κλιματικής αλλαγής, της μόλυνσης του περιβάλλοντος και του νέφους, που καταστρέφουν την επιφάνεια της πέτρας και τη μαυρίζουν.

**ΚΙΝΔΥΝΟΙ
ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΘΕΑΤΡΩΝ**

- ΑΛΛΑΓΗ ΣΤΟ ΚΛΙΜΑ
- ΜΟΛΥΝΣΗ
- ΝΕΦΟΣ

Πώς προστατεύουμε τα αρχαία μνημεία και τα θέατρα;

Πρέπει να προστατεύουμε τα αρχαία μνημεία: να τα μελετάμε, να τα καταγράφουμε, να έχουμε κατάλληλα υλικά, μηχανήματα τεχνολογίας, κατάλληλο προσωπικό και να τα αξιοποιούμε.

**ΤΡΟΠΟΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ
ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΘΕΑΤΡΩΝ**

- ΜΕΛΕΤΗ
- ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ
- ΥΛΙΚΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ
- ΜΗΧΑΝΗΜΑΤΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
- ΚΑΤΑΜΗΛΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ
- ΧΡΗΣΗ

Δραστηριότητα

Διάβασε το παρακάτω απόσπασμα από τις «Μέρες» του Γ. Σεφέρη (Έλληνας διπλωμάτης και ποιητής βραβευμένος με Νόμπελ Λογοτεχνίας, Σμύρνη 1900 – Αθήνα 1971) και παρατήρησε τη συγκίνηση που νιώθει ο ποιητής μέσα στο έρημο αρχαίο θέατρο. Συμφωνείς ότι ένας τρόπος διατήρησης των αρχαίων θεάτρων είναι η αξιολόγησή του και η σημερινή του χρήση; (Με την απαραίτητη πάντα επιστημονική και τεχνική υποστήριξη).

«Έπειτα, στο αρχαίο θέατρο. Παρατηρώ μια τυπική αντίδρασή μου όταν είμαι στο κοχύλι ενός τέτοιου θεάτρου: κοιτάζω το τοπίο πέρα, πάντα τόσο καλά διαλεγμένο, κι αμέσως έπειτα ψάχνω τριγύρω μου τους θεατές, προσπαθώ να ιδώ τα μάτια τους· χιλιάδες μάτια, σειρές, καρφωμένα σε μια λεπτομέρεια, σε μια στιγμή που δεν κληρονομείται... Τα μάτια σβήνουν μαζί με τη συγκίνησή τους - πως πεθαίνουν τ' άστρα και μένει τούτο το άδειο διάστημα, τόση ερημιά...». Γ. Σεφέρης. «Μέρες» (Δευτέρα, 26 Ιουνίου 1950. Στην Στρατονίκη του Αντιόχου Σωτήρος).

Ετυμολογικό Γλωσσάριο

ανασκάπτω	< αρχαία ελληνική ἀνασκάπτω (ἀνά + σκάπτω) (καταστρέφω εκ θεμελίων)σκάβω βαθιά.
μελετώ	<αρχαία ελληνική μελετάω, -ῶ, εξετάζω κάτι με μεγάλη προσοχή.
προστατεύω	< αρχαία ελληνική προστατεύω (εξουσιάζω), παρέχω προστασία, φυλάω από κάτι κακό.
συντηρώ	<διατηρώ ένα αντικείμενο (π.χ. τρόφιμα ή μηχανή) σε καλή κατάσταση.
αναστηλώνω	< ἀναστηλώνω στην (καθαρεύουσα) <μεσαιωνική ελληνική ἀναστηλώνω < ελληνιστική κοινή ἀναστηλόω, -ῶ < ἀνά + στηλόω (στήνω μνημείο) αποκαθιστώ ένα αξιόλογο κτίσμα (μνημείο) στην αρχική του μορφή.
εκπαιδεύω	< αρχαία ελληνική ἐκπαιδεύω, διδάσκω με συστηματικό τρόπο κάποιον με σκοπό αυτός να αποκτήσει γνώσεις.
αναπτύσσω	< αρχαία ελληνική ἀναπτύσσω, αυξάνω, μεγαλώνω, επεκτείνω.

ΕΝΟΤΗΤΑ 5 – Unità 5 **ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ – Sightseeing**

Caterina Carpinato, Tatiana Bovo, Ελένη Γαλάνη, Ευγενία Λιοσάτου

ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ

Οι πρωταγωνιστές μας συναντιούνται πάλι για να συζητήσουν για άλλα θέματα...

... Στη Βερόνα

Ένρικ Για μένα, μέχρι σήμερα, η Βερόνα ήταν η πόλη του Ρωμαίου και της Ιουλιέτας!

Μαρία Χοσέ Και για εμένα, καθηγητά... Ιστορία αγάπης, αυτοκτονίες, καβγάδες με τους γονείς, αλλά επίσης και Σαίξπηρ, αγγλική λογοτεχνία...

Πάολο Αντιθέτως, η Βερόνα δεν είναι μόνο η πόλη της αγάπης που έφερε σε αντιπαράθεση τις οικογένειες των Καπουλέτων και των Μοντέκων, ούτε η πόλη του μαζικού τουρισμού, της επίσκεψης στο μπαλκόνι της Ιουλιέτας και της αγοράς σουβενίρ.

Κάρλα Η Βερόνα είναι μια πόλη ζωντανή, με πέτρες και μνημεία που αποτελούν μέρος της καθημερινής ζωής της πόλης. Είναι επίσης και μια πόλη που χρειάζεται προστασία. Το ποτάμι της, το Adige, είναι ρομαντικό και γραφικό, αλλά επίσης αποτελεί και μια κληρονομιά που πρέπει να προστατευτεί από την μόλυνση.

Ελένη Αρχιτεκτονικά μνημεία, πέτρες, λέξεις, νερό, αέρας, περιβάλλον: Η Βερόνα μιλάει τέλεια τη γλώσσα του Archaeoschool. Λοπόν, ώρα για δουλειά!

Κώστας Δεν είχα ξαναδεί ένα τόσο όμορφο μέρος! Όμως, τώρα πεινάω....

Το ρωμαϊκό θέατρο δεν είναι το μοναδικό αρχαιολογικό μνημείο της Βερόνας. Αντιπροσωπευτική εικόνα της πόλης, η Αρένα είναι ένα απο τα καλύτερα διατηρημένα ρωμαϊκά αμφιθέατρα στον κόσμο. Το όνομά της προέρχεται απο τη λέξη «Harena» που σημαίνει άμμος που χρησιμεύει για να απορροφά το αίμα των μονομαχών στην κεντρική ζώνη της μάχης. Η ελλειπτική της μορφή βοηθά σε μια άψογη ακουστική απο όλα τα σημεία της Αρένας..... χωρίς την χρήση ακουστικών!

Η τραγική αγάπη δύο νέων απο τη Βερόνα, του Ρωμαίου και της Ιουλιέττας, στην οποία εναντιώθηκαν για πολιτικούς λόγους οι οικογένειες των Καπουλέτων και των Μοντέκων, ανήκει στη βασική κουλτούρα των Ευρωπαίων, χάρη στην τραγωδία «Ρωμαίος και Ιουλιέττα» του Σαίξπηρ (1564-1616), η οποία εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1597.

Η ρομαντική εικόνα της Βερόνας, αγκαλιασμένη από τις δύο όχθες του ποταμού Adige είναι το αποτέλεσμα υδρογεωλογικών μελετών αιώνων, που συνεισέφεραν στο να αποφευχθούν οι πολλές πλημμύρες. Το νερό του ποταμού χρησιμεύει στην παραγωγή υδροηλεκτρικής ενέργειας.

... Στη Ταραγόνα

Ένρικ Καλώς ήρθατε στην Ταραγόνα!

Μαρία Χοσέ Είμαστε πολύ χαρούμενοι που είστε εδώ.

Πάολο Είμαι πρώτη φορά στην Ισπανία.

Κάρλα Εγώ έρχομαι πρώτη φορά στην Καταλονία.

Ελένη Κι εμείς είμαστε πολύ χαρούμενοι που είμαστε εδώ.

Κώστας Αυτό είναι το πρώτο μου ταξίδι στο εξωτερικό.

Ένρικ Ωραία, λοιπόν, θα δούμε την πόλη...!

Το ρωμαϊκό αμφιθέατρο

Στην αρχή του δεύτερου αιώνα, ένας από τους επικεφαλής ιερείς της επαρχίας, αρμόδιος για την επίσημη αυτοκρατορική λατρεία, κατασκεύασε το τρίτο μεγάλο οικοδόμημα της πόλης, στο οποίο λάμβαναν χώρα θεάματα για τους πολίτες. Στο χώρο αυτό, οι θεατές είχαν τη δυνατότητα αλλά και την ευχαρίστηση να παρακολουθούν μάχες μεταξύ μονομάχων ή ζώων ή των τελευταίων δύο μεταξύ τους. Τέτοιου είδους οικοδομήματα χαρακτηρίζαν τις πιο σημαντικές ρωμαϊκές πόλεις.

Νεκρόπολη και Μουσείο Παλαιοχριστιανικής εποχής

Ανάμεσα στο 1926 και στο 1933, ανακαλύφθηκε μια παλαιοχριστιανική νεκρόπολη με πάνω από 2.000 ταφές, στην περιοχή της οποίας κατασκευάστηκε αργότερα ένα μουσείο. Η νεκρόπολη αναπτύχθηκε σε μεγάλο βαθμό κατά την περίοδο της παλαιοχριστιανικής εποχής, μεταξύ 3^{ου} και του 6^{ου} αιώνα. Οι ταφές ποικίλουν μεταξύ τους αρκετά, μπορεί να δει κανείς από την πιο απλή σε αγγεία ή σε λάκκους που καλύπτονται με κεραμίδια, μέχρι σκαλιστούς σαρκοφάγους, μασσωλεία και κρύπτες διακοσμημένες με ψηφιδωτά.

Η γιορτή της Αγίας Θέκλας

Η κύρια και πιο σημαντική γιορτή είναι αυτή της πολιούχου της πόλης, της Αγίας Θέκλας, η οποία γιορτάζεται στις 23 Σεπτεμβρίου. Οι διήμεροι εορτασμοί είναι ένα πανδαιμόνιο μουσικής, χρώματος και διασκέδασης. Στους εορτασμούς συμμετέχουν όλα τα παραδοσιακά και φολκλόρ στοιχεία της λαϊκής παράδοσης, όπως γκρουπ παραδοσιακών χορών, ομάδες ακροβατών που σχηματίζουν ανθρώπινα κάστρα, καλλιτέχνες του δρόμου που κάνουν επιδείξεις πυροτεχνημάτων.

... Στη Καλαμάτα

Ένρικ Τι ωραία πόλη η Καλαμάτα! Χαιρόμαστε ιδιαίτερα που είμαστε εδώ.

Μαρία Χοσέ Ναι, όλοι μας. Τι θα δούμε σήμερα;

Ελένη Θα πάμε στην αρχαία Μεσσήνη και μετά στο Αρχαιολογικό Μουσείο.

Κώστας Και αύριο θέλετε να πάμε στο κάστρο της πόλης;

Πάολο Βεβαίως! Πολύ ενδιαφέρον.

Κάρλα Και φυσικά θέλουμε να δούμε το περίφημο Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.

Ελένη Θα γίνει και αυτό. Και θα σας μιλήσουμε για μερικά προγράμματα του κέντρου σχετικά με την πόλη της Καλαμάτας, τον Ταύγετο, την ελιά και το λάδι...

Κώστας ...και για το περιβάλλον, την ανακύκλωση, την ενέργεια, το νερό...

Το Διεθνές Φεστιβάλ Χορού

Η Καλαμάτα είναι γνωστή και για τον παραδοσιακό συρτό χορό της, ο οποίος ονομάζεται καλαματιανός. Πρόκειται για έναν κύκλιο χορό, ο οποίος έχει καταβολές από την αρχαία Ελλάδα. Εδώ και είκοσι χρόνια έχει καθιερωθεί το Διεθνές Φεστιβάλ Χορού Καλαμάτας, κορυφαία δραστηριότητα του Διεθνούς Κέντρου Χορού της πόλης, κάτι που δείχνει την καταλυτική επιρροή του καλαματιανού στον σύγχρονο χορό.

Η ελιά και η ιστορία της

- Η ελιά ήδη στον ομηρικό κόσμο αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο των τοπίων.
- Από τον 6^ο αιώνα αρχίζει η συστηματική καλλιέργεια της ελιάς στην Αττική και το λάδι αποτελεί βασικό είδος διατροφής.
- Η ελιά είναι σύμβολο γιορτής και ειρήνης από τα άρχαια χρόνια.

Τα μεταξωτά Καλαματιανά μαντήλια

Το μετάξι αποτελεί σημαντικό στοιχείο της νεότερης ιστορίας της Καλαμάτας, καθώς ήταν βασικό εξαγωγικό προϊόν καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα μέχρι τις αρχές του Α Παγκοσμίου Πολέμου. Η μεταξοϋφαντική τέχνη άνθισε και καρποφόρησε στη μονή Καλογραιών Καλαμάτας, αφιερωμένη στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη. Ονομαστά σε όλη την Ελλάδα είναι τα μεταξωτά Καλαματιανά μαντήλια:

*Σαν πας στην Καλαμάτα
και' ρθείς με το καλό,
φέρε μ'ένα μαντήλι
να δέσω στο λαιμό.*

Dialogo fra le lingue e le culture 2 **Luigi Pirandello (1867-1936)** **Το μαύρο κατσικάκι – Il capretto nero**

Απόδοση Ευγενία Λιοσάτου

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο κ. Charles Trockley έχει δίκιο. Είμαι πράγματι πρόθυμος να παραδεχτώ ότι ο κ. Charles Trockley δεν μπορεί ποτέ να έχει άδικο, γιατί το δίκιο και αυτός είναι ένα και το αυτό. Κάθε κίνηση, κάθε βλέμμα, κάθε λέξη του κ. Charles Trockley είναι τόσο άκαμπτα και ακριβή, τόσο καλά σταθμισμένα και ασφαλή που ο καθένας, βέβαια, πρέπει να αναγνωρίσει ότι δεν είναι δυνατόν ο κ. Charles Trockley, σε κάθε περίπτωση, για κάθε ερώτημα που του τίθεται, ή ατύχημα που του συμβαίνει, να έχει άδικο.

Εγώ και εκείνος, για να φέρω ένα παράδειγμα, γεννηθήκαμε την ίδια χρονιά, τον ίδιο μήνα και σχεδόν την ίδια ημέρα, αυτός, στην Αγγλία, εγώ στη Σικελία. Σήμερα, δεκαπέντε Ιουνίου, κλείνει τα σαράντα οκτώ, σαράντα οκτώ θα γίνω εγώ στις είκοσι οκτώ. Καλώς; πόσω χρονών θα είμαστε, αυτός στις δεκαπέντε, και εγώ στις είκοσι οκτώ του Ιουνίου του επόμενου έτους; Ο κ. Trockley δεν χάνεται, δε διστάζει για ένα λεπτό, με μεγάλη αποφασιστικότητα υποστηρίζει ότι στις δεκαπέντε και στις είκοσι οκτώ του Ιουνίου του επόμενου έτους ο ίδιος και εγώ θα είμαστε ενός χρόνου παραπάνω, δηλαδή σαράντα εννέα.

Είναι δυνατόν να δώσει κανείς άδικο στον κ. Charles;

Ο χρόνος δεν περνάει εξίσου για όλους. Εγώ θα μπορούσα να υποστώ από μία μόνο ημέρα, από μία μόνο ώρα, μεγαλύτερη ζημιά απ' ότι αυτός από δέκα χρόνια υπό την αυστηρή πειθαρχία της ευημερίας του. Θα μπορούσα να ζήσω, για την αξιοθρήνητη διαταραχή του πνεύματός μου, κατά τη διάρκεια αυτού του έτους, περισσότερο από μια ολόκληρη ζωή. Το σώμα μου, πιο αδύναμο και πολύ λιγότερο περιποιημένο από το δικό του, έχει τόσο φθαρεί αυτά τα σαράντα χρόνια όσο σίγουρα δεν θα φθαρεί σε εβδομήντα εκείνο του κ. Trockley. Είναι αλήθεια ότι, παρά τα λευκά ασημί μαλλιά, δεν έχει ακόμη στο πρόσωπο βρασμένης караβίδας την παραμικρή ρυτίδα, και μπορεί ακόμα να ξιφομαχεί κάθε πρωί με νεανική ευκινησία. Λοιπόν, τι πειράζει; Όλες αυτές οι σκέψεις, ιδεατές και πραγματικές, είναι για τον κ. Charles Trockley αδρανείς και μακριά από τη λογική. Η λογική λέει στον κ. Charles Trockley ότι αυτός και εγώ, εν τέλει, στις δεκαπέντε

και στις είκοσι οκτώ, του Ιουνίου του επόμενου έτους θα είμαστε μεγαλύτεροι ενός έτους ακόμα, δηλαδή σαράντα εννέα.

Τούτου λεχθέντος, μπορείτε να ακούσετε τι συνέβη πρόσφατα στον κ Charles Trockley και προσπαθήστε, αν μπορείτε, να τον κατηγορήσετε.

Τον περασμένο Απρίλιο, ακολουθώντας το συνηθισμένο δρομολόγιο, σχεδιασμένο από το Baedeker για ένα ταξίδι στην Ιταλία, η δεσποινίς Ethel Holloway, νεότατη και ζωηρότατη κόρη του κ. W.H. Holloway, πλουσιότατου και ισχυρότατου ευγενή της Αγγλίας, βρέθηκε στη Σικελία, στο Girgenti, για να επισκεφθεί τα θαυμάσια απομεινάρια της αρχαίας δωρικής πόλης. Δελεασμένη από την μαγευτική ακτή αυθισμένη ολόκληρη εκείνο το μήνα με λευκό λουλούδι αμυγδαλιάς στη ζεστή πνοή της αφρικανικής θάλασσας σκέφτηκε να μείνει περισσότερο από μία ημέρα στο ξενοδοχείο *Hôtel des Temples* που υψώνεται έξω από τη σημερινή απότομη και άθλια μικρή πόλη, στην εξοχή, στον πιο τερπνό τόπο.

Για είκοσι δύο χρόνια, ο κ. Charles Trockley είναι υποπρόξενος της Αγγλίας στο Girgenti, και για είκοσι δύο χρόνια, κάθε μέρα, την ώρα του ηλιοβασιλέματος, πηγαίνει πεζός, με το ελαστικό και μετρημένο βήμα του, από την πόλη ψηλά στο λόφο στα ερείπια των Ναών του Ακράγαντα, εναέριοι και μεγαλοπρεπείς στο απόκρημνο χείλος που ανακόπτει την πλαγιά του λόφου δίπλα, του λόφου Ακρέα, στον οποίο υψώθηκε μια φορά, μαρμάρινη η αρχαία πόλη που εκθειάζεται από τον Πίνδαρο ως η ομορφότερη πόλη θνητών.

Έλεγαν οι αρχαίοι ότι οι κάτοικοι του Ακράγαντα έτρωγαν κάθε μέρα σαν να επρόκειτο να πεθάνουν την επόμενη μέρα, και κατασκεύαζαν τις οικίες τους, σαν να μην επρόκειτο να πεθάνουν ποτέ. Λίγο τώρα τρώνε, γιατί είναι μεγάλη η δυστυχία στην πόλη και στην ύπαιθρο, και από τις οικίες της αρχαίας πόλης, μετά από τόσους πολέμους και επτά πυρκαγιές και άλλες τόσες λεηλασίες, δε μένει κανένα ίχνος. Υψώνεται στη θέση τους ένα δάσος από αμυγδαλιές και ελιές σαρακηνές, καλούμενο ως εκ τούτου, το Δάσος της Civita. Και οι ελιές περισσεύουν θεωρητικά μέχρι και τις στήλες των μεγαλοπρεπών Ναών και φαίνεται να εύχονται ειρήνη για εκείνους τους λοφίσκους που έχουν εγκαταλειφθεί. Κάτω από το χείλος ρέει, όταν μπορεί, ο ποταμός Ακράγαντας, που ο Πίνδαρος δόξασε ως πλούσιο σε κοπάδια. Μερικά κοπάδια αιγών, διασχίζουν ωστόσο την πετρώδη κοίτη του ποταμού: ανεβαίνουν το βραχώδες χείλος και ξαπλώνουν και μηρυκάζουν το άγουο βοσκοτόπι στη σκιά του αρχαίου ναού της Ομόνοιας, ακόμα άθικτο. Ο γιδοβοσκός, κτηνώδης και νυσταγμένος σαν Άραβας, ξαπλώνει και αυτός στα απόκρημνα σκαλιά του πρόναου και βγάζει κάποιον παραπονιάρικο ήχο από τη φλογέρα του.

Στον κ. Charles Trockley αυτή η εισβολή των αιγών στο ναό πάντα φαινόταν μια φρικτή βεβήλωση, και αμέτρητες φορές έκανε επίσημη καταγγελία στους φύλακες των μνημείων, χωρίς να πάρει καμία άλλη απάντηση παρά ένα χαμόγελο φιλοσοφικής επιείκειας και μια ανύψωση των ώμων. Με αληθινό ρίγος αγανάκτησης ο κ. Charles Trockley για

τέτοιου είδους χαμόγελα και ανυψώσεις ώμων παραπονέθηκε σε μένα που καμιά φορά τον συνοδεύω στην καθημερινή του βόλτα. Συμβαίνει συχνά, ή στο Ναό της Ομόνοιας, ή σε εκείνο της Λακίνιας Ήρας πιο ψηλά, ή σε έναν άλλο κοινώς καλούμενο των Γιγάντων, ο κ. Trockley να συναντά την παρέα των συμπατριωτών του, που έρχονται να επισκεφτούν τα ερείπια. Και σε όλους αυτός επισημαίνει, με την ίδια αγανάκτηση που ο χρόνος και η συνήθεια δεν έχουν ακόμη καθόλου κατευνάσει ή εξασθενήσει, τη βεβήλωση αυτών των αιγών που ξαπλώνουν και μηρυκάζουν στη σκιά των κίωνων. Αλλά δεν είναι όλοι οι επισκέπτες Άγγλοι, για να πω την αλήθεια, που μοιράζονται την αγανάκτηση του κ. Trockley. Σε πολλούς μάλιστα δε δείχνει έλλειψη ποιήσης η ανάπαυση αυτών των αιγών στους Ναούς, που έχουν παραμείνει τώρα πια ερημικοί στη μέση της μεγάλης και ξεχασμένης εγκατάλειψης της υπαίθρου. Περισσότεροι από ένας, προς μεγάλο σκάνδαλο του κ. Trockley, από αυτό το θέαμα φαίνονται πράγματι ευτυχείς και θαυμασμένοι.

Περισσότερο απ' όλους ευτυχής και θαυμασμένη φάνηκε τον περασμένο Απρίλιο, η νεαρή και ζωηρή δεσποινίς Ethel Holloway. Πράγματι, ενώ ο εξοργισμένος υποπρόξενος επρόκειτο να της δώσει κάποιες πολύτιμες αρχαιολογικές πληροφορίες, εκ των οποίων ούτε ο Baedeker ούτε άλλος ξεναγός εκμεταλλεύτηκαν, η δεσποινίς Ethel Holloway διέπραξε την αγένεια να γυρίσει την πλάτη της ξαφνικά για να τρέξει πίσω από ένα χαριτωμένο μαύρο κατσικάκι, γεννημένο εδώ και λίγες ημέρες, που μεταξύ των αιγών που βρίσκονταν χοροπηδούσε εδώ και εκεί, σαν να χόρευαν γύρω του στον αέρα πολλές σκνίπες φωτός, και στη συνέχεια από εκείνα τα τολμηρά και απρεπή του άλματα φαινόταν σαν να έμενε το ίδιο έκπληκτο, γιατί ακόμα κάθε ελαφρύς θόρυβος, κάθε ανάσα, κάθε μικρή σκιά, στην αβέβαιη μέχρι τώρα για αυτό παράσταση της ζωής, για το ίδιο, το έκαναν να τρέμει και να φοβάται όλο δειλία.

Εκείνη την ημέρα, εγώ ήμουν με τον κ. Trockley, και αν πολύ με ικανοποίησε η χαρά εκείνης της μικρής δεσποινίδος, έτσι αμέσως ξετρελαμένη με το μαύρο κατσικάκι, που να θέλει με οποιοδήποτε κόστος να το αγοράσει, πολύ επίσης, με στενοχώρησε το πόσο έλαχε στον δύστυχο κ. Charles Trockley να υποφέρει.

– Να αγοράσετε το κατσικάκι;

– Ναι, ναι! Να το αγοράσω αμέσως! αμέσως!

Και έτρεμε ολόκληρη κι αυτή, η μικρή δεσποινίς, όπως αυτό το αγαπητό μαύρο πλασματάκι, ίσως χωρίς να υποθέτει ότι δεν θα μπορούσε να είχε κάνει μεγαλύτερο πείσμα στον κ. Trockley, που μισεί έντονα αυτά τα θηρία εδώ και πολύ καιρό.

Μάταια ο κ. Trockley προσπάθησε να τη συμβουλέψει, και να την κάνει να αναλογιστεί όλες τις δυσκολίες που θα προέρχονταν από αυτή την αγορά: έπρεπε τελικά να υποχωρήσει και, από σεβασμό προς τον πατέρα της, να πλησιάσει τον άγριο αιγοβοσκό για να πραγματοποιηθεί την αγορά του μαύρου μικρού κατσικιού.

Η δεσποινίς Ethel Holloway, αφού έβγαλε τα χρήματα για την αγορά, είπε στον κ. Trockley ότι θα ανέτεθε το κατσικάκι της στον διευθυντή του *Hôtel des Temples*, και στη συνέχεια, μόλις επέστρεψε στο Λονδίνο, θα τηλεγραφούσε ούτως ώστε το αγαπητό πλασματάκι, με όλα τα έξοδα πληρωμένα, να της παραδοθεί το συντομότερο δυνατόν, και επέστρεψε με άμαξα στο ξενοδοχείο, με το κατσικάκι που βέλαζε ευκίνητο στην αγκαλιά της.

Είδα, προς τον ήλιο που έδουε σε μια υπέροχη χάραξη από φανταστικά σύννεφα, όλα έντονα στη θάλασσα που έλαμπε κάτω σαν ένας τεράστιος χρυσός καθρέφτης, είδα στην μαύρη άμαξα εκείνη τη ξαυθιά νεαρή κοπέλα αδύναμη και ένθερμη να απομακρύνεται έμφυτη σε μια αστραφτερή από φως νεφέλη, σχεδόν μου φάνηκε σαν όνειρο. Τότε κατάλαβα ότι, αφού ήταν σε θέση, ακόμη κι αν ήταν τόσο μακριά από την πατρίδα της, από τις πτυχές και τις αγάπες της συνηθισμένης ζωής της, να συλλάβει αμέσως μια επιθυμία τόσο έντονη, μια τόσο έντονη στοργή για ένα μικρό μαύρο κατσικάκι, αυτή δεν έπρεπε να είχε ούτε ένα ίχνος εκείνης της σταθερής λογικής, που με τόση σοβαρότητα επιβλέπει τις πράξεις, τις σκέψεις, τα βήματα και τα λόγια του κ. Charles Trockley.

Και τι λοιπόν είχε στη θέση της λογικής η μικρή δεσποινίς Ethel Holloway; Τίποτα άλλο παρά ανοησία, υποστηρίζει ο κ. Charles Trockley με μία οργή δύσκολα συγκρατημένη, που σχεδόν προκαλεί λύπηση, σε έναν άνθρωπο σαν κι αυτόν, πάντα τόσο μετρημένο.

Ο λόγος της οργής είναι τα γεγονότα που ακολούθησαν την αγορά αυτού του μαύρου μικρού κατσικιού.

Η δεσποινίς Ethel Holloway έφυγε την επόμενη μέρα από το Girgenti. Από τη Σικελία έπρεπε να πάει στην Ελλάδα, από την Ελλάδα, στην Αίγυπτο, από την Αίγυπτο στις Ινδίες.

Είναι θαύμα που, φτάνοντας με ασφάλεια στο Λονδίνο στα τέλη Νοεμβρίου, μετά από περίπου οκτώ μήνες και μετά από πολλές περιπέτειες που βεβαίως θα της συνέβησαν σε ένα τέτοιο μεγάλο ταξίδι, θυμόταν ακόμα το μαύρο κατσικάκι που αγόρασε μια μέρα μακριά από τα ερείπια των Ναών του Ακράγαντα στη Σικελία.

Μόλις έφτασε, όπως είχαν συμφωνήσει, έγραψε στον κ Charles Trockley για να το πάρει πίσω.

Το ξενοδοχείο *Hôtel des Temples* κλείνει κάθε χρόνο στα μέσα Ιουνίου για να ανοίξει εκ νέου στις αρχές Νοεμβρίου. Ο διευθυντής, στον οποίο η δεσποινίς Ethel Holloway είχε αναθέσει το κατσικάκι, στα μέσα Ιουνίου, φεύγοντας, το είχε με τη σειρά του αναθέσει στον φύλακα του ξενοδοχείου, αλλά χωρίς καμία σύσταση, δείχνοντας μάλιστα κουρασμένος περισσότερο από τη μικρή ενόχληση που του είχε προκαλέσει, και εξακολουθούσε να του προκαλεί αυτό το πλασματάκι. Ο φύλακας περίμενε μέρα με τη μέρα τον κ. υποπρόξενο Trockley, όπως ο διευθυντής του είχε πει, να έρθει να πάρει το κατσικάκι για να το στείλει στην Αγγλία, στη συνέχεια, μη βλέποντας κανένα να εμφανίζεται, σκέφτηκε καλά, για να απαλλαχθεί

από αυτό, να το δώσει πίσω στον ίδιο τον αιγοβοσκό που το είχε πωλήσει στη δεσποινίδα, τάζοντάς του το σαν δώρο, αν αυτή, όπως φαινόταν, δεν φρόντιζε πια να το πάρει πίσω, ή μια αμοιβή για τη φύλαξη και τη βόσκηση, σε περίπτωση που ο υποπρόξενος ερχόταν να το ζητήσει.

Όταν, μετά από περίπου οκτώ μήνες, έφτασε από το Λονδίνο μια επιστολή της δεσποινίδας Ethel Holloway, τόσο ο διευθυντής του *Hôtel des Temples*, όσο και ο φύλακας, όπως και ο αιγοβοσκός βρέθηκαν σε μεγάλη σύγχυση, ο πρώτος επειδή είχε αναθέσει το κατοικάκι στον φύλακα, ο φύλακας επειδή το είχε αναθέσει στον αιγοβοσκό, και αυτός με τη σειρά του επειδή το είχε παραδώσει σε έναν άλλο αιγοβοσκό με τις ίδιες υποσχέσεις που είχαν δοθεί από τον φύλακα. Για αυτόν τον δεύτερο αιγοβοσκό δεν υπήρχαν πια πληροφορίες. Η αναζήτηση κράτησε περισσότερο από ένα μήνα. Στο τέλος, μια ωραία μέρα, ο κ. Charles Trockley είδε να εμφανίζεται στην έδρα του υποπρόξενου στο Girgenti ένα φρικτό θηρίο με κέρατα, δυσώδες, με το κοκκινωπό ξεθωριασμένο δέρμα γδαρμένο και επικαλυμένο με κοπριά και λάσπη, το οποίο, με βαθύ βραχνό, και τρεμουλιαστό βέλασμα, με σκιφτό το κεφάλι, απειλητικά, φαινόταν να ρωτά τι ήθελε από αυτόν, αναγκαστικά περιορισμένο σε αυτή την κατάσταση, σε έναν τόπο τόσο αλλόκοτο από τις δικές του συνήθειες.

Λοιπόν, ο κ. Charles Trockley, όπως συνήθως, δεν πανικοβλήθηκε καθόλου με μια τέτοια εμφάνιση, δεν δίστασε μια στιγμή: υπολόγισε τον χρόνο που είχε περάσει, από τις αρχές Απριλίου έως τα τέλη Δεκεμβρίου, και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, λογικά, το τότε χαριτωμένο μαύρο κατοικάκι μπορούσε κάλλιστα να είναι αυτό το ακάθατο τωρινό θηρίο. Και χωρίς κανένα δισταγμό απάντησε στη δεσποινίδα, ότι αμέσως θα της το έστειλε από το Λιμάνι Empedocle με το πρώτο αγγλικό εμπορικό πλοίο που θα επέστρεφε στην Αγγλία. Κρέμασε από το λαιμό εκείνου το φρικτού θηρίου μια κάρτα με τη διεύθυνση της δεσποινίδας Ethel Holloway και διέταξε να μεταφερθεί στο λιμάνι. Εδώ, ο ίδιος, θέτοντας σε κίνδυνο την αξιοπρέπειά του, τράβηξε πίσω του με ένα σχοινί το θηρίο στην αποβάθρα του μώλου, ακολουθούμενος από ένα πλήθος από παλιόπαιδα, το επιβίβασε στο πλοίο που ετοιμαζόταν να φύγει, και επέστρεψε στο Girgenti, σίγουρος ότι είχε εκπληρώσει σχολαστικά την υποχρέωση που είχε αναλάβει, όχι τόσο για τη θλιβερή επιπολαιότητα της δεσποινίδας Ethel Holloway, όσο για τον οφειλόμενο σεβασμό προς τον πατέρα της.

Χθες, ο κ Charles Trockley ήρθε να με επισκεφθεί στο σπίτι σε ια τέτοια ψυχική και σωματική κατάσταση, που αμέσως, με μεγάλη θλίψη, εγώ κίνησα να τον στηρίξω, να τον κάνω να καθίσει, να του φέρω ένα ποτήρι νερό.

– Για όνομα του Θεού, κ. Trockley, τι σας συνέβει;

Χωρίς να είναι ακόμη σε θέση να μιλήσει, ο κ. Trockley βγάζει από την τσέπη του μια επιστολή και μου τη φέρνει.

Ήταν του κυρίου H. W. Holloway, ευγενή της Αγγλίας, και περιείχε μια σειρά από βαριές αναίτιες προς τον κ. Trockley για την προσβολή που αυτός είχε τολμήσει να κάνει στην κορούλα του τη δεσποινίδα Ethel,

στέλνοντάς της εκείνο το ακάθαρτο και τρομακτικό θηρίο.

Αυτό, ως ευχαριστία για όλες τις ενοχλήσεις, που ο καημένος ο κύριος Trockley πήρε.

Αλλά, ως εκ τούτου τι περίμενε εκείνη η ανόητη δεσποινίς Ethel Holloway; Περίμενε ότι, μετά από περίπου έντεκα μήνες από την αγορά, θα της έφτανε στο Λονδίνο εκείνο το ίδιο μαύρο κατσικάκι που αναπηδούσε μικρό και καθαρό, τρεμάμενο ολόκληρο από δειλία ανάμεσα στους κίονες του αρχαίου ελληνικού ναού στη Σικελία; Είναι δυνατόν; Ο κ. Charles Trockley δεν μπορεί να ησυχάσει.

Βλέποντάς τον μπροστά μου σε αυτή την κατάσταση, προσπάθησα να του παρηγορήσω όσο μπορούσα, αναγνωρίζοντας ότι πραγματικά εκείνη η δεσποινίς Ethel Holloway πρέπει να είναι ένα πλάσμα, όχι μόνο ιδιότροπη, αλλά πέρα από τις λέξεις παράλογη.

– Ηλίθια! ηλίθια! ηλίθια!

– Ας πούμε καλύτερα παράλογη, αγαπητέ κύριε Trockley, φίλε μου. Αλλά βλέπετε, – (πήρα το θάρρος να προσθέσω δειλιά) – αυτή, έφυγε τον περασμένο Απρίλιο με την ευχάριστη εικόνα του μαύρου μικρού κατσικιού στα μάτια και την ψυχή, δεν μπορούσε, ας είμαστε δίκαιοι, να αντιμετωπίσει καλύτερα την κατάσταση (έτσι παράλογη όπως είναι προφανώς) με τη λογική, μπροστά στην οποία εσείς, κύριε Trockley, την θέσατε ξαφνικά με αυτή την τερατώδη κασίκα που της στείλατε.

– Αλλά όμως; – με ρώτησε, σηκώνοντας όρθιος και κοιτάζοντάς με με εχθρικά μάτια, ο κύριος Trockley. – Τι έπρεπε να είχα κάνει, λοιπόν, κατά τη γνώμη σας;

– Δεν θα ήθελα, κύριε Trockley, – βιάστηκα να απαντήσω αμήχανος – δεν θα ήθελα να σας φανώ κι εγώ παράλογος όπως η μικρή δεσποινίς από τη μακρινή σας χώρα, αλλά στη θέση σας, κύριε Trockley, ξέρετε τι θα είχα κάνει εγώ; Ή θα είχα απαντήσει στη δεσποινίδα Ethel Holloway ότι το χαριτωμένο μαύρο κατσικάκι είχε πεθάνει από την επιθυμία των φιλιών και των χαδιών της, ή θα είχα αγοράσει ένα άλλο μαύρο κατσικάκι, μικρό μικρό, και καθαρό, παρόμοιο με εκείνο που αγόρασε τον περασμένο Απρίλιο και θα της το είχα στείλει, σίγουρος ότι η δεσποινίς Ethel Holloway δεν θα είχε καθόλου σκεφτεί ότι το κατσικάκι της δεν θα μπορούσε να διατηρείται για έντεκα μήνες καθώς είναι. Μετά με αυτό, όπως βλέπετε, αναγνωρίζω ότι η δεσποινίς Ethel Holloway είναι το πιο παράλογο πλάσμα αυτού του κόσμου και ότι το δίκιο είναι ολοκληρωτικά με το μέρος σας, όπως πάντα, αγαπητέ κύριε Trockley, φίλε μου.

(απόδοση Ε. Λιοσάτου)

Il capretto nero¹

Senza dubbio il signor Charles Trockley ha ragione. Sono anzi disposto ad ammettere che il signor Charles Trockley non può aver torto mai, perché la ragione e lui sono una cosa sola. Ogni mossa, ogni sguardo, ogni parola del signor Charles Trockley sono così rigidi e precisi, così ponderati e sicuri, che chiunque, senz'altro, deve riconoscere che non è possibile che il signor Charles Trockley, in qual si voglia caso, per ogni questione che gli sia posta, o incidente che gli occorra, stia dalla parte del torto.

Io e lui, per portare un esempio, siamo nati lo stesso anno, lo stesso mese e quasi lo stesso giorno; lui, in Inghilterra, io in Sicilia. Oggi, quindici di giugno, egli compie quarantotto anni; quarantotto ne compirò io il giorno ventotto. Bene: quant'anni avremo, lui il quindici, e io il ventotto di giugno dell'anno venturo? Il signor Trockley non si perde; non esita un minuto; con sicura fermezza sostiene che il quindici e il ventotto di giugno dell'anno venturo lui e io avremo un anno di più, vale a dire quarantanove.

È possibile dar torto al signor Charles Trockley?

Il tempo non passa ugualmente per tutti. Io potrei avere da un sol giorno, da un'ora sola più danno, che non lui da dieci anni passati nella rigorosa disciplina del suo benessere; potrei vivere, per il deplorabile disordine del mio spirito, durante quest'anno, più d'una intera vita. Il mio corpo, più debole e assai meno curato del suo, si è poi, in questi quarantotto anni, logorato quanto certamente non si logorerà in settanta quello del signor Trockley. Tanto vero ch'egli, pur coi capelli tutti bianchi d'argento, non ha ancora nel volto di gambero cotto la minima ruga, e può ancora tirare di scherma ogni mattina con giovanile agilità.

Ebbene, che importa? Tutte queste considerazioni, ideali e di fatto, sono per il signor Charles Trockley oziose e lontanissime dalla ragione. La ragione dice al signor Charles Trockley che io e lui, a conti fatti, il quindici e il ventotto di giugno dell'anno venturo avremo un anno di più, vale a dire quarantanove.

Premesso questo, udite che cosa è accaduto di recente al signor Charles Trockley e provatevi, se vi riesce, a dargli torto.

Lo scorso aprile, seguendo il solito itinerario tracciato dal Baedeker per un viaggio in Italia, Miss Ethel Holloway, giovanissima e vivacissima figlia di Sir W. H. Holloway, ricchissimo e autorevolissimo Pari d'Inghilterra, capitò in Sicilia, a Girgenti, per visitarvi i maravigliosi avanzi dell'antica città dorica. Allettata dall'incantevole spiaggia tutta in quel mese fiorita del bianco fiore dei mandorli al caldo soffio del mare africano pensò di fermarsi più d'un giorno nel grande *Hôtel des Temples* che sorge fuori dell'erta e

¹ Luigi Pirandello (1925), «Il capretto nero», in *Novelle per un anno 9, Donna Mimma*. Prima pubblicazione: *Corriere della Sera*, 31 dicembre 1913, seconda pubblicazione in *Un cavallo nella luna*, Treves, Milano 1918.

misera cittaduzza d'oggi, nell'aperta, campagna, in luogo amenissimo.

Da ventidue anni il signor Charles Trockley è vice-consule d'Inghilterra a Girgenti, e da ventidue anni, ogni giorno, sul tramonto, si reca a piedi, col suo passo elastico e misurato, dalla città alta sul colle alle rovine dei Tempii akragantini, aerei e maestosi su l'aspro ciglione che arresta il declivio della collina accanto, la collina akrea, su cui sorse un tempo, fastosa di marmi, l'antica città da Pindaro esaltata come bellissima tra le città mortali.

Dicevano gli antichi che gli Akragantini mangiavano ogni giorno come se dovessero morire il giorno dopo, e costruivano le loro case come se non dovessero morir mai. Poco ora mangiano, perché grande è la miseria nella città e nelle campagne, e delle case della città antica, dopo tante guerre e sette incendi e altrettanti saccheggi, non resta più traccia. Sorge al posto di esse un bosco di mandorli e d'olivi saraceni, detto perciò il *Bosco della Civita*. E i chiomati olivi cinerulei s'avanzano in teoria fin sotto alle colonne dei Tempii maestosi e par che preghino pace per quei clivi abbandonati. Sotto il ciglione scorre, quando può, il fiume Akragas che Pindaro glorificò come ricco di greggi. Qualche greggiola di capre, attraversa tuttavia il letto sassoso del fiume: s'inerpica sul ciglione roccioso e viene a stendersi e a rugumare il magro pascolo all'ombra solenne dell'antico tempio della Concordia, integro ancora. Il caprajo, bestiale e sonnolento come un arabo, si sdraja anche lui sui gradini del pronao dirupati e trae qualche suono lamentoso dal suo zufolo di canna.

Al signor Charles Trockley questa intrusione delle capre nel tempio è sembrata sempre un'orribile profanazione; e innumerevoli volte ne ha fatto formale denuncia ai custodi dei monumenti, senza ottener mai altra risposta che un sorriso di filosofica indulgenza e un'alzata di spalle. Con veri fremiti d'indignazione il signor Charles Trockley di questi sorrisi e di queste alzate di spalle s'è lagnato con me che qualche volta lo accompagno in quella sua quotidiana passeggiata. Avviene spesso che, o nel tempio della Concordia, o in quello più su di Hera Lacinia, o nell'altro detto volgarmente dei Giganti, il signor Trockley s'imbatta in comitive di suoi compatriotti, venute a visitare le rovine. E a tutti egli fa notare, con quell'indignazione che il tempo e l'abitudine non hanno ancora per nulla placato o affievolito, la profanazione di quelle capre sdrajate e rugumanti all'ombra delle colonne. Ma non tutti gl'inglesi visitatori, per dir la verità, condividono l'indignazione del signor Trockley. A molti anzi sembra non privo d'una certa poesia il riposo di quelle capre nei Tempii, rimasti come sono ormai solitari in mezzo al grande e smemorato abbandono della campagna. Più d'uno, con molto scandalo del signor Trockley, di quella vista si mostra anzi lietissimo e ammirato.

Più di tutti lieta e ammirata se ne mostrò, lo scorso aprile, la giovanissima e vivacissima Miss Ethel Holloway. Anzi, mentre l'indignato vice-consule stava a darle alcune preziose notizie archeologiche, di cui né il Baedeker né altra guida hanno ancor fatto tesoro, Miss Ethel Holloway commise l'indelicatezza di voltargli le spalle improvvisamente per correr dietro a

un grazioso capretto nero, nato da pochi giorni, che tra le capre sdraiate springava qua e là come se per aria attorno gli danzassero tanti moscerini di luce, e poi di quei suoi salti arditi e scomposti pareva restasse lui stesso sbigottito, ché ancora ogni lieve rumore, ogni alito d'aria, ogni piccola ombra, nello spettacolo per lui tuttora incerto della vita, lo facevano rabbrivire e fremere tutto di timidità.

Quel giorno, io ero col signor Trockley, e se molto mi compiacqui della gioia di quella piccola Miss, così di subito innamorata del capretto nero, da volerlo a ogni costo comperare; molto anche mi dolsi di quanto toccò a soffrire al povero signor Charles Trockley.

– Comperare il capretto?

– Sì, sì! comperare subito! subito!

E fremeva tutta anche lei, la piccola Miss, come quella cara bestiolina nera; forse non supponendo neppur lontanamente che non avrebbe potuto fare un dispetto maggiore al signor Trockley, che quelle bestie odia da tanto tempo ferocemente.

Invano il signor Trockley si provò a sconsigliarla, a farle considerare tutti gl'impicci che le sarebbero venuti da quella compera: dovette cedere alla fine e, per rispetto al padre di lei, accostarsi al selvaggio caprajo per trattar l'acquisto del capretto nero.

Miss Ethel Holloway, sborsato il denaro della compera, disse al signor Trockley che avrebbe affidato il suo capretto al direttore dell'*Hôtel des Temples*, e che poi, appena ritornata a Londra, avrebbe telegrafato perché la cara bestiolina, pagate tutte le spese, le fosse al più presto recapitata; e se ne tornò in carrozza all'albergo, col capretto belante e guizzante tra le braccia.

Vidi, incontro al sole che tramontava fra un mirabile frastaglio di nuvole fantastiche, tutte accese sul mare che ne splendeva sotto come uno smisurato specchio d'oro, vidi nella carrozza nera quella bionda giovinetta gracile e fervida allontanarsi infusa nel nembo di luce sfolgorante; e quasi mi parve un sogno. Poi compresi che, avendo potuto, pur tanto lontana dalla sua patria, dagli aspetti e dagli affetti consueti della sua vita, concepir subito un desiderio così vivo, un così vivo affetto per un piccolo capretto nero, ella non doveva avere neppure un briciolo di quella solida ragione, che con tanta gravità governa gli atti, i pensieri, i passi e le parole del signor Charles Trockley.

E che cosa aveva allora al posto della ragione la piccola Miss Ethel Holloway?

Nient'altro che la stupidaggine, sostiene il signor Charles Trockley con un furore a stento contenuto, che quasi quasi fa pena, in un uomo come lui, sempre così compassato.

La ragione del furore è nei fatti che son seguiti alla compera di quel capretto nero.

Miss Ethel Holloway partì il giorno dopo da Girgenti. Dalla Sicilia doveva passare in Grecia, dalla Grecia, in Egitto; dall'Egitto nelle Indie.

È miracolo che, arrivata sana e salva a Londra su la fine di novembre, dopo circa otto mesi e dopo tante avventure che certamente le saranno occorse in un così lungo viaggio, si sia ancora ricordata del capretto nero comperato un giorno lontano tra le rovine dei Tempîi akragantini in Sicilia.

Appena arrivata, secondo il convenuto, scrisse per riaverlo al signor Charles Trockley.

L'Hôtel des Temples si chiude ogni anno alla metà di giugno per riaprirsi ai primi di novembre. Il direttore, a cui Miss Ethel Holloway aveva affidato il capretto, alla metà di giugno, partendo, lo aveva a sua volta affidato al custode dell'albergo, ma senz'alcuna raccomandazione, mostrandosi anzi seccato più d'un po' del fastidio che gli aveva dato e seguitava a dargli quella bestiola. Il custode aspettò di giorno in giorno che il vice-consule signor Trockley, per come il direttore gli aveva detto, venisse a prendersi il capretto per spedirlo in Inghilterra, poi, non vedendo comparir nessuno, pensò bene, per liberarsene, di darlo in consegna a quello stesso caprajo che lo aveva venduto alla Miss, promettendoglielo in dono se questa, come pareva, non si fosse più curata di riaverlo, o un compenso per la custodia e la pastura, nel caso che il vice-consule fosse venuto a chiederlo.

Quando, dopo circa otto mesi, arrivò da Londra la lettera di Miss Ethel Holloway, tanto il direttore dell'*Hôtel des Temples*, quanto il custode, quanto il caprajo si trovarono in un mare di confusione; il primo per aver affidato il capretto al custode; il custode per averlo affidato al caprajo, e questi per averlo a sua volta dato in consegna a un altro caprajo con le stesse promesse fatte a lui dal custode. Di questo secondo caprajo non s'avevano più notizie. Le ricerche durarono più d'un mese. Alla fine, un bel giorno, il signor Charles Trockley si vide presentare nella sede del vice-consolato in Girgenti un orribile bestione cornuto, fetido, dal vello stinto rossigno strappato e tutto incrostato di sterco e di mota, il quale, con rochi, profondi e tremuli belati, a testa bassa, minacciosamente, pareva domandasse che cosa si volesse da lui, ridotto per necessità di cose in quello stato, in un luogo così strano dalle sue consuetudini.

Ebbene, il signor Charles Trockley, secondo il solito suo, non si sgomentò minimamente a una tale apparizione; non tentennò un momento: fece il conto del tempo trascorso, dai primi d'aprile agli ultimi di dicembre, e concluse che, ragionevolmente, il grazioso capretto nero d'allora poteva esser benissimo quest'immondo bestione d'adesso. E senza neppure un'ombra d'esitazione rispose alla Miss, che subito gliel'avrebbe mandato da Porto Empedocle col primo vapore mercantile inglese di ritorno in Inghilterra. Appese al collo di quell'orribile bestia un cartellino con l'indirizzo di Miss Ethel Holloway e ordinò che fosse trasportata alla marina. Qui, lui stesso, mettendo a grave repentaglio la sua dignità, si tirò dietro con una fune la bestia restia per la banchina del molo, seguito da una frotta di monellacci; la imbarcò sul vapore in partenza, e se ne ritornò a Girgenti, sicurissimo d'aver adempiuto scrupolosamente all'impegno

che s'era assunto, non tanto per la deplorable leggerezza di Miss Ethel Holloway, quanto per il rispetto dovuto al padre di lei.

Ieri, il signor Charles Trockley è venuto a trovarmi in casa in tali condizioni d'animo e di corpo, che subito, costernatissimo, io mi son lanciato a sorreggerlo, a farlo sedere, a fargli recare un bicchier d'acqua.

– Per amor di Dio, signor Trockley, che vi è accaduto?

Non potendo ancora parlare, il signor Trockley ha tratto di tasca una lettera e me l'ha porta.

Era di Sir H. W. Holloway, Pari d'Inghilterra, e conteneva una filza di gagliarde insolenze al signor Trockley per l'affronto che questi aveva osato fare alla figliuola Miss Ethel, mandandole quella bestia immonda e spaventosa.

Questo, in ringraziamento di tutti i disturbi, che il povero signor Trockley s'è presi.

Ma che si aspettava dunque quella stupidissima Miss Ethel Holloway? Si aspettava che, a circa undici mesi dalla compera, le arrivasse a Londra quello stesso capretto nero che springava piccolo e lucido, tutto fremente di timidezza tra le colonne dell'antico Tempio greco in Sicilia? Possibile? Il signor Charles Trockley non se ne può dar pace.

Nel vedermelo davanti in quello stato, io ho preso a confortarlo del mio meglio, riconoscendo con lui che veramente quella Miss Ethel Holloway dev'essere una creatura, non solo capricciosissima, ma oltre ogni dire irragionevole.

– Stupida! stupida! stupida!

– Diciamo meglio irragionevole, caro signor Trockley, amico mio. Ma vedete, – (mi son permesso d'aggiungere timidamente) – ella, andata via lo scorso aprile con negli occhi e nell'anima l'immagine graziosa di quel capretto nero, non poteva, siamo giusti, far buon viso (così irragionevole com'è evidentemente) alla ragione che voi, signor Trockley, le avete posta davanti all'improvviso con quel caprone mostruoso che le avete mandato.

– Ma dunque? – mi ha domandato, rizzandosi e guardandomi con occhio nemico, il signor Trockley. – Che avrei dovuto fare, dunque, secondo voi?

Non vorrei, signor Trockley, – mi sono affrettato a rispondergli imbarazzato, – non vorrei sembrarvi anch'io irragionevole come la piccola Miss del vostro paese lontano, ma al posto vostro, signor Trockley, sapete che avrei fatto io? O avrei risposto a Miss Ethel Holloway che il grazioso capretto nero era morto per il desiderio de' suoi baci e delle sue carezze; o avrei comperato un altro capretto nero, piccolo piccolo e lucido, simile in tutto a quello da lei comperato lo scorso aprile e gliel'avrei mandato, sicurissimo che Miss Ethel Holloway non avrebbe affatto pensato che il suo capretto non poteva per undici mesi essersi conservato così tal quale. Seguito con ciò, come vedete, a riconoscere che Miss Ethel Holloway è la creatura più irragionevole di questo mondo e che la ragione sta intera e tutta dalla parte vostra, come sempre, caro signor Trockley, amico mio.

Bibliografia

Bibliografia sul multilinguismo (in ordine cronologico di pubblicazione)

- Claude Hagège, *Morte e nascita delle lingue: diversità linguistica come patrimonio dell'umanità*, Feltrinelli, Milano 2002.
- Peter Auer and Li Wei, «Introduction: Multilingualism as a Problem? Monolingualism as a Problem?», in *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*, Mouton de Gruyter, 2007.
- «Multilinguismo e insegnamento delle lingue in Europa», in *Annali della Pubblica Istruzione* 4-5, 2008.
- Julie Byrd Clark (ed.), *Multilingualism, Citizenship and Identity. Voice of Youth and Symbolic Investments in a Urban, Globalized World*, Continuum International Publishing Group, London-New York 2010.
- Durk Gorter, Victoria Zenotz, Jasone Cenoz (eds.), *Minority Languages and Multilingual Education. Bridging the Local and the Global*, Springer, New York 2013.
- Maria Cecilia Luise, «Plurilinguismo e multilinguismo in Europa. Per un'educazione plurilingue e interculturale», in *LEA-Lingue e Letterature d'Oriente e d'Occidente*, 2, 2013, 525-35.
- Caterina Carpinato, Olga Tribulato (eds.), *Storia e storie della lingua greca*, Edizioni Ca' Foscari, Venezia 2014.
- Albrecht Classen (ed.), *Multilingualism in the Middle Ages and Early Modern Age. Communication and Miscommunication in Premodern World*, De Gruyter, Berlin-Boston 2016.
- Marcello Barbato, *Le lingue romanze. Profilo storico-comparativo*, Laterza, Bari 2017.
- Angela Ralli, *Greek in contact with Romance*, in M. Loporcaro (et al.), *The Oxford Encyclopedia of Romance Languages*, Oxford University Press, Oxford (in corso di stampa).

Bibliografia sulla presenza dei catalani in Grecia e sull'insegnamento del greco per catalani e spagnoli

- M. Andria and R. Serrano, «Developing new 'thinking-for-speaking' patterns in Greek language: the role of proficiency and stays abroad», *Language Learning Journal* 2013.
- M. Adria, *Crosslinguistic influence in the acquisition of Greek as a foreign language by Spanish/Catalan L1 learners: The role of proficiency and stays abroad*, Univeritat de Barcelona, Facultat de Facultat de Filologia, Barcelona 2014.
- M. Ανδριά, «Η εκμάθηση της ελληνικής ως ξένης γλώσσας στην Ισπανία: περιπτώσεις διαγλωσσικής επίδρασης ανάμεσα στα νέα ελληνικά και τα ισπανικά», in *Mundo Neogriego y Europa: contactos, diálogos culturales*, V Congreso de Neohelenistas de Iberoamérica, Universidad de Valencia, 2013, 53-67, URL <http://www.shen-org.es/pagina/congresos> (2018-12-12).
- J. Cañas, «The acquisition of the indefinite past in Modern Greek by Catalan/Spanish learners: A dual mechanism account», in *Γλωσσολογία/ Glossologia*, 22, 2014, 61-81
- S. Kalopissi Verti, «Monumental Art in the Lordship of Athens and Thebes under Frankish and Catalan Rule (1212-1388): Latin and Greek Patronage», in N.I. Tsougarakis, P. Lock, *A Companion to Latin Greece*, Brill, 2014.
- Α. Τερζάκης, *Η Πριγκιπέσα Ιζαμπώ*, Αθήνα 1947, 2011.
- M. Ντούρου-Ηλιοπούλου, Τ. Τανούλας, Ν.Δ. Κοντογιάννης, et al., *Η Καταλανο-αραγωνική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο*, Αθήνα: Ινστιτούτο Θερβάντες 2012.
- N.I. Tsougarakis, P. Lock, *A Companion to Latin Greece*, Brill, 2014.

Bibliografia sull'insegnamento del greco moderno in Europa e in Italia

- Οι Νεοελληνικές σπουδές στη Ευρώπη*, Πρακτικά Συνάντησης των Ευρωπαίων Νεοελληνιστών, ΥΠ.ΠΟ., Αθήνα 1995.
- A. Morales Ortiz, C. Pagán Cánovas, C. Martínez Campillo (eds.), *The Teaching of Modern Greek in Europe: Current Situation and new Perspectives*, edi.tum, Murcia 2010.
- C. Carpinato, *Studiare la lingua greca (antica e moderna) in Italia. Retrospectiva e prospettive future*, in *Storia e storie della lingua greca*. Venezia: Edizioni Ca' Foscari, 2014, 165-220.

Alcune recenti traduzioni di Saffo e Catullo nelle quattro lingue del programma

Traduzioni di Catullo in greco:

Κάτουλλος: ο νεωτερικός ποιητής της Ρώμης, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2004.

Traduzioni di Catullo in catalano:

G. Valeri Catul, *Poesies*, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1928.

Poesies completes, Edicions 62, Barcelona: 1999 (traduttore J. Parramon i Blasco).

Traduzioni di Catullo in spagnolo:

J. Luiz Arcaz Pozo, «Catulo en la literatura española», *Cuadernos de Filología Clásica*, 22, 1989, 249-86.

Catulo, *Poesías. Tercera edición revisada y actualizada*, Alianza editorial, Madrid 20103 (traduttore A. Ramírez de Verger).

Traduzioni di Catullo in italiano:

Nuova traduzione completa a cura di N. Gardini, *Carmina. Il libro delle poesie*, Feltrinelli, Milano 2014.

Traduzioni di Saffo in greco moderno

Σαπφώ, Τα Ποιήματα, Αθήνα, Κέδρος, 1978 (επανεκδόσεις: Νεφέλη, 1993 -Ερατώ 2002), (traduttore S. Kakisis).

Traduzioni di Saffo in spagnolo:

Juan Manuel Rodríguez Tobal, *Poemas y fragmentos*, Hiperión, Madrid 2003.

Traduzioni di Saffo in catalano: Carles Riba (1893-1959) ha pubblicato alcune traduzioni ma la più recente edizione è:

Safo. Obra completa. Barcelona: Edicions 62, 1973 (traduttore M. Balasch)

Traduzioni di Saffo in italiano:

Saffo, Frammenti, a cura di A. Aloni, Giunti, Firenze 1997.

Poesie, frammenti e testimonianze. Testo greco a fronte, a cura di C. Neri e F. Cinti, Rusconi Libri, Milano 2017.

Didattica

J. Bergmann, A. Sams, *Flip Your Classroom. Reach Every Student in Every Class Every Day*, 2012, traduzione italiana a cura di S. Vastarella, *Flip your classroom. La didattica capovolta*, Giunti scuola, Firenze 2016.

Sitografia

Il multilinguismo in Europa: un ponte fra culture o barriera? URL <https://www.youtube.com/watch?v=Jo871NfIK9Y>.

What's Multilingualism? URL <https://www.thoughtco.com/what-is-multilingualism-1691331>.

ArchaeoSchool project, URL <http://archaeoschool.eu/>.

Sull'insegnamento dello spagnolo e del catalano in Grecia, URL <http://atenas.cervantes.es/es/>, e i siti dell'Università di Atene e Salonicco.

Sull'insegnamento dell'italiano in Grecia, URL http://www.iicatene.esteri.it/iic_atene/it/; <http://www.comites-grecia.gr/> e i siti delle Università di Atene e Salonicco.

Sull'insegnamento del greco moderno in Italia, URL <http://hfc-worldwide.org/trieste/>.

Sull'insegnamento dello spagnolo e del catalano in Italia, in ambito extra-accademico, URL http://www.cervantes.es/italia/corsi_spagnolo_it.htm.

Sull'insegnamento del greco moderno in Spagna, URL <http://www.shen-org.es>.

Sull'insegnamento dell'italiano in Spagna, in ambito extra-accademico, URL <http://www.comitesspagna.info/tag/dante-alighieri/>.

Si vedano inoltre i siti delle Università presso le quali sono attivi corsi istituzionali di Lingua neogreca (Torino, Padova, Venezia, Roma, Catania, Palermo) e di altre università (Pavia, Milano, Napoli) presso le quali si svolgono corsi. Si consultino anche: <http://www.fccei.it/> e <http://www.eens.org/>.

Sugli italianismi in neogreco si veda il recente contributo di D. Minniti Gonia, URL http://www.treccani.it/magazine/lingua_italiana/articoli/scritto_e_parlato/neogreco.html.

Βιβλιογραφία ελληνικών κειμένων

- ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΤΟΥ Κ.Π.Ε. ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ (επιμέλεια) (2009), *Χορός από μετάξι*, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας, Καλαμάτα, 44.
- ΘΕΜΕΛΗΣ Π., (2014), *Αρχαία Μεσσήνη*, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών πόρων και απαλλοτριώσεων, 49, 61.
- ΜΗΛΙΤΣΗ-ΚΕΧΑΓΙΑ Ε., ΤΣΟΥΛΑΚΟΥ Μ. (επιμέλεια) (2015), *Μυθικοί Χοροί της Μεσσηνίας, Κατάλογος Έκθεσης 20/6/2014-31/10/2016*, Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας, Καλαμάτα, 42-3.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ. (2008), *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, τρίτη έκδοση, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., Αθήνα.
- C. Candiotti, A. Kolonia, *Parliamo greco, Manuale per l'apprendimento del lessico greco moderno*, Lampi di stampa, 182; (2010), *Parliamo greco. Dialoghi, esercizi e vocabolario del greco moderno*, Hoepli, Milano 2007.
- G. Hensel, *Spielplan, Spanien: Kreuz und Ole*, Ullstein Sachbuch, Band 1, Frankfurt/ M, Berlin, Wien : Ullstein Verlag, 79-89, 1981.
- M. Bolla, «Le iscrizioni dal teatro romano di Verona», in *Est enim ille flos Italiae...Vita economica e sociale nella Cisalpina romana*, Atti delle Giornate di studi in onore di Ezio Buchi (Verona, 30 novembre-1 dicembre 2006), a cura di P. Basso, A. Buonopane, A.Cavarzere, S. Pesavento Mattioli, Verona, 77-101, 2008.

Διαδίκτυο

- αναλυτικά οι δράσεις των Υπηρεσιών που συμμετέχουν, URL <https://www.google.it/?client=safari#q=Τα+μνημεία+έχουν+φωνή%2C++ΕΡΓΟΥ+ΤΗΣ+ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ+ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ>.
- Γιορτή της Αγίας Θέκλας, URL <http://www.tarragona.cat/cultura/festes-i-cultura-popular/santa-tecla/les-festes>.
- URL <http://www.tarragonaturisme.cat/it/eventi/santa-tecla>.
- ΕΘΝΟΣ, «Ε», URL <http://www.ethnos.gr/summary.asp?catid=22769&subid=11&pubid=5308849&imgid=4989292>.
- Ελληνικό θέατρο, URL https://el.wikipedia.org/wiki/Αρχαίο_ελληνικό_θέατρο.
- Ρωμαϊκό θέατρο, URL https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_antiker_Theaterbauten#Hispania.
- URL <http://www.mnat.cat/?page=teatre-historia>.
- URL <http://www.mnat.cat/?page=teatre-visita>.
- URL <http://www.mnat.cat/?page=teatre-visita2>.
- Ρωμαϊκό αμφιθέατρο, URL https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_antiker_Amphitheater.

URL <https://www.tarragona.cat/patrimoni/museu-historia/es/monumentos/anfiteatro>.

Τα μνημεία έχουν φωνή, τη δική σου!, URL www.sea.org.gr σύλλογος Ελλήνων αρχαιολόγων.

Appendice

Lista delle attività di disseminazione svolte dal team di Ca' Foscari a Venezia e altrove, nelle quali sono stati attivamente coinvolti colleghi del Dipartimento DSU e altri docenti cafoscarini (in ordine cronologico dal più recente):

1. **Venezia 5.6.2018**, Ca' Foscari, Auditorium Santa Margherita, organizzazione del secondo seminario internazionale di studi: *Venezia e il Peloponneso in età moderna: storie, letterature, lingue* intervento Carpinato: *Un Mooc per le lingue e le culture: Kalamata*; intervento Liosatou: *Anche le pietre parlano: un manuale per l'apprendimento linguistico (catalano, neogreco, italiano, spagnolo)*;
2. **Venezia 17.5.2018**, Ateneo Veneto, Aula Magna, *Iscrizioni greche. Un'antologia*: Presentazione di un volume di iscrizioni greche curato dalle docenti C. Antonetti e S. Devido, con la collaborazione dell'archeologa Irene Favaretto (Università di Padova) e la storica greca Lucia Criscuolo dell'Università di Bologna;
3. **Venezia 23.3.2018**, Ateneo Veneto, organizzazione e coordinamento tavola rotonda su: *Venezia e gli studi classici nel terzo millennio fra letture sceniche, interpretazioni e traduzioni. Dalla 'Notte del Classico' alle 'Stelle' del Marco Polo*;
4. **Modica (Rg) 16.2.2018**, Orientamento Ca' Foscari, Sulle rotte di Ca' Foscari, Liceo Tommaso Campailla, lezione su: *Le parole del greco: dal Guerriero di Castiglione al greco moderno*;
5. **Modica (Rg) 15.2.2018**, Orientamento Ca' Foscari, Sulle rotte di Ca' Foscari, Liceo Ettore Majorana: *Lingue antiche e lingue veicolari tra passato e futuro*;
6. **Catania 12.1.2018**, Liceo Mario Cutelli, 'Rotte inter-rotte', intervento alla Notte Nazionale dei Licei Classici, presso il Liceo Capofila della Rete;
7. **Venezia 16.12.2017**, Università Ca' Foscari, CFZ, organizzazione incontro internazionale di studio su: *Libri greci a Venezia (2). Una biblioteca d'autore* e presentazione da parte degli studenti di un poster con le attività del progetto;
8. **Torino 24.11.2017**, Liceo Classico Massimo D'Azeglio, partecipazione Organizzativo Rete Licei Classici Macroarea Nord, con un intervento su: *Liceo Classico per una cultura del Mediterraneo*;

9. **Barcellona 18-22.10.2017**, Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya, Meeting *Archaeo-school for the future*;
10. **Napoli 13-14.10.2017**, Università L'Orientale, II International Conference on 'MOOCs Language learning and mobility', con un intervento (con E. Liosatou) su: *Teaching modern languages on ancient roots*;
11. **Verona 6.10.2017**, Educandato agli Angeli, partecipazione agli incontri di formazione e aggiornamento in servizio per docenti, *Esperienze e proposte di didattica delle materie classiche. Μύθος, λόγος for connecting*, con un intervento su: *Le parole del greco. Diverso peso specifico*;
12. **Venezia 29.9.2017**, Venetonight, Ca' Foscari, *Le parole sono pietre*, presentazione del MOOC omonimo realizzato nell'ambito del progetto 'Archaeoschool for the future', Erasmus Plus 2015-2018;
13. **Venezia 27.9.2017**, Giornata europea delle lingue, Teatro Santa Marta Ca' Foscari, in collaborazione con USR e Europe Direct di Venezia; partecipazione allo slot: *Neogreco e latino: lingue per il futuro*.
14. **Venezia 6.6.2017**, Auditorium Santa Margherita organizzazione giornata di studio su *Venezia e il Peloponneso in età moderna*;
15. **Venezia 26.5.2017**, Auditorium Santa Margherita, convegno a cura di P. Tomè: *Lo studio del greco nell'Europa del XV secolo. Future prospettive di ricerca*: intervento: *Greci (e greco) a Venezia agli inizi del XVI secolo. Le traduzioni in greco volgare*;
16. **Treviso 8.4.2017**, Liceo Classico 'Antonio Canova', seminario didattico su 'Leggere e scrivere l'*Odissea*', intervento su: 'Riletture, trascrizioni e traduzioni dell'*Odissea*. *L'Odissea* nelle 24 lingue UE';
17. **Verona 2-7.4.2017**, Liceo Classico Statale 'Educandato agli Angeli' e Liceo Scientifico 'Girolamo Fracastoro', settimana di attività scientifica e didattica;
18. **Catania 11.2.2017**, Liceo Classico 'Mario Cutelli', comitato tecnico organizzativo e partecipazione al Primo Seminario Nazionale della Rete dei Licei Classici: 'Classico, valore aggiunto: un dialogo interdisciplinare';
19. **Venezia 9.2.2017**, Ca' Foscari, organizzazione seminario con Paola M. Minucci, Università Sapienza di Roma, lezione su 'Il corpus poetico di K. P. Kavafis' nell'ambito del ciclo 'Grandi libri e temi di ricerca del dottorato di ricerca in Lingue, culture e società e scienze del linguaggio';
20. **Venezia 31.1.2017**, Ca' Foscari, Open day Dipartimento Studi Umanistici, lezione: *La Venezia nascosta dei greci: un itinerario fra parole e monumenti*;
21. **Catania 29.10.2016**, lezione 'Classico, valore aggiunto' presso il Liceo Classico Mario Cutelli;

22. **Catania 27-28.10.2016**, partecipazione al III Colloquio di ricerca 'Università e saperi. Le sfide della contemporaneità' organizzato dal Dipartimento di Scienze Umanistiche dell'Università di Catania, con un intervento alla tavola rotonda su 'Rapporti con il mondo della scuola';
23. **Venezia-Verona 16-2.10.2016**, organizzazione e coordinamento ArchaeoSchool for the Future: a sustainability approach ERASMUS+ 2015-1-EL01- KA201-013937 Transnational joint staff training activity in Venice;
24. **Venezia 30.9.2016**, Venetonight, Notte europea della ricerca: presentazione del progetto europeo 'Archaeoschool for the future', al Museo Archeologico Nazionale di Venezia (in collaborazione con Stefania De Vido); conferenza sulle attività didattiche in corso e sul volume: *Anche le pietre parlano*. URL https://www.youtube.com/watch?v=LLOWNh0ra_A.
25. **Venezia 25.5.2016**, lezione per i partecipanti al progetto 'Antica Messene' e 'Archaeoschool for the future': *Venezia, il greco e i greci: un percorso fra parole e monumenti*;
26. **Roma 14.5.2016**, Giornata di studio su 'Greco e neogreco nei licei italiani', Ambasciata di Grecia, presentazione attività didattica e scientifica Università Ca' Foscari Venezia per la promozione dell'insegnamento della lingua neogreca nei Licei, su invito di S. E. l'ambasciatore T. Demiris, in collaborazione con P. M. Minucci, Ch. Bintudis, L. Cristiani;
27. **Venezia 2.5.2016**, Ateneo Veneto, Organizzazione con Lorenzo Calvelli dell'incontro di studio su: *Venezia, Creta e Cipro: dei, regine, santi e sultani. Nuove prospettive di ricerca interdisciplinare: intervento su: Creta a Venezia*;
28. **Barcellona 23.4.2016**, intervento conclusivo al WFATE, Fourth Biennial International Conference, Innovation in Teacher Education within a Global Context: *'Archaeobook for the Future: Even words are stones'*, su invito del Col·legi dels docents i des professionals de la cultura, Societat Catalana de Pedagogia, Institut d'Estudis Catalans;
29. **Tarragona e Reus (Spagna) 21-22.4.2016**, meeting transnazionale 'Archaeoschool for the future';
30. **Venezia 30.3.2016**, registrazione unità didattica MOOC 'Lingua e cultura neogreca';
31. **Venezia 18.3.2016**, Open day, Ca' Foscari, Ca' Bernardo: Lezione, Lingua neogreca: l'esperimento di 'Archaeoschool';
32. **Venezia 14.3.2016**, organizzazione lezione di Mauro Tulli, Università di Pisa, su 'Platone pittore: la poetica della mimesis nella Repubblica';

33. **Venezia 18-19.2.2016**, presentazione Io Manolossou, Accademia di Ate-
ne, *Historical Lexicography: The view from (Modern) Greek; Everything
you wanted to know about Medieval Greek (but were afraid to ask)*;
34. **Venezia 4.2.2016**, Open day del Dipartimento di Studi Umanistici,
lezione: 'Saffo multimediale';
35. **Venezia 1.2.2016**, Ateneo Veneto, Organizzazione incontro con Eva
Cantarella su *Non sei più mio padre. Padri e figli nella letteratura
classica*;
36. **Venezia 18.1.2016**, incontro presentazione del progetto 'Archaeoscho-
ol for the future' con la Dirigenza del Museo Archeologico di Venezia;
37. **Venezia dal 21.12.2015 al 15.1.2016**, Organizzazione della Mo-
stra itinerante dell'Unione Europea: *L'Odissea* nelle 24 lingue uff-
iciali dell'Unione Europea esposta a Ca' Foscari CZF;
38. **Napoli 2-3.12.2015**, Università L'Orientale e Centro Studi sull'Eu-
ropa Contemporanea, *EUROPA MAGGIORE / europa minore. Centra-
lismo, modelli normativi, resistenze*, relazione su: *Greco antico/greco
moderno. Da maggiore a minore? Il peso (e la valenza) di un'eredità*;
39. **Kalamata 2.12.2015**, presentazione contributo Ca' Foscari al proget-
to 'ArchaeoSchool for the Future', finanziato a.a. 2015-2018, nell'am-
bito del programma ERASMUS+ (intervento letto da E. Liosatou);
40. **Venezia 19.11.2015**, Seminario di studi: *Patto di stabilità e debiti
sovrani: l'esperienza della Grecia nello specchio dell'Unione Euro-
pea*, Ca' Foscari, dottorato di ricerca in Diritto, mercato e persona;
41. **Rodi 22-26.10.2015**, partecipazione come delegata alla 2nd Inter-
national Cultural Academy, 'Publical & Cultural Diplomacy in Times
of Crisis' organizzata dalla Hellenic Foundation for Culture;
42. **Venezia 14.10.2015**, Ca' Foscari, presentazione del progetto euro-
peo 'ARCHAEOSCHOOL FOR THE FUTURE', finanziato a.a. 2015-
2018, nell'ambito del programma ERASMUS+.

Materiale per attività didattico-linguistiche congiunte progettato per i partners dell'Era-
smus+ Strategic PartnerShip *Archaeoschool for the Future: a Sustainability approach* e per il
MOOC *Anche le pietre parlano*, su piattaforma www.eduopen.org, proposto, dopo revisione,
aggiornamento ed integrazioni, ad un pubblico più ampio alla chiusura del progetto (2018).

Possono le pietre raccontarci qualcosa? Si possono imparare le lingue osservando i resti archeologici di Verona, Tarragona e Kalamata? Perché le lingue hanno una storia? Perché abbiamo bisogno di rappresentare le parole? In questo volume poniamo anche altri interrogativi e cerchiamo alcune risposte.

